

T.C.
GEBZE YÜKSEK TEKNOLOJİ ENSTİTÜSÜ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKMENİSTAN'IN DOĞAL KAYNAKLARININ
ULUSLARARASI PAZARLARA ULAŞTIRMA
ALTERNATİFLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Beşim TÖREYEV
YÜKSEK LİSANS TEZİ
STRATEJİ ANABİLİM DALI

GEBZE
2005

T.C.
GEBZE YÜKSEK TEKNOLOJİ ENSTİTÜSÜ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKMENİSTAN'IN DOĞAL
KAYNAKLARININ ULUSLARARASI
PAZARLARA ULAŞTIRMA
ALTERNATİFLERİNİN
DEĞERLENDİRİLMESİ

Beşim TÖREYEV
YÜKSEK LİSANS TEZİ
STRATEJİ BİLİMİ ANABİLİM DALI

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Ali Ekber AKGÜN

GEBZE
2005

(Tez Kabul ve Onay Sayfası)

ÖZET

Bağımsızlığını kazanması ile kendi zengin enerji kaynaklarını özellikle doğalgaz kaynaklarını satma imkanına sahip olan Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetlerinden Türkmenistan, sahip olduğu doğal zenginliklerini geride bıraktığımız 15 yıllık süreçte satmak ve nakite çevirmek için verdiği uğraşları sonuçsuz kaldı.

Hali hazırda Rusya, Ukrayna ve İran'a dünya standardının çok altında doğalgaz satışı yapan Türkmenistan, bunlara özellikle Rusya ve onun boru hatlarına olan bağımlılığından kurtulma mücadelesini sürdürmektedir. Bunun için Türkmenistan'ın önünde Avrupa, Güney Asya ve Uzakdoğu Ülkelerinden oluşan önemli üç ana güzergah bulunmaktadır.

Tez çalışmamızda bu güzergahlar, hedef pazarlar ve uygulanan pazarlama stratejileri irdelenmiştir. Bundan elde ettiğimiz neticeler ışığında ülkenin bu kaynaklarını dış dünyaya nasıl pazarlaması gerektiği konusunda mütevazî de olsa öneriler sunulmaya çalışılmıştır.

SUMMARY

All efforts of Turkmenistan, one of the former Soviet Union country in Central Asia, during last 15 years were useless on the way of finding new markets for their natural sources especially natural gas and making them cash.

Currently Turkmenistan selling their natural sources to Iran, Ukraine, Russia in a very low cost than the world standards. The reason is they still depend on Russian pipeline and that is the main problem the country tries to overcome in a short time. Turkmenistan has three main alternatives consisting of Europe, South Asia and Far East.

In this work these three routes, target markets and marketing strategies applied before are analysed. As a conclusion, new ideas about foreign trade strategies gained from the observation during the thesis work are suggested.

TEŞEKKÜR

Bu fırsattan yararlanarak çalışmayı hazırlarken beni teşvik eden ve ellerinden gelen yardımı esirgemeyen tüm arkadaşlarıma çok minnettar olduğumu belirtmek isterim. Ayrıca tezi hazırlarken maddi manevi desteklerini esirgemeyen Tez Danışmanım Sayın Hocam Doç.Dr. Ali Ekber AKGÜN, Prof.Dr. Abdülkadir AKÇİN, Doç.Dr.Halit KESKİN'e ve kıymetli zamanlarını çaldığım aile fertlerime, eşim ve çocuklarıma teşekkürü borç bilirim.

İÇİNDEKİLER DİZİNİ

	<u>Sayfa</u>
ÖZET	IV
SUMMARY	V
TEŞEKKÜR	VI
İÇİNDEKİLER DİZİNİ	VII
SIMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	X
ŞEKİLLER DİZİNİ	XI
TABLolar DİZİNİ	XII
1. GİRİŞ	1
1.1. Tezin Adı	1
1.2. Tezin Konusu	2
1.3. Tez Çalışmasının Araştırma Yöntemi	2
1.4. Tez Çalışmasının Amacı	3
1.5. Tez Çalışmasının Önemi	3
1.6. Çalışma Planı	4
2. TÜRKMENİSTAN’IN SOSYO-EKONOMİK YAPISI	6
2.1. Genel	6
2.2. Coğrafya ve Nüfus	7
2.3. Sosyal ve Ekonomik Yapı	9
2.4. Dış Ticaret	15
3. DÜNYADA ENERJİ VE DOĞAL GAZ	20
3.1. Fosil Kaynaklı Enerjiler ve Rezerv Durumları	20
3.1.1. Dünya Genelinde Fosil Kaynaklı Enerjiler ve Rezerv Durumları	20
3.1.2. Bölgeler Bazında Fosil Kaynaklı Enerjiler ve Rezerv Durumları	21
3.2. Fosil Kaynaklı Enerjilerin Yoğunluğundaki Değişim	23
3.3. Fosil Kaynaklı Enerjiler İçinde Doğal Gaz	24
3.3.1. Rezerv Durumu	25
3.3.2. Üretim Durumu	25
3.4. Enerji Fiyatları, Geleceğe Yönelik Tahminler ve Doğalgaz	27

3.5. Dünya Enerji Tüketimindeki Değişim	28
3.5.1. Elektrik	30
3.5.2. Petrol	30
3.5.3. Doğalgaz	31
3.5.4. Kömür	31
3.5.5. Nükleer	32
3.5.6. Yenilenebilir Enerji	33
4. TÜRKMENİSTAN VE ENERJİ	34
4.1. Türkmenistan'da Enerjinin Yeri Ve Önemi.	34
4.2. Petrol Sektörü	36
4.2.1. Rezerv, Üretim ve Tüketim Durumu	36
4.2.2. Rafine Kapasitesi	38
4.2.3. Sektörün Güçlendirilmesi	40
4.2.4. Sektöre Yönelik Yabancı Yatırımlar	40
4.2.5. İhracat Durumu	43
4.3. Elektrik Enerjisi Sektörü	44
4.3.1. Kurulu Gücü, Üretimi ve Tüketimi	44
4.3.2. İhracat Durumu	46
4.4. Doğalgaz Sektörü	46
4.4.1. Rezerv, Üretim ve Tüketim Durumu	46
4.4.2. Sektördeki İleriye Dönük Plan Ve Projeler	49
4.4.3. Sektöre Yönelik Yerli ve Yabancı Yatırımlar	52
4.4.4. İhracat	54
4.4.4.1. Rusya pazarı	58
4.4.4.2. Ukrayna pazarı	60
4.4.4.3. İran Pazarı	62
5. TARİHSEL AÇIDAN ENERJİ EKSENLI SIYASI İLİŞKILER	64
6. BORU HATTLARI BAĞLAMINDA ALTERNATİF STRATEJİ MODELLERİ	71
6.1. Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Strateji Modeli	75
6.1.1. Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Strateji Modelinin Tarihsel Arkapları	75
6.1.2. Türkmen Gazının Türkiye'ye Ulaşmasının Türkmenistan ve Türkiye Açısından Stratejik ve Ekonomik Önemi	81

6.1.3. Projenin Gerçekleşme Olasılığı ve Karşılaşılan Problemler	87
6.1.3.1. İran Problemi	89
6.1.3.2. Hazarın Statü Problemi	90
6.1.3.3. Mavi Akım Problemi	93
6.2. Türkmenistan-Afganistan-Pakistan Strateji Modeli	96
6.2.1. Türkmenistan-Afganistan-Pakistan Strateji Modelinin Tarihsel Arkapları	96
6.2.2. Bidas Anlaşmazlığı ve Projenin Ertelenmesinin Nedenleri	97
6.2.3. Projenin Gerçekleşme Olasılığı	100
6.3. Türkmenistan-Çin Strateji Modeli	101
6.3.1. Projenin Gerçekleşme Olasılığı	102
7. SONUÇ	105
8. ÖNERİLER	107
KAYNAKLAR	111
ÖZGEÇMİŞ	117

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Simgeler

ABD
AB
AT
BAE
BDT
BM
BP
Btu
CentGas
DB
EBRD
EIU
EIA
FERF
GSMH
GSYİH
İEA
IMF
Km.
KW/S
LNG
LPG
Mlr.m.küp
Mln
OECD
OPİC
PSA
SSCB
TEP
Tfk
TPAO
TİKA
Tm.küp
YDD
Y.Y.
WEC
WEO

Kisaltmalar

:Amerika Birleşik Devletleri
:Avrupa Birliği
:Avrupa Topluluğu
:Birleşik Arap Emirlikleri
:Birleşen Devletler Topluluğu
:Birleşmiş Milletler
:British Petroleum
:İngiliz Isı Birimi
:Orta Asya Gaz Konsorsiyumu
:Dünya Bankası
:Avrupa Kalkınma Bankası
:Economist Intelligence Unit
:Energy Information Administration
:Foreign Exchange Reserve Fund
:Gayri Safi Milli Hasıla
:Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
:International Energy Administration
:Uluslararası Para Fonu
:Kilometre
:Kilo Watt Saat
:Sıvılaştırılmış Gaz
:Sıvılaştırılmış Petrol Gaz
:Milyar Metre Küp
:Milyon
:Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
:Deniz aşırı Özel Yatırım Ortaklığı
:Production- Sharing Agreements
:Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
:Ton Eşdeğeri Petrol
:Trilyon feet küp
:Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
:Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı
:Trilyon Metre Küp
:Yeni Dünya Düzeni
:Yüz Yıl
:Dünya Enerji Konseyi
:World Energy Outlook

ŞEKİLLER DİZİNİ

<u>Sekil</u>		<u>Sayfa</u>
2.1.	Türkmenistan'ın Siyasi Haritası	8
3.1	.Dünya Geneli İspatlanmış Doğalgaz Rezerv Oranları (2003)	22
3.2	Dünya Geneli İspatlanmış Petrol Rezerv Oranları (2003)	23
3.3	Dünya Geneli Başlıca Enerji Yoğunlukları	24
3.4	Geriye Kalan İspatlanmış ve Toplam Doğalgaz Kaynakları	25
3.5	Bölgelere Göre Üretim (Milyar Metreküp)	26
4.1.	Türkmenistan'ın Büyük Petrol ve Doğalgaz Yatakları ve Altyapıları	34
4.2	Türkmenistan'ın Planlanan Petrol İhraç Güzergahları	43
6.1	Türkmenistan'ın Mevcut ve Proje Aşamasındaki Doğalgaz Boru Hattları	73
6.2	Türkmenistan-Türkiye Boru Hattının İran ve Hazar Seçenekleri	77

TABLOLAR DİZİNİ

<u>Tablo</u>	<u>Sayfa</u>
2.1 Ülke Kimlik Bilgileri	7
2.2. Coğrafi Ve Nüfus Genel Göstergesi	9
2.3. Ülke Ekonomi Göstergesi	10
2.4. GSYİH'nin Sektörel Dağılımı	12
2.5. Sosyal Yapı ve Göstergeler	14
2.6 Türkmenistan Dış Ticareti	16
2.7. Türkmenistan'ın İthalat ve İhracat Yaptığı Başlıca Ülkeler	17
2.8. Başlıca İhraç ve İthal Ürünlerinin Toplam İthalat ve İhracat İçindeki Payı	18
3.1. 1993 Yılı İtibariyle Dünya Fosil Yakıtlarının Rezerv Ve Kaynak Durumu	21
3.2. Fosil Yakıtlar Fiyat Tahminleri	27
4.1. Türkmenistan'ın 2001 Yılı Günlük Petrol Denge Durumu	39
4.2. Turkmenistan'ın Elektrik Enerjisi Üretim, Tüketim, İhracat ve İthalatı	45
4.3. Türkmenistan'ın Doğalgaz Sahaları	47
4.4. Türkmenistan'ın Doğalgaz Üretim ve Tüketimi	49
4.5. Hedeflenen Üretimler İçin Gereken Yatırımlar ve Gelir/Gider Dengesi	50
4.6. 2002-2010 yılları Arasında Türkmenistan Petrol ve Gaz Kompleksi İçin Planlanan Yatırım	52
4.7. Ülkedeki Petrol ve Doğalgaz Sahalarının Rezerv Durumları	53
4.8. Türkmenistan'ın 1995 ve 1996 Yıllarındaki Ülkelere Göre Doğalgaz İhracatı	56
4.9. Üretim, Tüketim ve İhracat Projeksiyonu (Yüksek Olasılık)	57
4.10. Üretim, Tüketim ve İhracat Projeksiyonu (Düşük Olasılık)	57
6.1. Türkmenistan'dan Çekilmesi Planlanan Boru Hatları Projeleri	71
6.2. Türkiye'nin Doğal Gaz Alım Anlaşmaları	83
6.3. Rusya Federasyonu Ve İran'ın Kontrata Bağlanmış Arz Miktarları	87

1. GİRİŞ

Enerji insanlık tarihinden itibaren hayatın vazgeçilmez unsurları arasında yerini almıştır. Ancak enerjinin kıymeti en çok 19 y.y.'in sonuna doğru petrolün yaygın kullanılmaya başlaması ile anlaşılmaya başlamış ve sürdürülebilir kalkınma çabalarının en önemli araçlarından biri olmuştur. Günümüzde ise enerji çeşitleri içinde doğalgaz, temiz enerji olma özelliğinden dolayı en fazla tercih edileni olmuştur.

Haliyle enerji uluslararası politikanın öncelikleri arasına girmiş ve uluslar arası politikanın belirleyicisi olmuştur. Özellikle enerjiden yoksun gelişmiş batı dünyası enerjinin yoğun olduğu bölgelerden Ortadoğu ve Orta Asya ülkeleri üzerine politikalarını yoğunlaştırmışlardır. Son yüzyılda Ortadoğu bölgesi uluslar arası politikaların odağında yer almışken buna, Sovyetler Birliğinin yıkılması ve bölgede ortaya çıkan, Hazar Havzası enerji açısından zengin Türk Cumhuriyetleri de dahil olmuştur. Bugün gelişmiş ülkelere hemen hemen hepsinin politikalarının bir ayağı bu ülkelere uzanmaktadır.

Bunların biri de SSCB'nin dağılması ile ortaya çıkan ve özellikle doğalgaz açısından en zengini olan Türkmenistan'dır. Türkmenistan'ın bugün yer altı zenginlikleri arasında doğalgaz rezervi son derece yüksek olduğu tahmin edilmektedir. Sahip olduğu bu zenginlikleri dış dünyaya pazarlamak isteyen Türkmenistan'ın önünde birkaç engel bulunmaktadır. Dış dünyaya açılma olasılığı ancak Rusya üzerinden olan Türkmenistan, bu ülkenin transit geçişlerde çıkardığı zorluklar ve yüksek ücret talebi ile karşılaşmaktadır.

Rusya'yı devre dışı bırakmak isteyen Türkmenistan alternatif hatlar geliştirmiştir. Bu çerçevede Türkmenistan başta Avrupa olmak üzere Güney Asya ve Uzakdoğu ülkelerine doğalgaz satışı için birçok diplomatik münasebetlerde bulunmuştur. Ancak istediğini bir türlü gerçekleştirme fırsatını bulamayan bu ülkenin tüm girişimleri proje aşamasında kalmıştır.

1.1. Tezin Adı

“Türkmenistan’ın Doğal Kaynaklarının Uluslararası Pazarlara Ulaştırma Alternatiflerinin Değerlendirilmesi”

1.2. Tezin Konusu

Tezin konusunu, Sovyetler Birliği’nin dağılması olaylarından sonra bağımsız olarak yeniden doğan Türkmenistan Devletinin ekonomisinin temelini teşkil eden doğal kaynakları bağlamında, zengin doğalgaz kaynaklarının bu ülkenin ekonomisindeki yeri ve önemi, bu kaynakların işletilmesi ve dış dünyaya pazarlanmasını teşkil etmektedir. Özellikle çalışmada, doğalgaz kaynaklarının dış dünyaya pazarlanmasının genç ülke Türkmenistan’ın ekonomik bağımsızlığı açısından ne kadar zaruri ve gerekli olduğu üzerinde durulacaktır.

1.3. Tez Çalışmasının Araştırma Yöntemi

Tez çalışmasının yazımı için, ABD, Türkiye ve Rusya’da yapılmış bilimsel çalışmaların yanı sıra, Orta Asya menşeli kaynaklar da ayrıntılı bir şekilde taranacaktır. Çalışmada yararlanılacak kaynakları şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

- Kitaplar,
- Yayınlanmış Belgeler ve Antlaşmalar,
- Her türlü istatistik verileri,
- Yetkili şahısların ve/veya kurumların resmi olarak [bağlayıcı nitelikteki] çalışmaları, konuşmaları ve beyanatları,
- Hazırlanmış tezler,
- Süreli yayınlarda [yerli ve yabancı gazeteler, dergiler vs.] yayınlanmış makaleler,
- Küresel düzeyde bilgi akışına olanak sağlayan her türlü İnternet kaynakları,
- Araştırma konusuyla ilgili her türlü toplantı, konferans ve diğer etkinliklerden elde edilecek veriler ve bilgiler.

Tez konusunun amacına uygun bir şekilde tahlil edilebilmesi için, “Orta Asya bölgesi” alanında tanınmış uzmanların (özellikle Kadir Dikbaş, Sinan Oğan , Necdet

Pamir, Suat Parlar, Prof. Dr. Mahir Kaynak ve diğeri) çalışmalarından yararlanılacaktır. Belirtmemiz gereken diğeri husus ise Orta Asya ve Türkmenistan'ın enerji politikalarını doğrudan ele alan akademik çalışmaların sayısı oldukça azdır. Söz konusu çalışmaların çoğunu da, süreli yayınlarda ve/veya İnternet ortamında yayınlanan "E-dergi makaleler"i oluşturmaktadır.

1.4. Tez Çalışmasının Amacı

Tez, tarihsel bağlamda ve bölgedeki güncel gelişmeler ekseninde Türkmenistan'ın ulusal ekonomi stratejisi ve dış politika öncelikleri açısından doğalgaz kaynaklarına pazar bulma çalışmalarının ülke çıkarları için ne tür bir öneme sahip olduğu ve bu bağlamda doğalgaz ihracatının önündeki sorunsalı çözümlenmeyi amaçlamaktadır.

Tez çalışmasının nihai amacı, 1990'lardan günümüze kadar Türkmenistan'ın doğalgaz ihracat politikalarının temel karakteristiğini ve bunun ülkenin uluslararası ilişkilerine olan etkisi ve içeriye dönük ekonomik yansımalarını belirlemektir. Araştırmada aşağıdaki hedeflere ulaşılmaya çalışılmıştır:

- Türkmenistan'ın ekonomi ve dış politika öncelikleri arasında doğalgaz ihracat politikalarının yerini ve önemini tespit etmek;
- Bu bağlamda doğalgaz ihracat politikasının oluşum sürecini izlemek ve geleceğini tahmin etmek;
- Uluslar arası dış politika hareketlerinin belirleyici aktörleri bağlamında özellikle Amerikan yönetimlerinin genelde Orta Asya ve özelde Türkmenistan'ın enerji ihracat politika sorunsalına yaklaşımlarını analiz etmek;
- Türkmenistan'ın hedef pazar ve bağlantılı ülkeler ile arasındaki siyasi, sosyo-ekonomik alanlardaki ilişkileri eleştirel bakış açısıyla tahlil etmek.
- Araştırmanın nihayetinde gelinen son aşamada, ülke doğalgaz ihracat politika ve stratejileri çalışmanın sonuç bölümünde değerlendirilerek, öneri kısmında gelecekte izlenmesi gereken stratejilere yönelik değerlendirmelerde bulunulacaktır.

1.5. Tez Çalışmasının Önemi

Gerek petrol gerekse doğalgaz kaynakları bakımından İkinci Ortadoğu olarak değerlendirilen Hazar bölgesi ve bu bölgedeki Türk Cumhuriyetleri ve konumuz bağlamında Türkmenistan'ın bu kaynakları kendileri için zenginlik kaynağı olduğu kadar sıkıntı kaynağı da olmuştur. Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından söz konusu bölge, küresel ve bölgesel dış güçlerin “nüfuz kurma” alanı haline gelmiştir. Sovyetler Birliğinin yıkılmasıyla birlikte, eski Sovyet Orta Asya'sının siyasi ve coğrafi çehresi tamamen değişmiştir. Bölge ülkelerinden Çeçenistan, Dağıstan, Ermenistan, Azerbaycan, Kırgızistan ve Özbekistan'daki çıkan savaş ve kargaşalar bu enerji kaynaklarını ve güzergahlarını kontrol etme çabalarının uzantısıdır. Ekonomik anlamda Orta Asya ve Türkmenistan henüz global ekonomiye tam anlamıyla entegre olamamıştır ve uzun bir süre daha böyle kalacağı benzetilmektedir. İşte bu nedenlerden ötürü bu ülkelerin ve özelden Türkmenistan'ın bu zenginliklerinin kendileri için ifade ettiği anlamı artı ve eksi yönleri ile çok iyi analiz ederek bu alandaki politikalarına ışık tutacak ve izleyecekleri politikaları belirlemesine yardımcı olacak ciddi çalışmaların sayısı oldukça azdır.

Türkmenistan'ın doğalgaz kaynaklarını, enerji kaynaklarının kıt olduğu diğer bölgelere ve ülkelere ulaştırılması bu ülkenin yanı sıra Orta Asya bölgesinin de ekonomik anlamda refah seviyesinin artmasını ve siyasi anlamda istikrarın sağlanmasını teminat altına alacaktır. Arz çeşitlemesi anlamında ithalatçı ülkeler açısından da çok büyük önemlere sahiptir.

Bu çalışma, son tahlilde, böylesi bir “ihmal”in neden olduğu akademik boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Türkiye ile aynı fasl-ı müşterekleri paylaşan (dil, din, kültür gibi) Orta Asya halklarına Türkmenistan'a ilişkin akademik seviyedeki bilimsel çalışmaların azlığı da, tez konusunun seçiminde önemli bir etken olmuştur.

1.6. Çalışma Planı

Tez çalışma planını, tezin konusu ve amacı belirlemektedir. Çalışmanın yapısı özet olarak giriş, beş ana bölüm, sonuç ve önerilerden oluşmaktadır.

Giriş kısmından sonraki ikinci bölümde Türkmenistan'ın coğrafi, sosyal, idari ve ekonomik yapısı ve büyüklükleri ve dış ticareti ile ilgili bilgi verilmiştir.

Üçüncü bölümünde ise dünyanın genel enerji yapısı, enerji rezerv durumları, üretim ve tüketim durumları ile dünya enerji tüketimindeki değişimler incelenmiştir.

Dördüncü bölümde ise üçüncü bölümde dünya örneğinde incelenmiş olan faktörler Türkmenistan için incelenmiş, özellikle tez konumuzun esasını oluşturan doğalgaz etrafında ele alınmıştır.

Beşinci bölümde ise tarihsel açıdan ülkeler arasında cereyan eden enerji eksenli siyasi çıkar ilişkileri ve mücadeleleri ve savaşlara değinilmiştir.

Nihayet son bölümde ise Türkmenistan'ın doğalgazını pazarlamayı gaye edindiği pazarları bunlar için düşünülen güzergahlar ve bunlarla ilgili karşılaşılan problemler ele alınmış ve çözüm yolları aranmıştır. Bu çalışmadan elde edilen bulgular ve sonuçlar ışığında ilgili merciler için önerilerde bulunulmuştur.

2. TÜRKMENİSTAN'IN SOSYO-EKONOMİK YAPISI

2.1. Genel

1924'te Türkmenistan SSCB'ne bağlı bir Cumhuriyet haline gelmiş ve Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. 7 Ocak 1990 tarihinde ise Türkmenistan'da, seçimler yapılmış, resmi dil Türkmençe kabul edilmiş, 22 Haziran 1990 tarihinde Türkmenistan egemenliğine, 27 Ekim 1991 tarihinde de bağımsızlığına kavuşmuştur¹.

27 ekim 1990'da ülkenin devlet başkanı seçilen Saparmurat NİYAZOV (TÜRKMENBAŞI), daha önce Türkmenistan Yüksek Sovyet'i ve Komünist Partisi'nin bir organı olan Merkez Komitesinin birinci sekreteri idi. Bağımsızlıktan sonra komünist partisi tamamen yasaklanmış, Aralık 1991'de Türkmenistan Demokratik Partisi kurulmuş ve başkanı Saparmurat NİYAZOV seçilmiştir. Ülkenin yeni anayasası 8 Mayıs 1992'de referandumla kabul edilmiştir².

Türkmenistan, bölgenin en istikrarlı devletlerinden biri olma özelliğini taşımaktadır. Bağımsızlık tarihinden itibaren Türkmenistan bazı batılı örgütlere üye olarak demokrasi ilkelerine uyma ve sadık kalma vaatlerinde bulunmuştur. Fakat, günümüzde Türkmenistan'da demokrasi alanında çok fazla bir ilerlemeden bahsetmek mümkün olamamaktadır. Mevcut iktidarın karşısında herhangi bir muhalif güç mevcut değildir. Türkmenistan'ın siyasi alandaki politikaları Türkmenistan'ın kendine has bir gelişim modeli olarak belirlenmiştir. Ülkedeki siyasi kısıtlamalar ve yönetimin keyfiliği batılı devletler tarafından eleştirilirken bazı batılı kuruluşlar tarafından da Türkmenistan, totaliter rejimden demokrasiye başarılı bir şekilde geçiş yapan ülke olarak değerlendirilmektedir.

¹ <http://www.turan.tc/turk/turkmen/turkmen.html>

² <http://www.ase.com.tr/ase.cfm?sayfa=ulkeler&sayfa2=turkmenistan>

Tablo 2.1. Ülke Kimlik Bilgileri

Ulusal	Adı	Türkmenistan
Yönetim Biçimi		Başkanlık sistemi
Devlet Başkanı		Saparmurat Türkmenbaşı
Başbakanı		Saparmurat Türkmenbaşı
Başkenti		Aşkabat (nüfus: 730.000 kişi)
Dili		Türkmençe
Dini		Müslüman %92.9 Hıristiyan%7.1
Para Birimi		Manat

Kaynak:Türkmenistan,2001,Yıllık Ülke Raporu,Aşkabat Ticaret Müşavirliği,20Ağustos 2002

Türkmenistan global bazdaki güç mücadelesinde taraf olmaktan kaçınma ve coğrafi olarak önemli ve hassas bir konumda bulunmasının doğurduğu güvenlik kaygıları nedeniyle tarafsızlık statüsünü alma girişimlerini başlatmıştır. 12 Aralık 1995 tarihinde, BM'nin kuruluşunun 50. Yıldönümü toplantısında Türkmenistan'ın Daimi Tarafsızlık Statüsü 185 ülkenin oyuyla kabul edilmiştir³. Türkmenbaşı, belli başlı bazı değişikliklerin yapıldığı iç politikanın tersine, dış politikada daha aktif, bağımsız ve tarafsız bir politika izlemiş ve bugün Türkmenistan dış politikada uluslar arası bir saygınlık kazandıran bir sürece imzasını atmıştır. Türkmenistan'ın dış politika öncelikleri; dünyaya açılma çabaları, güvenlik kaygıları, komşularıyla iyi ilişkiler olmak üzere üç ana başlık altında toplanmaktadır.

2.2. Coğrafya ve Nüfus

Türkmenistan Cumhuriyeti, Eski Sovyetler Birliğinin en güneyinde bulunan, 488.100 kilometre karelik yüzölçümü ile Rusya, Kazakistan ve Ukrayna'dan sonra eski SSCB'nin dördüncü, Kazakistan'dan sonra Orta Asya'nın ikinci büyük devletidir. Sınırlarının toplam uzunluğu: 3.736 km,

³ Şatlık Amanov "Tarafsız Devletlerin BM'ye Üyeliği ve Barış Koruma Operasyonlarına Katılımı: Türkmenistan Örneği" Türk Dünyası Genç Bilim Adamları 1. Sempozyumu, Gayeder Yayınları, İstanbul 2005

Kuzeybatıda Kazakistan (379 km), kuzey ve güneyde Özbekistan (1,621 km), güneydoğuda Afganistan (744 km), güneyde İran (992 km) ve ayrıca batıda Hazar Denizi (1.786 km) ile sınırları bulunmaktadır⁴. Ülke topraklarının yüzde 90'ını tarıma ve hayvancılığa elverişli olmayan Karakum Çölü adı verilen çöl kaplamaktadır.

Şekil 2.1. Türkmenistan'ın Siyasi Haritası

Kaynak: Interstate Oil And Gas Transport To Europe Umbrella Agreement Report

Türkmenistan'ın nüfusu 2001 yılında bir önceki yıla göre yüzde % 2.8 (150-160 bin kişi/yıl) artarak 5,640,000'e ulaşmıştır⁵. Nüfus yoğunluğu itibariyle km kare başına 10,2 insan ile Kazakistan'dan sonra Orta Asya'da ikinci büyük kalabalık nüfusuna sahiptir⁶. Türkmenistan'ın en büyük kenti ve payitahtı olan

⁴ <http://www.ase.com.tr/ase.cfm?sayfa=ulkeler&sayfa2=turkmenistan>

⁵ "Türkmenistan 2001 Yıllık Ülke Raporu" Aşkabat Ticaret Müşavirliği, 2002
www.dtm.gov.tr/pazaragiris/ulkeler/tur/tur-rap-dig-yi2.doc

⁶ "Türkmenistan 2001 Yıllık Ülke Raporu" Aşkabat Ticaret Müşavirliği, 2002
www.dtm.gov.tr/pazaragiris/ulkeler/tur/tur-rap-dig-yi2.doc

Aşkabat'ın nüfusu ise bir milyon civarındadır. Diğer büyük kentleri Mari, Türkmenabat, Daşoğuz, Balkanabat, Tecen, Şatlık ve Bayram-Ali'dir. Türkmenistan'ın en önemli su kaynağı Amuderya Nehridir. Türkmenistan, Özbekistan sınırı boyunca uzanan Amuderya'dan Karakum Kanalı vasıtasıyla faydalanmaktadır. Sulamanın neredeyse %90'ı, bu kanaldan yapılmaktadır. Diğer büyük nehirleri ise Murgap, Karakum, Etrek ve Tecen nehirleridir. Türkmenistan'ın etnik yapısı içinde % 90,04 oran ile Türkmenler ilk sırada gelirken, geriye kalan % 9,96'lık kısmını Rus, Özbek, Kazak, Tatar, Ukraynalı, Ermeni ve Azeriler oluşturmaktadırlar⁷.

Tablo 2.2. Coğrafi Ve Nüfus Genel Göstergesi

Yüzölçümü	488.100 km ²
Nüfusu	5.640.000 kişi (2001 yılı)
Nüfus Artış Hızı	% 2.8 (150-160 bin kişi/yıl)
Nüfus Yoğunluğu	% 10.2
Etnik Gruplar	Türkmen % 90.04 Diğer % 9.96
Tarım Arazisi	40.5 milyon Hektar
Büyük Kentler	Aşkabat, Türkmenbaşı, Türkmenabat, Mari, Balkanabat, Daşoguz
Kent Nüfusu	2.463.500 kişi
Kırsal Bölge Nüfusu	2.905.900 kişi
Kentleşme Oranı	% 45.9
Yaşam Uzunluğu	Erkek : 62 Kadın : 69

Kaynak:Türkmenistan, 2001, Yıllık Ülke Raporu, Aşkabat Ticaret Müşavirliği, 2002

2.3. Sosyal ve Ekonomik Yapı

SSCB döneminde Türkmenistan'ın ekonomik yapısı, Merkeze işlenmemiş tarım ürünleri ve işlenmemiş pamuk sağlama ve elde edilen hammaddeleri Rusya'ya aktarmak üzere şekillendirilmiştir. Ekonominin hammadde üretimi üzerinde

⁷ “Türkmenistan 2001 Yıllık Ülke Raporu” Aşkabat Ticaret Müşavirliği, 2002
www.dtm.gov.tr/pazaragiris/ ulkeler/tur/tur-rap-dig-yi2.doc

yoğunlaşması ve bu hammaddelerin diğer Cumhuriyetlerdeki sanayilerde kullanılması diğer sektörlerin geri kalmasına neden olmuştur. Bağımsızlıktan sonraki dönemde, Türkmenistan tarafından izlenen ekonomik strateji; büyük ölçüde dış piyasalardan borçlanmak suretiyle, enerji sektörünün geliştirilmesi için yatırım yapılması, yine borçlanarak elde edilen kaynakların tarımsal sanayi sektörünün geliştirilmesinde kullanılması olarak özetlenmektedir⁸. İzlenen bu strateji ile petrol ve gaz arzı ile pamuk ve tahıl üretimi arttırılmıştır.

Türkmenistan'ın ekonomik faaliyetlerinin genel eğilimleri, "ekonominin temel taşı" olan enerji sektöründeki gelişmelere göre şekillenmektedir. Ülke büyük ölçekli gaz ve petrol kaynaklarına sahiptir ve hükümet enerji sektörünün gelişimine büyük bir önem vermekte ve sektör potansiyelinin ortaya çıkartılması için bir dizi proje yürütmektedir. Bu projelerin başarıya ulaşması önemli ölçüde yabancı kaynağın ülkeye girmesine bağlı bulunmaktadır.

Ekonomide hammadde üretimi ağırlıklı olması, bağımsızlıktan sonra ekonominin kötüye gidişini engellemiştir. Ülke ekonomisindeki temel sanayi, doğal gaz ve petrol üretimidir. Ülke ayrıca, önemli miktarlarda sanayi mineralleri de üretmektedir. Enerji ürünleri, özellikle doğal gaz en önemli ihraç kalemidir. Gaz ve petrol sanayileri tümüyle kamu kuruluşlarının kontrolindedir.

Tablo 2.3. Ülke Ekonomi Göstergesi

	1995	1996	1997	1998	1999(a)	2000a	2001a
GSYİH(cari fiyatlarla, milyar manat)	1.072	7.608	9.647	13.241	19.065	22.900(b)	31.000(b)
GSYİH (milyar ABD Doları) (b)	2,5	1,9	1,8	2,5	1,1	4,4	6,0
GSYİH (satınalma gücüne göre, milyar ABD Doları)	6,7(a)	7,3(a)	6,6(a)	7,0(a)	8,3	9,9	12,2

⁸ Mustafa CESAR "Bağımsızlığının Onuncu Yılında Türkmenistan'da Serbest Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci" <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ocakozel2002/t%C3%BCrkmn.htm>

GSYİH % reel büyüme	-8,2	-7,7	-25,9	5,0	16,0(c)	17,6(b)	20,5(b)
Tüketici fiyat enflasyonu (%)	1.005,3	992,4	83,4	17,2	24,1(c)	7,2	8,2
Cari denge (milyon ABD Doları)	24	2	-580	-935	-851	610	-150
Dış Borç (milyon ABD Doları)	402	751	1.771	2.266	2.500	2.300	2.350
Döviz Kuru (resmi kur: ABD Doları)	111	3.258	4.143	4.890	5.200(c)	5.200(b)	5.200(b)
Döviz Kuru (serbest piyasa: ABD Doları)	426	3.924	5.256	5.215	17.133	22.500	21.500

a) EIU tahminleri, (b) serbest döviz kuru kullanılarak hesaplanmıştır, (c)Gerçek Değer,(d) CIA tahmini

Kaynak: The Economist Intelligence Unit, Turkmenistan Country Report, December 2000

Tabloda görüldüğü gibi Türkmenistan, 1991 yılından bu tarafa gelinen süreç içerisinde tüm güç koşullara rağmen 1999 yılında başlayan yüksek büyüme hızını artırarak sürdürmüş ve 2001 yılında %20,5'lik rekor bir büyüme hızını yakalamış bulunmaktadır. Dünya doğalgaz fiyatlarındaki artışa rağmen Rusya Federasyonu ve Ukrayna başta olmak üzere bazı ülkelerden doğalgaz alacağını tahsil edemeyen Türkmenistan ekonomisi, özellikle enerji, tarım ve tüketim malları sektörlerinde yapılan ciddi yatırımlar ve Ukrayna ve Rusya Federasyonu ile tamamlanan doğalgaz satış anlaşmalarının tamamlanmasını takiben doğalgaz üretim ve ihracatındaki büyük artışa paralel olarak 1999-2001 yılları arasında gerçekleşen yıllık ortalama %18'in üzerinde büyüme oranı ile Eski Sovyet Cumhuriyetleri içerisindeki en yüksek büyüme oranını yakalamıştır⁹. Mevcut projelerle birlikte petrol ve gaz sektörlerinin büyümesi, ayrıca geniş ölçekli prestij projeleri ile birlikte inşaat faaliyetlerindeki hızlı artış büyümede etkili olmaktadır.

⁹ Yard.Doç.Dr. Abdulhalim ÇELİK, “Orta Asya Ülkelerinde Sosyal Güvenlik Sistemlerinin Sorunları” http://www.isguc.org/arc_view.php?ex=179

Türkmenistan Hükümeti, tekstil, gıda işleme, enerji ve pamuk sektörleri ile taşımacılık ve iletişim altyapısının geliştirilmesine önem vermektedir. Ayrıca buğday üretiminde kendi kendine yeterlilik politikası izlenmektedir. Bu doğrultuda, petrol ve gaz, tarım, tekstil ve gıda işleme önümüzdeki yıllarda belli başlı büyüyen sektörler olacaktır. Tarımda özelleştirme ve ileri tekniklerin uygulamaya konması pamuk üretimi ve ihracatında artışa neden olabilecektir. Sanayi sektörü, GSYİH içerisinde %50,7 pay ile ülke ekonomisinde etkin bir role sahiptir¹⁰ (bu rakam aşağıdaki tablo ve kaynakta %38 olarak yer almıştır). Yabancı müteahhitler tarafından gerçekleştirilen ve dış borç ve Foreign Exchange Reserve Fund (FERF) tarafından finansman sağlanan aşırı prestijli projeler, inşaat sektöründe hızlı büyümeyi sağlamaktadır. Bu sektör 1999-2001 yılları arasında yıllık GSYİH'nin %11'ini oluşturmuştur¹¹.

Tablo 2.4. GSYİH'nin Sektörel Dağılımı (toplam %)

	1994	1995	1996	1997	1998(a)	1999	2001
Tarım	9,0	6,4	6,4	9,5	11,4	26,0	26,0
Sanayi	73,2	52,2	62,7	38,6	39,0	32,0	38,0
İnşaat	2,2	5,9	11,3	24,0	25,9	11,0	11,0
Ulaştırma & Haberleşme	2,5	2,4	4,7	7,5	veri yok	veri yok	veri yok
Ticaret & Hizmetler	2,5	1,8	1,5	2,2	veri yok	3,1	2,2
Stoklar	0,2	0,1	0,1	0,1	veri yok	veri yok	veri yok

¹⁰ <http://www.tika.gov.tr/Dosyalar/Turkmenistan.doc>

¹¹ Forum Fuarçılık Geliştirme "Türkmenistan Ülke Profili"
<http://www.forumfuarcilik.com/index.asp?secim=ulke&id=ulke11>

(a) Türkmenistan Hükümeti istatistikleri

Kaynak : IMF, Turkmenistan-Recent Economic Developments,1998; EIU hesaplamaları.

Tarım sektörü GSYİH'nın yaklaşık %26'sını oluşturmaktadır¹². Sektörün üretime katkısı, hasılat seviyesi ve doğalgaz sektörünün etkisiyle son yıllarda oldukça dalgalanma göstermiştir. Sektör ağırlıklı olarak, devlet kontrolünde üretilen pamuk ve hububat üretimi üzerine yoğunlaşmıştır.

İmalat sektörü hükümetin ithal ikameci sanayileşme politikası çerçevesinde gelişmektedir. Pamuk elyafı ve gıda işleme sanayileri, gıda üretiminde kendi kendine yeterlilik sağlanması politikası kapsamında ön plana çıkmaktadır.

Türkmenistan reformlara başlama hususunda yavaş davranmasına rağmen, ülkedeki makroekonomik yeniden yapılanma konusunda atılan adımlar, ticaret ve yatırım ortamını olumlu etkilemiştir. 1995 yılında uygulamaya konan ekonomik reform programının ana hedefleri piyasa reformlarının güçlendirilmesi ve yürütülmesi, Manat'ın içeride konvertibl hale getirilmesi ve ekonominin yeniden yapılandırılması olarak özetlenebilir¹³. Belli başlı reformlar kredi genişlemesinin kontrolü, bütçe açıklarının yönetimi ve döviz serbestisi üzerine yoğunlaşmıştır. Ülkede küçük ölçekli ticaret ve hizmet sektörünün özelleştirilmesinde önemli adımlar atılmıştır.

Ülkede tarım sektöründe reformlar tam anlamıyla gerçekleştirilememiş olup bankacılık sektörünün sermaye yapısının güçlendirilmesi gerekmektedir. Türkmenistan bölgedeki en düşük özel sektör/ GSYİH oranına sahip ülkelerden biri olup, bu oran EBRD tarafından %25 olarak tahmin edilmektedir¹⁴. Özelleştirme hizmet sektöründeki küçük ölçekli girişimler üzerine yoğunlaşmıştır. Hükümetin 2000-2010 yılları arasındaki ekonomik stratejisi, özel sektörün ekonomideki rolünün

¹² Forum Fuarçılık Geliştirme “Türkmenistan Ülke Profili“
<http://www.forumfuar.com/index.asp?secim=ulke&id=ulke11>

¹³ Forum Fuarçılık Geliştirme “Türkmenistan Ülke Profili“
<http://www.forumfuar.com/index.asp?secim=ulke&id=ulke11>

¹⁴ Forum Fuarçılık Geliştirme “Türkmenistan Ülke Profili“
<http://www.forumfuar.com/index.asp?secim=ulke&id=ulke11>

arttırılmasını, küçük, orta ve büyük ölçekli girişimlerin özelleştirilmesini öngörmektedir¹⁵.

Doğalgaz sektörü dışında yabancı yatırımlar yetersiz olup, yerel sanayinin katma değeri düşük seviyededir. Ülkede 10 tane serbest bölge olup bunlardan sadece Aşkabat Havaalanındaki Serbest Bölge işletilmektedir.

Devlet bütçesindeki en önemli gider kalemleri, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi alanlarda gerçekleştirilen harcamalardır. 2001 yılında eğitim ve sağlık, bütçe harcamalarının %42'sini oluşturmakla birlikte, bu oran diğer harcama alanlarındaki bütçe dışı uygulamalar nedeniyle yüksek görünmektedir¹⁶. Kamudaki sanayi alanlarına uygulanan sübvansiyonlar da, bütçe dışı fonlar tarafından yapılan katkılar nedeniyle, bütçe rakamlarında belirtilenlerin üzerindedir.

Devlet tarafından gerçekleştirilen yatırımların payı oldukça yüksektir. Ayrıca özel sektörün gelişimini, girdi maliyetlerinin artmasına neden olan ikili döviz kuru sistemi ve kısıtlı kapasiteye sahip bankacılık sektörünü engellemektedir. İç satışların %40'ı özel sektör tarafından gerçekleştirilmekle birlikte, banka kredilerinin %80'den fazlası devlet firmalarına verilmektedir¹⁷.

Tablo 2.5. Sosyal Yapı ve Göstergeler

Okuma/Yazma Oranı (%)	99.8
Orta Öğretim Okul Sayısı	1948 Adet
Şehir	490 Adet
Köy	1458 Adet
Orta Öğretim Öğrenci Sayısı	1004.800 kişi
Şehir	404.000 kişi
Köy	600.000 kişi

¹⁵ Forum Fuarçılık Geliştirme “Türkmenistan Ülke Profili“
<http://www.forumfuar.com/index.asp?secim=ulke&id=ulke11>

¹⁶ Forum Fuarçılık Geliştirme “Türkmenistan Ülke Profili“
<http://www.forumfuar.com/index.asp?secim=ulke&id=ulke11>

¹⁷ Forum Fuarçılık Geliştirme “Türkmenistan Ülke Profili“
<http://www.forumfuar.com/index.asp?secim=ulke&id=ulke11>

Yüksek Öğretim Okul/ Üniversite Sayısı	16 Adet
Yüksek Öğretim Öğrenci Sayısı	20.891 kişi
Lise Sayısı	19 Adet
Lise Öğrenci Sayısı	4.800 kişi
Gelen Turist	20 bin kişi
Giden Turist	87 bin kişi
Ortalama Ücreti	950,000 Manat/ay

TÜRKMENİSTAN 2001 YILLIK ÜLKE RAPORU AŞKABAT TİCARET MÜŞAVİRLİĞİ, 2002

2.4. Dış Ticaret

Türkmenistan GSMH'nın %35'ini oluşturan dış ticaretinin %92,5'ini SSCB ülkeleri ile gerçekleştirmekteydi¹⁸. 1990 yılına kadar hem SSCB Cumhuriyetleri hem de diğer ülkelerle ticaretinde sürekli açık vermiştir. Bu açık 1990 yılında en yüksek seviyeye ulaşmıştır¹⁹. Bunun başlıca sebebi ise SSCB döneminde Türkmenistan'ın ihracatın en önemli maddesini oluşturmuş olan doğalgaz ihracatının ruble cinsinden ve dünya fiyatının çok altında fiyatlandırılmış olmasıdır. Ülkenin ihracat gelirleri 1988'de 2389 milyon ruble, 1999'da 2418 milyon ruble, 1990'da 2469 milyon ruble olarak istikrarlı bir şekilde artarken 1000 metre küpü 34 ruble olan doğalgaz fiyatının 1991 yılında 167 rubleye yükselmesi ile aynı yıl ihracat geliri iki katın üzerinde artarak 6731 milyon rubleye yükselmiştir²⁰. 1992 yılı başında doğalgaz ihracat fiyatı 870 rubleye ve 1 temmuz 1992'de 3500 rubleye yükseldi ki bu fiyat bile uluslar arası fiyatın %10-15'ine tekabül etmekteydi. SSCB'nin Doğu Avrupa ülkelerine (Macaristan, Polonya, Çekoslovakya,

¹⁸ Hamit Bilici, "Türkmenistan'ın Enerji Yapısı ve Doğalgaz" Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniv., İstanbul 1997

¹⁹ <http://www.foreigntrade.gov.tr/DUNYA/RAPOR/turkmen/2-27.htm>

²⁰ Hamit Bilici, "Türkmenistan'ın Enerji Yapısı ve Doğalgaz" Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniv., İstanbul 1997, S.10

Yugoslavya ve Romanya) yaptığı 103,5 milyar metre küp doğalgaz ihracatının %11'ini Türkmenistan vermekteydi²¹.

1991 yılına kadar açık vermiş olan Türkmenistan dış ticareti bu yıldan itibaren Türkmenistan lehine değişmiş ve genelde ticaret fazlası vermeye başlamıştır. Ülkenin toplam ihracatı 1991'de 156,1 milyon dolar, 1992'de 2 milyar dolar, 1993'de 2 milyar 943 milyon dolar olarak gerçekleşmiş olup, 1994 yılında da 1 milyar 721 milyon dolarlık ihracat yapılmıştır. İthalat ise, 1992 ve 1993 yıllarında, 1990 yılına oranla önemli ölçüde artış göstermiş, ancak, 1994 yılında doğalgaz ihracatının dibe vurmasının etkisi ile ihracat büyük bir düşüş kaydederek 680 milyon dolara kadar gerilemiştir²².

Tablo 2.6. Türkmenistan Dış Ticareti (Milyon \$)

	1999	2000	2001	2002	2003
İhracat	1164	2383	2526	2856	3632
İthalat	1374	1739	2201	2119	2512
Denge	-210	644	325	737	1120

Kaynak:Dış Ticaret Müsteşarlığı, Aşkabat Ticaret Müşavirliği, 2002 Yıllık Rapor

Yukarıdaki grafikte görüldüğü gibi 2000-2003 tarihleri arasında ticaretteki fazla devam etmiştir. Yetkililere göre ihracat gelirlerinin %62,4'ünü doğal gaz satışları oluşturmaktadır²³. Türkmenistan doğal gaz ihracatının hala büyük bir kısmının takas yoluyla ödenmesine izin vermektedir. Ancak ihracatın ve ithalatın ne kadarlık bölümünün döviz yoluyla ve ne kadarlık bölümünün de takas yoluyla yapıldığı belirlenmemektedir.

Bağımsızlığından sonra Türkmenistan'ın BDT dışı ülkeleri ile dış ticareti gittikçe artmasına rağmen halen ülkenin dış ticaretinde eski Sovyet Cumhuriyetleri'nin önemli bir payı vardır. Dış ticaretinde bu ülkelerin payı %60'ın

²¹ Hamit Bilici, a.g.e. s.11

²² <http://www.foreigntrade.gov.tr/DUNYA/RAPOR/turkmen/2-27.htm>

²³ <http://www.foreigntrade.gov.tr/DUNYA/RAPOR/turkmen/2-27.htm>

üzerindedir. BDT ülkeleri ihracat karşılığı bedellerin geri ödenmesinde sıkıntılar yaşadıklarından, ülkelere yapılan ihracatın karşılıkları mal hizmetler olarak tahsil edilmektedir. Bu çerçevede ülkelerin (Ukrayna ve Rusya) üstlendiği işler savunma sanayinden telekomünikasyona kadar uzanmaktadır. Özellikle doğalgaz sektöründe yeni boru hatlarının yapımı ve eskilerinin onarımı Türkmenistan tarafından tercih edilmektedir²⁴.

Türkmenistan'ın BDT ülkeleriyle yaptığı ticaretinde göze çarpan bir diğer nokta ise, çok elverişli şartlarda gaz verilmesine rağmen Türkmenistan'ın ihracat satış bedellerini tahsil etmede yaşadığı zorluklardır. Bağımsızlığından bu yana Türkmenistan'ın BDT ülkelerine yaptığı gaz ihracatının bedelini tahsil edemediği için, bu ülkelere gazın kesileceği yönünde sürekli tehditler yapılmak zorunda kalmıştır. 1997 yılında ülkenin gelirlerinin tamamına yakını pamuk ihracatından elde eden Türkmenistan hükümeti bu yıldan itibaren alternatif gelir yollarını aramaya başlamış ve pamuk ihracatındaki katma değeri arttırabilme amacıyla tekstil sektöründeki yatırımları desteklemeye çalışmıştır²⁵.

2002 verilerine göre BDT ülkeleri dışındaki ülkeler arasında Türkmenistan ile ekonomik ilişkileri ileri seviyede olan İtalya, İran ve Türkiye'dir. İhracat yaptığı ülkeler büyüklük açısından sırasıyla Ukrayna, İtalya, İran ve Türkiye'dir. İthalat sıralamasında Türkiye Rusya'dan sonra ikinci sıraya oturmaktadır. Türkiye'nin Türkmenistan'a ihracatında önem arz eden ürünlerin başında, elektrikli makine ve cihazlar, bunların aksam ve parçaları; demir ve çelikten eşya ve sabun gelmektedir. İthal ürünlerinin başında ise pamuk gelmektedir.

Tablo 2.7. Türkmenistan'ın İthalat ve İhracat Yaptığı Başlıca Ülkeler

İhracat Yaptığı Başlıca Ülkeler (2002)	%	İthalat Yaptığı Başlıca Ülkeler (2002)	%
Ukrayna	49,7	Rusya	23,1
İtalya	17,3	Türkiye	14,9

²⁴ Kadir Dikbaş, "Türkmen Gazının Bağımsızlık Mücadelesi" Avrasya Dosyası, Türkmenistan Özel, 2001 Ankara, S:80

²⁵ KOSGEB "Türkmenistan Ülke Raporu"

<http://www.kosgeb.gov.tr/Ekler/Dosyalar/Yayin/136%5CTurkmenistan%20ulke%20raporu.doc>

İran	13,1	Ukrayna	13,6
Türkiye	6,2	Birleşik Arap Emirlikleri	11,6
Kıbrıs	3,3	ABD	8,7

Kaynak:Dış Ticaret Müsteşarlığı, Aşk., Tic. Müşv., 2002 Yıllık Rapor

Ülkenin dış ticaretindeki temel politika, üretim sürecindeki katma değer artırılmasıdır. Bu nedenle ülkede oluşturulacak yatırımlarda fabrika inşası önemli bir alan teşkil etmektedir. Ülkenin inşaat faaliyetlerinde Türk müteşebbislerinin payı büyüktür. Çalık Holding ülkede birçok tekstil komplekslerinin yanı sıra inşaat ve enerji alanlarında da faaliyette bulunmaktadır²⁶.

Türkmenistan'ın başlıca ihraç ürünleri arasında; gaz, ham ve rafine edilmiş petrol, pamuk ipliği, tekstil, elektrik enerjisi, sondaj malzemeleri, madenler, ham deri, halı ve halı ürünleri (el yapımı halı) ve pamuk yağı yer almaktadır. İthalatta önde gelen malların başında sermaye malları gelmektedir. 2004 yılının ilk çeyreğinde toplam ithalat giderlerinin %78'ini sermaye teçhizatı oluşturmaktadır. Bu hidrokarbon sektörü ve sanayi alt sektörleri olan tekstil ve elektriğe verilen öncelikten kaynaklanmaktadır. Türkmenistan teknoloji ekipmanının %25'ni, ulaşım ekipmanının da % 39'unu Rusya'dan almaktadır. Rusya hammadde ithalatında da önemli rol oynamaktadır. Ukrayna da ülkenin teknoloji ekipmanının %17'sini tedarik etmektedir²⁷.

Tablo 2.8. Başlıca İhraç ve İthal Ürünlerinin Toplam İthalat ve İhracat İçindeki Payı

Başlıca İhraç Ürünleri (2002)	%	Başlıca İthal Ürünleri (2002)	%
Gaz	57,5	Teknoloji Donatım, Karayolu Araçları, Ham Madde ve Mlz.	69,9

²⁶ Daha geniş bilgi için bkz. <http://www.calik.com/tr/sitemap.html>

²⁷ KOSGEB "Türkmenistan Ülke Raporu"

<http://www.kosgeb.gov.tr/Ekler/Dosyalar/Yayin/136%5CTurkmenistan%20ulke%20raporu.doc>

Petrol Ürünleri	14,2	Tüketim Ürünleri	30,1
Petrol	11,9		
Tekstil Ürünleri	5,7		

Kaynak : Dış Ticaret Müsteşarlığı, Aşk., Tic. Müşv., 2002 Yıllık Rapor

Türkmenistan hiçbir Serbest Ticaret Antlaşması'na üye değildir. Dolayısıyla BDT gümrük birliğine de üye bulunmamaktadır. İran'la birlikte Ukrayna, Ermenistan, Bangladeş, Filipinler ve Hindistan ile üçlü ticaret antlaşmaları imzalamıştır. 1993'te Türkmenistan ABD ile En Çok Kayırılan Ülke Antlaşması'nı imzalamış ve tasdik etmiştir. Ancak buna rağmen ikili bir vergi antlaşması ve iki taraflı bir yatırım antlaşması imzalamamıştır²⁸. Türkmenistan Dünya Ticaret Örgütü'nün de üyesi değildir. Türkmenistan ABD'nin OPİC (Deniz aşırı Özel Yatırım Ortaklığı) ile bir antlaşma imzalamıştır. Her ne kadar Hazar üzerinden gaz boru hattı inşaatı ile ilgili bazı OPİC katılımları bekleniyorsa da bugüne kadar Türkmenistan'da hiçbir OPİC aktivitesi yoktur²⁹.

²⁸ Suale Baycaun, "10 Yıllık Bağımsızlık Sürecinde Türkmenistan", Avrasya Dosyası, Türkmenistan Özel, 2001 Ankara, S.32

²⁹ Suale Baycaun, "10 Yıllık Bağımsızlık Sürecinde Türkmenistan", Avrasya Dosyası, Türkmenistan Özel, 2001 Ankara, S.32

3. DÜNYADA ENERJİ VE DOĞAL GAZ

3.1. Fosil Kaynaklı Enerjiler ve Rezerv Durumları

3.1.1. Dünya Genelinde Fosil Kaynaklı Enerjiler ve Rezerv Durumları

Milletler son iki yüzyıldır yer altı enerji kaynaklarını hızla tüketmeye başlamış ve azalan yer altı enerji kaynaklarına ikame olabilecek alternatif yenilenebilir enerji kaynaklarını bilimsel yollarla aramaya başlamışlardır. Ancak bilimsel yollarla elde edilecek yenilenebilir enerji kaynaklarını verimli, hızlı, yaygın ve yoğun olarak kullanma devresine kadar doğal yer altı enerji kaynaklarını kullanmaya mecbur olmaktadır.

Bilim adamları ve çeşitli organizasyonlar tarafından şimdiye kadar çeşitli bilimsel araştırmalar yapılmış ve yer altı enerji kaynaklarının sonuna yaklaşıldığına dair çeşitli araştırma sonuçları, bulgular elde edilmiş ve çeşitli tarihler verilmiş, ortaya konulmuştur. Ne var ki bu araştırma sonuçları bulguların çeşitliliği, araştırma sonuçlarının tutarsızlığı konusunda şüphe hasıl etmiştir.

“1952 yılında yapılan petrol rezervlerini değerlendirme çalışması sonucunda, “kara altın” rezervlerinin ancak 25 yıl yeteceği söylenmiştir. 1977 yılı çoktan tarihe karışmış olmasına rağmen, petrol rezervlerinin tükenişinin şahitleri olmadık. 1966 yılında yapılan yeni araştırmalar sonucunda, petrol rezervlerinin daha geniş olduğu ve 33 yıl yeteceği söylenmiştir. Ancak, 1999 yılında da insanların son petrol rezervlerini tüketemediğine şahit olduk. 1980’lerin başında bir peygamber daha ortaya çıktı: O da “petrolün sonuna” 40 yıl kaldığını söylemişti. Sonuçta biz görüyoruz ki, hem yakın zamanda yapılan tahminler hem de 50 yıl evvel yapılmış tahminler pek inandırıcı değil”.³⁰ Her ne kadar bilimsel araştırma sonuçları farklılık arz etse de, yer altı enerji kaynaklarının azaldığının bir gerçek ve kaçınılmaz

³⁰ Vitaliy Babenko, “Yenilenebilen ve Yenilenemeyen Enerji Kaynakları”,
Da, <http://www.diyalogavrasya.com/DaStore/Sayi04/turkce/dosya.htm>, 11.04.05

olduğunu anlayan, özellikle gelişmiş devletler sahip oldukları yer altı enerji kaynaklarını tasarruf etme yarışına girmiş bulunmanın yanı sıra, rüzgar, güneş, biotermal, hidrolik, biomas gibi alternatif yenilenebilir enerji kaynaklarını elde etme, araştırma ve geliştirme sürecine son on yıldır süratle girmiş bulunmaktadır.

Dünya Enerji Konseyinin 1995 yılındaki enerji kaynaklarının araştırılması raporlarına göre 1993 yılı itibariyle dünyanın (1,090 milyar TEP) ispat edilmiş ve (3,550 milyar TEP) ispat edilmemiş fosil kaynaklı enerjilerinin toplamı 4,640 milyar TEP dolaylarındadır. Kömür ve linyit enerji kaynakları fosil kaynaklı enerjilerin içinde gaz ve petrol kaynaklarının toplamının yaklaşık üç katıdır. İspat edilmiş ve ispat edilmemiş toplam 820 milyar TEP olan petrol kaynakları ise doğal gaz kaynaklarının yaklaşık iki katı kadardır.

Tablo 3.1. 1993 Yılı İtibariyle Dünya Fosil Yakıtlarının Rezerv Ve Kaynak Durumu

	İspatlanmış	Tahmini	Toplam
	Gtoe (Milyar TEP)	Gtoe (Milyar TEP)	Gtoe (Milyar TEP)
Petrol			
Geleneksel	150	145	295
Geleneksel Olmayan	193	332	525
Toplam Petrol	343	477	820
Doğal Gaz	141	279	420
Kömür ve Linyit	606	2,794	3,400
Toplam Fosil Yakıt	1,090	3,550	4,640

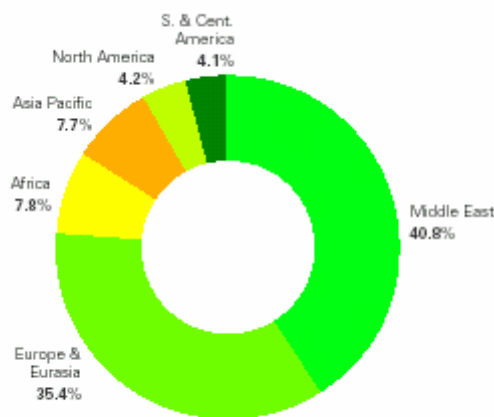
Kaynak: WEC Survey of Energy Resources, 1995 (TEP : Ton Eşdeğeri Petrol)

3.1.2. Bölgeler Bazında Fosil Kaynaklı Enerjiler ve Rezerv Durumları

Fosil kaynaklı enerjiler, bölgeler esas alınarak incelendiğinde ülkeler ve bölgeler arasında eşit bir dağılıma sahip olmadıkları görülmektedir. 4-5 yüzyıl önce hayvanlarının iyi bir şekilde beslenebileceği otlak yerler için birbirleri ile yarışmış ve savaşmış olan insanlar, kabileler, milletler ve devletler sanayi devriminden bu yana sahip olduklarından daha fazla enerji kaynaklarına sahip olabilmek için aynı savaş ve yarış sürdürmektedirler. Zira, üretebilmek için gerekli olan temel girdilerin başında enerji gelmektedir. Enerji kaynaklarına sahip olan ülkeler bu güçlerini uluslararası politikada kullanabilmekte ve dünya politikalarına yön verebilmektedirler.

Bölgeler arasında yer altı enerji kaynaklarının dağılımında en fazla payı Orta Doğu, Eski Sovyetler Birliği ve Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri almışlardır. Orta Doğu dünyanın ispatlanmış petrol kaynaklarının %63,3'i, doğal gaz kaynaklarının ise %40,8'i ile bölgeler arasında en büyük hisseyi almıştır(Şekil 3.1-3.2)³¹.

Münferit olarak en zengin ispatlanmış doğal gaz kaynaklarına sıra ile Rusya Federasyonu %26,7, İran 15,2 ve Katar %14,7'lik oranlarla toplamda %56,6'lık kısmına sahip bulunmaktadır (Şekil 3.1)³².

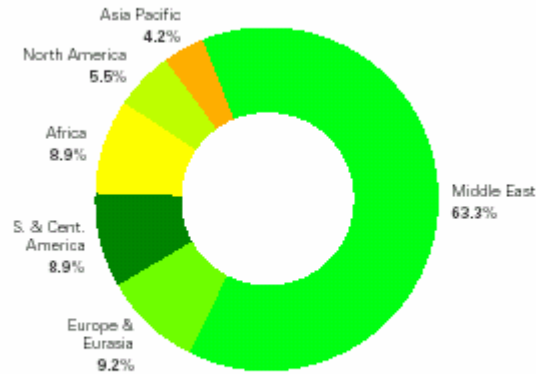
Şekil 3.1. Dünya Geneli İspatlanmış Doğalgaz Rezerv Oranları (2003)

Kaynak: BP 2004 Statistical Review of World Energy

³¹ BP 2004 Statistical Review of World Energy

³² BP 2004 Statistical Review of World Energy

İspatlanmış petrol kaynaklarında ise sıra ile İran %22,9, İran 11,4, Irak %10,0, Birleşik Arap Emirlikleri %8,5 ve Kuveyt %8,4'lik oranlarla toplamda dünyanın %51,2'lik kısmına sahip bulunmaktadırlar. Farklı bölgelerden ise Venezüella %6,8 ve Rusya Federasyonu %6,0'lık paylara sahiptirler (Şekil 3.2)³³.

Şekil 3.2. Dünya Geneli İspatlanmış Petrol Rezerv Oranları (2003)

Kaynak: BP 2004 Statistical Review of World Energy

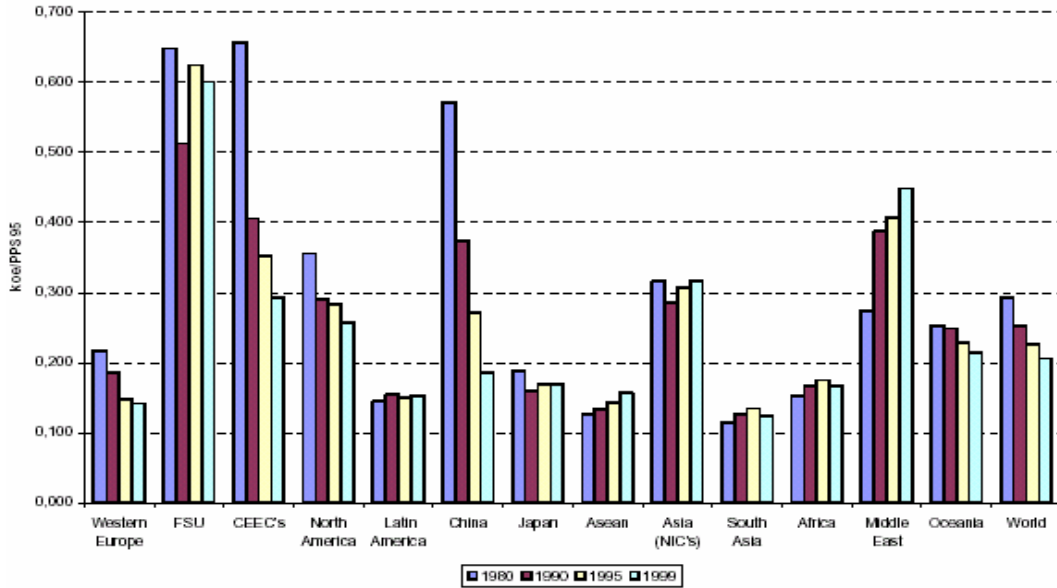
3.2. Fosil Kaynaklı Enerjilerin Yoğunluğundaki Değişim

Enerjilerin yoğunluğu üretilen her bir birim Yurt İçi Hasıla için kullanılan enerji miktarını ifade etmektedir. Dünya genelinde fosil kaynaklı enerjilerin yoğunluğu azalmaktadır. Bu azalma 1975-1980 arası ortalama %-0,9, 1980-1985 arası ortalama %-0,7 1985-1990 arasında ise ortalama %-1,1 oranlarında gerçekleşmiştir. 1990-2050 yılları arasında fosil kaynaklı enerjilerin yoğunluğu ortalama %-1,4 oranında gerçekleşeceği tahmin edilmektedir³⁴.

³³ BP 2004 Statistical Review of World Energy

³⁴ Kaynak: Energy Efficiency Policies and Indicators:WEC Report 2001

Enerji yoğunluğunun değişim trendi bölgeler arasında farklı seyir izlemektedir. Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinde, Batı Avrupa'da, Okyanusya'da, Kuzey Amerika'da ve Çin'de üretilen Yurt İçi Hasılanın her bir birimi başına kullanılan enerji miktarı düzenli olarak sürekli bir şekilde azalmaktadır (Şekil 3.3).

Şekil 3.3. Dünya Geneli Başlıca Enerji Yoğunlukları

Kaynak: Energy Efficiency Policies and Indicators: WEC Report 2001

Fosil kaynaklı enerjilerin kullanımındaki bu azalmalar ikinci petrol krizini takip eden petrol fiyatındaki artışlar, enerji kaynaklarının ihtiyatlı kullanılması programları ve karbondioksit atıklarının azaltılması politikalarının sonucudur³⁵.

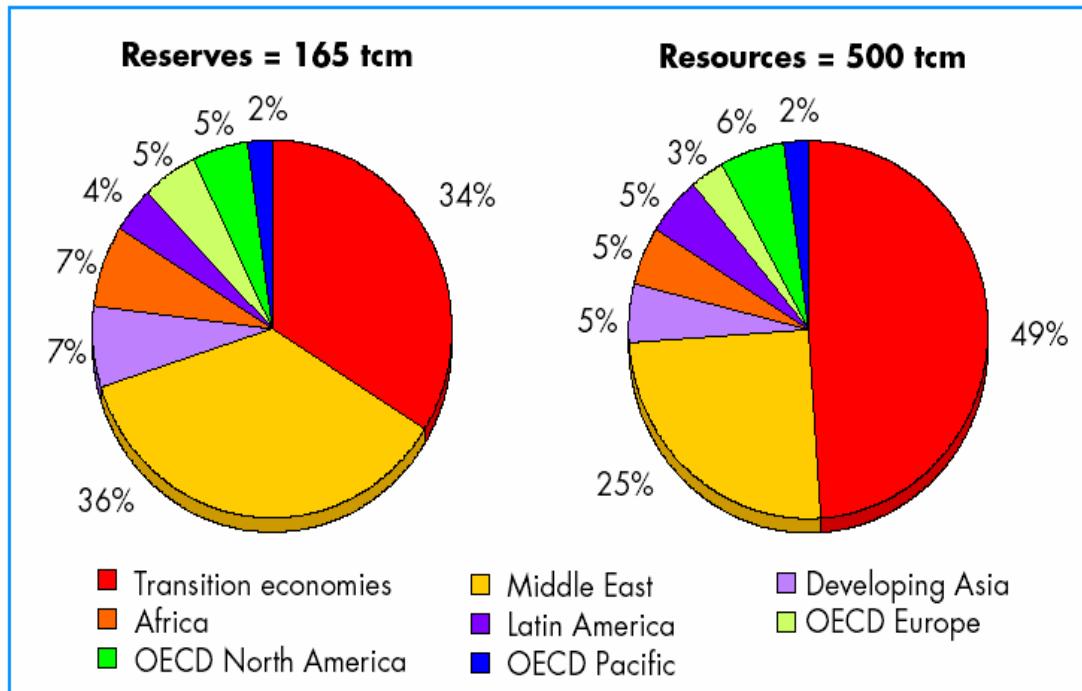
Gelişmiş ülkelerde enerji yoğunluğu düzenli olarak sürekli bir şekilde azalırken, gelişmekte olan ülkelerde ve özellikle geçiş dönemindeki ekonomiler olarak adlandırılan Eski Sovyetler Birliği gibi ekonominin merkezden planlandığı bölgelerin enerji yoğunluğunda oldukça problemlerle seyir izlenmektedir.

3.3. Fosil Kaynaklı Enerjiler İçinde Doğal Gaz

35 Kaynak: WEC Survey of Energy Resources, 1995

3.3.1. Rezerv Durumu

Dünya genelinde ispat edilmiş doğal gaz rezervleri 2003 yılı sonu itibariyle 175.78 trilyon metre küp civarındadır³⁶. 1995 yılı itibariyle ispat edilmiş fosil kaynaklı enerji rezervlerinin yaklaşık %8'ini oluşturmaktadır³⁷. En fazla doğal gaz rezervine sahip bölgeler sıralamasında Orta Doğu 71,72 trilyon metre küp ile birinci ve Avrupa ve Avrasya 62,30 trilyon metre küp ile ikinci olurken, ülkeler sıralamasında Rusya Federasyonu 47 tm³ ile birinci, İran 26,69 tm³ ile ikinci ve Katar 25,77 tm³ ile üçüncü sırada bulunmaktadır. Rusya Federasyonu, İran ve Katar 175.78 tm³ olan dünya toplamının, %56,6'lık kısmına denk gelen 99,46 tm³ kısmını paylaşmaktadırlar.

Şekil 3.4 Geriye Kalan İspatlanmış ve Toplam Doğalgaz Kaynakları

Kaynak: Cedigaz, 2001

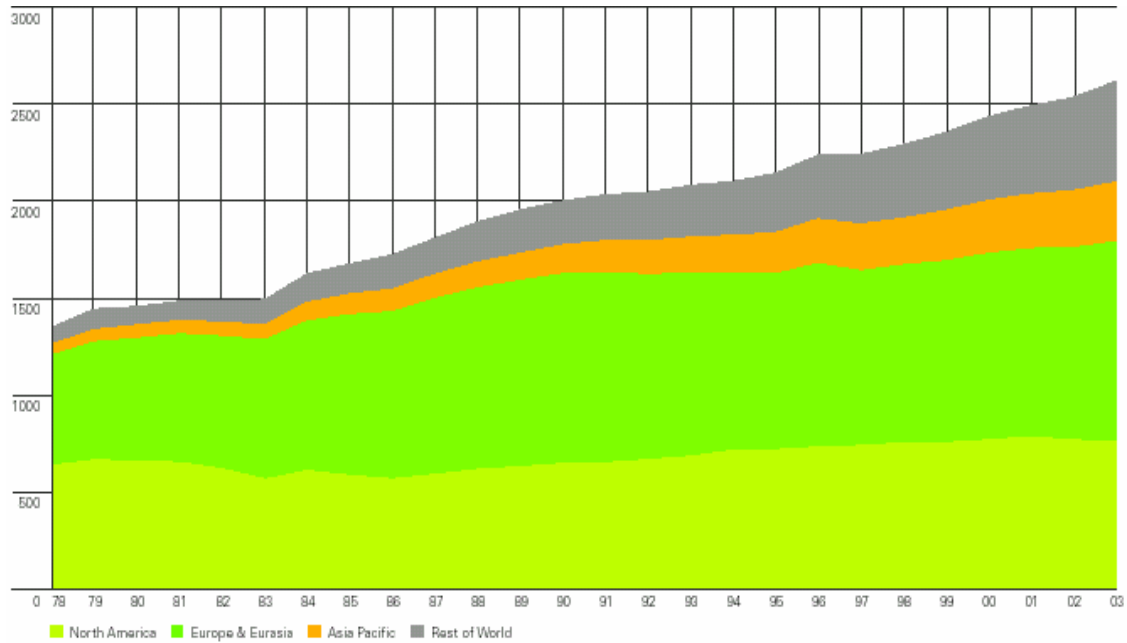
3.3.2. Üretim Durumu

³⁶ BP Statistical Review of World Energy June 2004
³⁷ WEC Survey of Energy Resources, 1995

Dünya üretilebilir petrol rezervleri 2003 yılı sonu itibariyle 1147,7 milyar varil, doğal gaz rezervleri ise 175.78 trilyon metre küptür. 2003 yılı üretimi ile, yeni rezervler bulunmazsa ispatlanmış petrol rezervleri 41 yıllık, doğal gaz rezervleri ise 67.1 yıllık ihtiyacı karşılayacak düzeydedir³⁸.

2003 yılında dünya genelinde toplam doğal gaz üretimi bir önceki yıla göre %3,4 oranında artış göstererek 2,618,5 Mm3 olmuştur³⁹. 1993 yılında 2080.0 Mm3 olan doğal gaz üretimi 2003 yılına gelinen on yıllık süreçte toplam 538,5 Mm3 artmıştır.

Bölgeler bazında doğal gaz üretiminin başını %39,1'lik oranla Avrupa ve Avrasya bölgesi çekerken, ispat edilmiş doğal gaz rezervleri açısından dünyanın %40,8'ine sahip olan Orta Doğu bölgeler bazında dördüncü sırada yer alabilmiştir. Doğal gaz üretiminde Kuzey Amerika %29,3 oranla ikinci, %11,9'lık oran ile Asya Pasifik üçüncü sırada bulunmaktadır (Şekil 3.5).

Şekil 3.5 Bölgelere Göre Üretim (Milyar Metreküp)

Kaynak: BP 2004 Statistical Review of World Energy

38 BP 2004 Statistical Review of World Energy
39 BP 2004 Statistical Review of World Energy

Münferit olarak Rusya Federasyonu 22,1'lik üretim oranı ile birinci sırada yerini alırken ikinci sırada Amerika Birleşik Devletleri %21 ve üçüncü sırada Kanada %6,9 gelmektedirler.

3.4. Enerji Fiyatları, Geleceğe Yönelik Tahminler ve Doğalgaz

Enerji fiyatları enerji arz ve talebinin belirlenmesinde en önemli etkidir. Hızlı nüfus artışı, şehirleşme, sanayileşme ve teknolojinin yaygınlaşması ile artan enerjinin tüketimine paralel olarak enerji fiyatları sürekli artış göstermektedir.

Ham petrol varil fiyatı 1987 yılından 1996 yılına kadar 1991'deki Körfez Savaşı hariç (Körfez Savaşı sırasında çok oynak olmakla birlikte varil fiyatı 37 dolar seviyesinde seyretti) 13-22 dolar seviyesinde seyretti. Ancak 1996 yılından sonra petrol fiyatları çok istikrarsız bir çizgiye oturdu. Şubat 1999'da 10 doların altına inen petrol fiyatları OPEK'in üretimi kısıması ile birlikte 2000'in güz aylarında 33 dolara kadar yükseldi⁴⁰. Fosil kaynaklı enerjiler içinde en fazla fiyat istikrarsızlığı ham petrolde olmuştur. 2005 yılında yeniden yükselişe geçen ham petrolün fiyatı dün yeni bir rekor kırarak varil başına 58 Dolar 28 sente çıktı⁴¹. World Energy Outlook 2002 (WEO2002)'nin tahminlerinin aksine gelişme gösteren ham petrol fiyatındaki bu istikrarsızlıklar, gelecekteki üretim politikalarının (özellikle Irak) üzerinden yapılan spekülasyonlar dikkate alınırsa bir süre daha devam edeceğe benziyor. World Energy Outlook 2002 (WEO2002)'nin enerji fiyatları ile ilgili yaptığı ileriye dönük tahminlerine göre ham petrol fiyatı azalarak 2010 yılında 21 dolara, 2020 yılında ise yükselişe geçerek 25 dolara ve 2030 yılında ise 29 dolara varacaktır (Tablo 3.2.).

Tablo 3.2. Fosil Yakıtlar Fiyat Tahminleri (2000)

	2000	2010	2020	2030
İEA Ham Petrol İthalatı (\$/varil)	28	21	25	29
ABD D.Gaz İthalatı (\$/MBtu)	3,9	2,7	3,4	4,0

⁴⁰ World Energy Outlook 2002 International Energy Agency

⁴¹ "Petrol Fiyatı Artmaya Devam Ediyor" VOA NEWS <http://www.voanews.com/turkish/2005-04-05-voa9.cfm>

Avrupa D.Gaz İthalatı (\$/MBtu)	3,0	2,8	3,3	3,8
Japonya LNG İthalatı (\$/MBtu)	4,7	3,9	4,4	4,8
OECD Buhar Kömürü ithalatı (\$/MBtu)	35	39	41	44

Kaynak: World Energy Outlook 2002 International Energy Agency

Doğalgaz fiyatları taşınmasından kaynaklanan maliyet dolayısıyla bölgelere göre farklılık arz etmektedir. Döşenmesi gereken borular, bölgelerin güvenliği ve ülkeler arasındaki mesafe doğalgaz fiyatının belirleyici öğeleridir. Geçmişte Asya sıvılaştırılmış doğal gazı en yüksek fiyatla ithal ederken Kuzey Amerika en düşük fiyattan ithal etmekteydi. Avrupa'nın ithal fiyatından ortalama bir farkla düşüklüğü sürdürmüş olan Kuzey Amerika'da fiyatlar İlk defa 1999 yılında Kanada ve Birleşik Amerika'da üretimlerin azalması ile Avrupa'nın fiyatının üstüne çıktı. 2002 yılında Kuzey Amerika'da fiyatlar tekrar arz fazlalığı dolayısıyla Avrupa'nın fiyatının altına indi⁴². Pasifik ülkeleri ve nispeten Avrupa ülkeleri uzak mesafelerden ithal etmek zorunda olduklarından diğer bölgelere nazaran sıvılaştırılmış doğal gazı yüksek fiyattan tüketmektedirler. World Energy Outlook 2002 (WEO2002)'nin enerji fiyatları ile ilgili yaptığı ileriye dönük tahminlerine göre 2005'ten 2010 yılına kadar sıvılaştırılmış doğal gazı ortalama milyon BTU (İngiliz Isı Birimi) başına Kuzey Amerika 2,7, Avrupa 2,9 ve Pasifik Ülkeleri 3,9 dolardan tüketecekler. Sıvılaştırılmış doğal gaz petrol fiyatının az altında petrol eşdeğeri tona göre elli dolar olan aralarındaki farkı koruyarak 2030'a kadar sürekli olarak artarak devam edeceklerdir⁴³.

Buhar kömürü fiyatı ise yine World Energy Outlook 2002 (WEO2002)'nin veri ve enerji fiyatları ile ilgili yaptığı ileriye dönük tahminlerine göre OECD ülkelerinde 2000 yılında ton fiyatı 35 dolar iken, sürekli artış göstererek 2010 yılında 39, 2020 yılında 41 ve 2030 yılında 44 dolara kadar yükselebilecektir.

3.5. Dünya Enerji Tüketimindeki Değişim

⁴² World Energy Outlook 2002 International Energy Agency

⁴³ World Energy Outlook 2002 International Energy Agency

20. yüzyılda enerji tüketimi dünyada yaklaşık 15 kat artmıştır, dünya nüfusunda ise 3,75 kat artış görülmüştür, bu veriler bize insan başına enerji tüketiminin ortalama 4 kat arttığını ifade etmektedir. Dünya nüfusu 30-40 yıl sonra 12-14 milyara ulaşacağı tahmin edilmektedir.⁴⁴

International Energy Outlook 2002 (IEO 2002) durum değerlendirme raporuna göre 1999-2020 döneminde dünya enerji tüketiminin %60 artması beklenmektedir. Özellikle Asya, Güney ve Orta Amerika'da gelişmekte olan ülkelerin enerji kullanımını iki kat artacağı tahmin edilmektedir. İlgili bölgelerde yıllık %4 oranında enerji tüketim artışı beklenmektedir. Aynı raporda, ulaşımda yıllık enerji kullanımının % 3.8 oranında kararlı biçimde artacağı, bu artış gelişmiş ülkelerde %1,7 oranında olacağı belirtilmektedir. Raporda motorlu araç kullanımının da artış göstereceği belirtilmiştir.⁴⁵

1999'da dünya enerji tüketiminde 1998 yılına göre %0,2 artış olmuştur, bu rakam son on yılda yıllık ortalama %0,9 olan artışın oldukça altındadır. Bu düşüşün nedeni olarak gelişmekte olan ülkelerin enerji tüketiminde yaşanan %2,3 oranındaki düşüş gösterilmektedir. Halihazırda dünya enerji tüketiminin %60'ı OECD ülkelerine tekabül etmektedir.⁴⁶

Ekonominin farklı sektörlerle yönelmesi, teknolojik gelişmedeki ve demografik yapıdaki farklılık gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin enerji talebinin artışında da farklılık oluşturmaktadır. Gelişmiş ülkelerde enerji talebi ekonomik büyümeden daha hızlı artarken gelişmekte olan ülkelerde ise bu iki değer paralel olarak artış göstermektedir. Gelişmiş ülkelerde enerji yoğunluğu yıllık ortalama %1.3, gelişmekte olan ülkelerde ise %1.2 oranında artması beklenmektedir.⁴⁷

Enerji kullanımında artış çevre sorunlarını da arttırmaktadır. Karbon emisyonlarının %80'ninin fosil yakıtlardan kaynaklandığı belirtilmektedir. IEO2002 göre dünya karbon emisyonu 1999 yılında 6.1 milyar metrik ton iken 2010 yılında

⁴⁴ Vitaliy Babenko, "Yenilenebilir ve Yenilenemeyen Enerji Kaynakları",

Da, <http://www.diyalogavraya.com/DaStore/Sayi04/turkce/dosya.htm>, 05.02.02.

⁴⁵ Energy Information Administration, <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/russia.html>, 12.03.02.

⁴⁶ "Dünyada ve Türkiye'de Enerji", Asomedyay, Ankara: Ankara Sanayi Odası, Haziran 2000, s. 65.

⁴⁷ Energy Information Administration, <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/russia.html>, 12.03.02.

7.9 ve 2020 yılında 9.9 milyar metrik tona çıkacağı tahmin edilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde dünya karbon emisyon artışının %77'si gerçekleşeceği hesaplanmaktadır.⁴⁸

3.5.1. Elektrik

Dünya enerji talebini etkileyen en önemli faktörlerin biri ekonomik büyümedir. Ülkelerin gelişmişlik düzeyi ile enerji tüketimi arasında çok yakın bir ilişki bulunmaktadır. Ekonomide üretim ve gelir düzeyi arttıkça en önemli üretim girdilerinden olan elektrik tüketimi de artmaktadır. Önümüzdeki yirmi yıllık dönemde elektrik enerjisi talebindeki artışın üçte ikisinin Çin ve diğer gelişmekte olan ülkelere kaynaklanacağı tahmin edilmektedir.⁴⁹

Dünyanın birçok yerinde yaşanan ekonomik krizden dolayı geçen asrın son birkaç yılında elektrik enerjisi talebi düşmüştür. Güney Kore ve Tayvan'da da bilgisayar ve parçalarına olan talep azalınca hem üretimde hem enerji tüketiminde düşüş yaşanmıştır.

1999 yılında 13 trilyon kWsaat olan dünya elektrik tüketiminin 2020 yılında 22 trilyon kWsaate çıkması beklenmektedir. Elektrik tüketimindeki artışın da büyük kısmı gelişmekte olan Asya ülkelerinden kaynaklanacağı belirtilmektedir. Dünya elektrik tüketiminde ortalama yıllık artış %4.5 olması tahmin edilmektedir, yeni alınan klimalar, buzdolapları, fırınlar, ısıtıcılar elektrik kullanımı arttıracaktır. Gelişmiş ülkelerde nüfus artışı yavaşlarsa da halkın bilgisayar, klima kullanımı artacağından yine elektrik tüketimi artacaktır.⁵⁰

3.5.2. Petrol

⁴⁸ Asomedy, loc.cit.

⁴⁹ A.g.e..

⁵⁰ Energy Information Administration, <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/russia.html>, 12.03.02.

Son yıllarda petrol ilk enerji kullanımının bel kemiği konumunda idi. 1999-2020 döneminde de toplam enerji tüketiminde petrolün %40 pay alacağı beklenmektedir. 2001 yılında dünya petrol tüketiminde ortalama günlük 100.000 varil artış olmuştur, bu artış Batı Avrupa ve Güney Amerika ülkelerinden kaynaklanmıştır. 2002 yılında dünya petrol tüketiminin günlük 600.000 varile artacağı beklenmektedir.⁵¹ Dünya petrol tüketiminin yıllık %2.2 artması beklenmekte, böylece 1999 yılında günlük 75 milyon varil tüketilmişken 2020 yılında 119 milyon varil petrol tüketilecektir. Ulaşım sayesinde de petrol kullanımının atması beklenmektedir. Uzun vadede petrol fiyatını petrole olan talep ve mevcut rezervler belirleyecektir.⁵²

3.5.3. Doğalgaz

Birçok ülke genel olarak elektrik üretimi için petrol ve kömürü doğalgaz ile ikame etme çalışmaları içindedirler. Enerji tüketiminde en hızlı artış gösteren kalem doğalgazdır. 1999-2020 döneminde doğalgaz kullanımı iki kat artarak 162 trilyon küp feete çıkması beklenmektedir.

Doğalgaz kullanımı kömür kullanımını azaltmaktadır 2020 yılına kadar doğalgaz kömürü %38 oranında geçmesi beklenmektedir. Enerji tüketiminde doğalgaz kullanımı 1998 yılında %23 iken 2020 yılında %28 olması tahmin edilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin de bu dönem içinde yıllık ortalama %5.5 oranında doğalgaz tüketiminin artacağı belirtilmektedirler.

Petrol pazarının global düzeyde bütünleşmiş olmasına karşın gaz ve kömür pazarları hala bölgesel yapılarını muhafaza etmektedirler. Bunun nedeni gaz ve kömürün taşıma maliyetlerinin üretim maliyetlerine göre daha yüksek olmasıdır.⁵³

3.5.4. Kömür

⁵¹ A.g.e..

⁵² “Sekizinci Beşyillik Kalkınma Planı”, Elektrik Enerjisi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara: DPT, 2001, s.55, <http://ekutup.dpt.gov.tr/oik/>, 15.02.02.

⁵³ A.g.e..

Dünyada kömür kullanımı 1980 sonrası yavaş artış göstermiştir, ve bu eğilimin önümüzdeki yıllarda da devam edeceği belirtilmektedir. Yıllık ortalama artış %1.7 olmuştur. Enerji tüketiminde 1985 yılında kömürün %27 oranında olan pay 1999 yılında tüm enerji tüketiminde %22 oranında olmuştur, 2020 yılında da %20 olacağı tahmin edilmektedir, bu oran da Çin ve Hindistan gibi ülkelerin tutumuna bağlı kalacaktır, bu iki ülkeye tüm artışın %83'ü düşeceği beklenmektedir.⁵⁴

Halihazırda kömür tüketimi elektrik üretimine yoğunlaşmış durumdadır. Dünyada tüketilen kömürün %65'i elektrik üretiminde kullanılmaktadır bundan dolayı da elektrik üretimi kömür sektörünün gelişmesinde ve ayakta kalmasında hayati önem taşımaktadır. Yalnız bu konuda Çin müstesnadır, çünkü Çin'de kömür, ekonominin çeşitli alanlarında yaygın olarak kullanılmaktadır.⁵⁵

Kömürün en çok kullanıldığı ikinci alan olan çelik üretiminde teknoloji geliştikçe kömür kullanımı azalmaktadır.⁵⁶

3.5.5. Nükleer

Dünyada nükleer enerji kullanımı artmayacaktır. IEO2002 durum değerlendirmelerine göre 2000 yılında 350 GW olan nükleer kurulu güç 2010 yılında 363 GW ve 2020 yılında da 359 GW olması beklenmektedir.

Gelişmiş ülkelerde nükleer santrallerin kapatılması düşünülürken, gelişmekte olan ülkelerin nükleer enerji kullanımı artacağı beklenmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde nükleer enerji kullanımı ortalama yıllık %4,7 olacağı tahmin edilmektedir. Şu anda bile birçok nükleer santral yapım aşamasındadır. Çin'de 8, Güney Kore'de 4, Hindistan'da ve Tayvan'da ikişer, İran'da bir nükleer santral yapım aşamasındadır.⁵⁷

⁵⁴ A.g.e..

⁵⁵ A.g.e..

⁵⁶ A.g.e..

⁵⁷ A.g.e..

3.5.6. Yenilenebilir Enerji

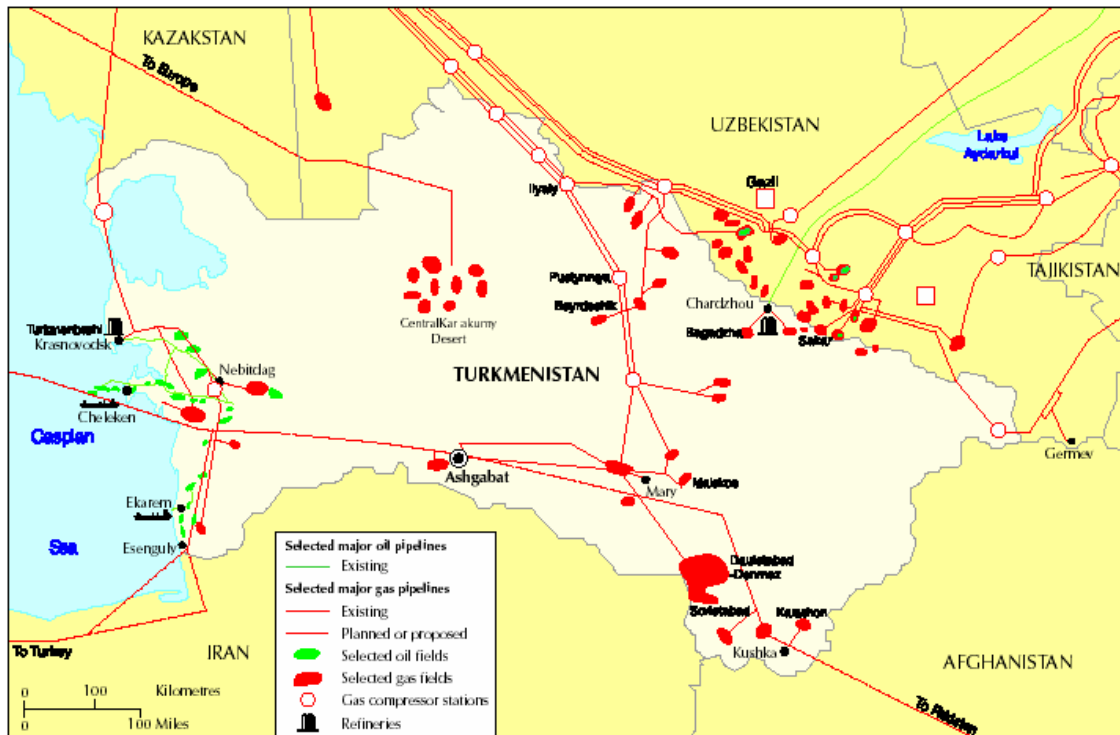
Yenilenebilir enerji kullanımı 1999-2020 döneminde %53 oranında artması beklenmektedir, fakat toplam enerji tüketiminde %9 olan payı 2020 yılında %8 olması tahmin edilmektedir. Yenilenebilir enerji kullanımı artışının büyük kısmı gelişmekte olan ÷lkelerde yapılacak barajlarla sağlanacaktır⁵⁸.

⁵⁸ A.g.e..

4. TÜRKMENİSTAN VE ENERJİ

4.1. Türkmenistan'da Enerjinin Yeri Ve Önemi

Türkmenistan'ın ekonomisinin gelişmesini etkileyen, tetikleyen en önemli ve yegane unsur ekonominin temel taşı olan enerji kaynaklarıdır. Orta Asya Cumhuriyetleri arasında en büyük kanıtlanmış doğalgaz rezervlerine ve yıllık üretim kapasitesine sahip olan Türkmenistan jeolojik olarak tahmin edilen doğalgaz rezervleri açısından (10,5 trilyon metre küp⁵⁹) dünyada dördüncü sıradadır. Jeolojik olarak tahmin edilen petrol rezervleri açısından ise (35-38 milyar varil⁶⁰) dünyanın ilk on ülkesi arasına girebilecek kapasitedir. Zengin petrol, doğalgaz yatakları (Şekil 4.1) ve yüksek miktarda elektrik enerjisi üretme kapasitesine sahip olan Türkmenistan'ın en önemli sorunu ürettiği bu kaynakları uluslar arası pazarlara taşıyamamasıdır.

Şekil 4.1. Türkmenistan'ın Büyük Petrol ve Doğalgaz Yatakları ve Altyapıları

⁵⁹ <http://countrystudies.us/turkmenistan/22.htm>

⁶⁰ Caspian Sea Region: Survey of Key Oil and Gas Statistics EIA statistics 2004

1900'li yıllarda petrol üretimine ve 1950'li yıllarda doğalgaz üretimine başlayan Türkmenistan'ın üretim kapasitesi yeni yatakların keşfedilmesine paralel olarak artmış ve 70 yıl bağlı kaldığı Rusya'nın ve SSCB ülkelerinin enerji ihtiyaçlarının büyük çoğunluğunu karşılama vazifesini görmüştür. 80'li yıllarda SSCB ülkelerine gönderilen doğalgaz miktarı yıllık 80 milyar metre küpü aşmasına rağmen Türkmenistan'ın halkı kışı zor şartlar altında ve odun toplayarak geçiriyordu. Ülkenin bağımsızlığından sonra Türkmenistan hükümeti ülkenin dört bir bucağına kısa bir sürede boru hatları döşedi ve doğalgazı halkın kullanımına sundu. Hane halkı neredeyse bedava denecek kadar ucuz fiyattan doğalgaz kullanmaktadır. Kişi başına toplam enerji tüketimi Avrupa ülkeleri ile kıyaslanabilecek kadar yüksektir.

Doğalgazın ihracatı için Rusya üzerinden geçen boru hattı kullanılmaktadır. Türkmenistan, 1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra diğer Orta Asya devletlerinden daha farklı bir geçiş dönemi yaşamıştır. Dünya piyasalarında petrol ve doğalgaz fiyatlarının yüksekliği Türkmenistan'ın sağlam döviz kazançlarını arttırmış, cari hesap ve bütçe fazlası oluşumunu sağlamıştır. Ancak, 1990'ların ortalarında özellikle üç dış faktör çok ciddi ekonomik sıkıntılar yaratmıştır. Birincisi, dünya petrol ve doğalgaz fiyatları düşmüştür. İkincisi, Rusya Türkmen doğalgazını Bağımsız Devletler Topluluğu dahilinde olmayan pazarlara ihraç etmeyi reddetmiştir. Üçüncüsü ise, Ukrayna ve Gürcistan Türkmen doğalgazı için ödeme yapmakta çok sıkıntıya düşmüştür.

Üretilen yurt içi hasılanın % 60'a yakını enerji sektöründen sağlayan Türkmenistan enerji sektörünün gelişimine büyük bir önem vermekte ve sektör potansiyelinin ortaya çıkartılması için bir dizi proje yürütmektedir. Türkmenistan 2020 yılına kadar petrol üretimini 100 milyon tona, doğalgaz üretimi 240 milyar metreküpe ve elektrik üretimini de 65 milyar KWT/saate çıkarmayı hedeflemektedir⁶¹. Bu projelerin başarıya ulaşması önemli ölçüde yabancı kaynağın ülkeye girmesine bağlı bulunmaktadır. Gaz ve petrol sanayileri tümüyle kamu kuruluşlarının kontrolündedir. Özellikle, birçoğu kamuya ait olan mevcut işletmelerin operasyonel verimsizliği ve finansal sıkıntıları, yabancı yatırımcının

⁶¹ Dış Basında Haber Başlıkları 15.09.2003

getireceği maliyet iyileştirmeleri, teknik bilgi ve finansman kaynakları ile ortadan kalkabilecektir. Yabancı yatırımcılar ihracat güzergahlarının açılması ile elektrik, petrol ve doğal gaz pazarlarındaki yeni yasal düzenlemeleri takiben bu sektörlere yapılacak sermaye girişini hızlandıracaklardır. Cumhurbaşkanı Niyazov sektörle bizzat ilgilenmekte ve tüm önemli kararlar Niyazov'un onayı ile yürürlüğe girmektedir. 1993 yılında Niyazov tarafından formüle edilen "10 yıllık kalkınma programı" çerçevesinde ortaya "Üretim Paylaşım Anlaşmaları" gibi yeni petrol yasaları çıkarılmıştır. Kısmen etkili olmasına karşılık ortaya koyulan petrol ve doğalgaz üretim hedefleri yakalanamamıştır. Türkmenistan'ın enerji sektörü karlılığı yüksek bir sektör olarak görülmektedir Yabancı yatırımcılar elverişsiz ekonomik ve politik çevre koşulları ile yeni yasaların uygulanmasındaki gecikme ve belirsizlikler nedeniyle, aslında karlı buldukları enerji sektöründe yapmayı planladıkları yatırımlara temkinli yaklaşmaktadırlar. Devlet tarafından sektöre yapılan yatırımların toplamı ise 10 yıllık bir süreçte yaklaşık üç milyar doları bulmuştur.

4.2. Petrol Sektörü

4.2.1. Rezerv, Üretim ve Tüketim Durumu

Türkmenistan petrol rezervleri açısından doğalgaz rezervleri kadar zengin değildir. Türkmenistan'ın ispatlanmış petrol rezervleri (Energy Information Administration) 2005 yılı verilerine göre 546 milyon varil olarak ifade edilmektedir. Bu rakam dünya toplam rezervinin %0,05 miktarına tekabül etmektedir. Hazar denizinin içinde Türkmenistan kıyısında kalan bölgedeki geliştirilmemiş petrol rezervleri de dikkate alındığında Türkmenistan'ın petrol rezervleri 1,7 milyar varile kadar çıkacağı tahmin edilmektedir⁶². Günlük 210,000 varil petrol üretimini gerçekleştiren Türkmenistan'ın petrol üretimi ve rezerv miktarında bir değişiklik olmadığı müddetçe petrol rezervleri 7 yıl sonra bitecektir. Ancak ürettiği miktarın üçte biri kadar petrol tüketen Türkmenistan için 20 yıl kadar daha yetebilecektir⁶³.

⁶² <http://www.ase.com.tr/ase.cfm?sayfa=ulkeler&sayfa2=turkmenistan>

⁶³ BP 2004 Statistical Review of World Energy

Türkmenistan petrollerinin büyük çoğunluğu Hazar Denizi'ne yakın Goturdepe, Çeleken ve Nebitdağ bölgelerinde bulunmaktadır. Petrol çıkarma faaliyetleri ilk olarak Çeleken'de 1909 yılında başlamıştır. Daha sonra 1930'larda Nebitdağ petrol sahasının, 1948'de Gumdag ve 1959 yılında Goturdepe petrol sahalarının keşfedilmesi ile petrol üretim hacmi gelişmiştir⁶⁴. Bu tarihlerden sonra Türkmenistan doğalgaz arama ve üretme faaliyetlerine öncelik vermesinden dolayı petrol arama ve üretme faaliyetlerine gereken önemi vermemiş, petrol endüstrisi kısmen ihmal edilmiştir. Bağımsızlığından sonra Türkmenistan'ın günlük petrol üretimi 1995 yılında 82,300 varile kadar düşmüştür. Petrol üretimi 2002 yılına gelindiğinde 1995 yılı üretiminin iki katına çıkarak günlük 195,100 varile ulaşmıştır⁶⁵. İspatlanmış petrol rezervleri açısından dünyanın %0,05'ine sahip olamayan (Türkmenistan'a yakın Hazar denizinin içinde kalan rezervler dahil değildir) Türkmenistan petrol üretiminde dünyanın %0,3'ünü gerçekleştirmektedir⁶⁶. Bu rakam Türkmenistan için küçümsenmeyecek kadar büyük bir rakamdır. Türkmenistan'da petrol üretiminden sorumlu ve en çok petrol üreten Türkmennpet 2000 yılının toplam petrol üretiminin %90,5'ini gerçekleştirmiştir. Gaz işleri ilgili devlet şirketi olan Turkmengaz %3 ve geri kalan %6,5'lik kısmını ise Üretim-Paylaşım Anlaşmaları çerçevesinde Türkmenistan'da faaliyet gösteren yabancı petrol şirketleri üretmişlerdir⁶⁷.

Türkmenistan lideri Saparmurat Türkmenbaşı 10 yıllık kalkınma programı çerçevesinde ilerleyen yıllarda mevcut petrol üretimini daha da artırmayı düşünmektedir. Bu çerçevede petrol üretimini 2010 yılına kadar 48 milyon tona 2020 yılına kadar ise 100 milyon tona çıkarmayı planlamaktadır⁶⁸. Bu da şimdiki petrol üretiminin yaklaşık 10 katı kadar bir miktara tekabül etmektedir. Bu miktardaki üretimi karşılayabilecek petrol yataklarının bulunmasına karşın bu kadar üretimin gerçekleştirilebilmesi için ciddi miktarda yabancı yatırıma ihtiyaç olacağı düşünülmektedir.

⁶⁴ <http://countrystudies.us/turkmenistan/22.htm>

⁶⁵ <http://www.eia.doe.gov/pub/international/iealf/tableg2.xls>

⁶⁶ BP 2004 Statistical Review of World Energy

⁶⁷ NIGC - Country Analysis Briefs Asia Turkmenistan [eia_doe_org].htm June 2001

⁶⁸ www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/disbasinbaslik/2003/09/15x09x03.HTM - 44k - 13 Mayıs 2005

Türkmenistan'ın petrol tüketimi 2003 yılında bir önceki yıla göre %7,5 oranında azalarak ortalama günlük 74,000 varil olmuştur. Buda dünyanın petrol tüketiminin %0,1'i demektir. Bağımsızlığından sonra tüketimin günlük 82,000 varil olarak en yüksek seviyeye çıktığı yıl 2002 yılıdır⁶⁹.

4.2.2. Rafine Kapasitesi

Türkmenistan iki petrol arıtma (rafineri) tesisine sahiptir. Bunların biri Hazar sahilindeki Krasnavodsk (yeni adıyla Türkmenbaşı) şehrinde 1950'li yıllarda inşa edilmiş olup SSCB tarafından Türkmenistan'da üretilen petrolerin rafine edilmesine yetecek şekilde planlanmıştı. Diğer Çarcev şehrinde Türkmenistan'ın bağımsızlığını kazandığı 1991 yılında diğer Sosyalist Cumhuriyetlerinin ve özellikle Sibiry petrollerinin rafine edilmesi amacıyla inşa edilmiştir⁷⁰. Türkmenistan'da çıkarılan petrolün kalitesi Sibiry petrolünün kalitesinden çok yüksektir. İç piyasaya yönelik olarak kurulan rafineri hem enerji kullanımı hem de üretim bazında verimli olmadığından dış amaçlı kurulan rafinerinin ise Merkezi Planlamacılar tarafından düşük değerli ürünlere göre kurulmuş olmasından ötürü her iki rafinerinin yeniden yapılandırılmasına gidilmiştir⁷¹. Ayrıca üçüncü rafinerinin yine Hazar Denizi kıyısında kurulması planlanmaktadır⁷².

Türkmenbaşı rafinerisinin kapasitesi günlük 116,500 varil, Çarcev rafinerisinin kapasitesi günlük 120,500 varil olmak üzere toplamda günlük 237,000 varildir⁷³. Her iki rafinerinin, Alman ve Japon kaynaklarının finanse etmesi ile 1,4 milyar dolara artan üretime cevap verebilecek kapasite artırımı ve modernizasyonu sağlanmıştır. Türkmenbaşı rafinerisinin bünyesinde modernizasyon çalışmasının yanı sıra Fransa'nın Technip firması ile 1999'da labrikant (katı yağ) karıştırıcı fabrikası kurma anlaşması yapılmıştır. Ayrıca 2001 yılının Nisan ayında 300 milyon dolar

⁶⁹ BP 2004 Statistical Review of World Energy

⁷⁰ Hamit Bilici, "Türkmenistan'ın Enerji Yapısı ve Doğalgaz" Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniv., İstanbul 1997

⁷¹ Hamit Bilici, "Türkmenistan'ın Enerji Yapısı ve Doğalgaz" Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniv., İstanbul 1997

⁷² KOSGEB "Türkmenistan Ülke Raporu"

<http://www.kosgeb.gov.tr/Ekler/Dosyalar/Yayin/136%5CTurkmenistan%20ulke%20raporu.doc>

⁷³ NIGC - Country Analysis Briefs Asia Turkmenistan [eia_doe_org].htm

tutarında katalitik kırıcı ünitesi Technip ve İran'ın NINISC şirketleri tarafından hayata geçirildi. Günlük kapasitesi 36,150 varil olan bu ünite günlük 18,478 varil yüksek oktan benzin, günlük 5,120 varil dizel, günlük 5,623 varil ısıtma yağı ve günlük 6,929 varil sıvılaştırılmış petrol gazı üretebilecek şekilde dizayn edilmiştir⁷⁴. Rafinerinin yeniden yapılandırılmasından sonra Türkmenistan dünya standardında motor yağı, labrikant (katı yağ), polimer üretmeye başlamış ve bunların ithal edilmesinden kurtulmuştur⁷⁵.

Tablo 4.1. Türkmenistan'ın 2001 Yılı Günlük Petrol Denge Durumu

Petrol/gün /bin varil	Üretim	Rafineri Çıktısı	İthalat	İhracat	Stok	Tüketim
Ham Petrol	155,00	12,00	55,02	0,00	0,00	0,00
Sıvılaştırılmış Doğal Gaz	12,00		0,00	0,00	0,00	0,00
Diğer Yağlar			0,00	0,00	0,00	0,00
Rafineri Kazanımı	88				0,00	
Benzin		32,02	0,00	14,02	0,00	17,99
Jet Yakıtı		7,60	0,00	0,00	0,00	7,60
Kerosin		2,37	0,00	0,00	0,00	2,37
Damıtılmış Ürün		40,70	0,00	19,62	0,00	21,08
Artık		32,82	0,00	18,43	0,00	14,39
Sıvı Petrol Gazı		1,44	2,54	0,00	0,00	3,99
Belirlenmemiş		10,72	0,00	0,00	0,00	10,72
Toplam	167,88	127,67	14,54	107,09	0,00	78,14

Kaynak: <http://www.eia.doe.gov/emeu/international/energy.html>

İç piyasa petrol talebi benzin ve dizel ağırlıklıdır. Türkmenbaşı rafinerisi iç piyasanın dizel ihtiyacını karşılayabilecek kapasitededir. Türkmenistan'ın toplam

⁷⁴ NIGC - Country Analysis Briefs Asia Turkmenistan [eia_doe_org].htm

⁷⁵ NIGC - Country Analysis Briefs Asia Turkmenistan [eia_doe_org].htm

petrol tüketimi günlük 78,1 bin varildir⁷⁶. Bu toplam petrol üretiminin yaklaşık üçte birine denk gelmektedir.

4.2.3. Sektörün Güçlendirilmesi

Petrol sektörünün finansal performansı tatmin edici seviyede değildir. Petrol üretiminde kullanılan temel girdi elektriğin yüksek oranda sübvansede ediliyor olmasına rağmen, sıkı kontrol altında tutulmaktadır⁷⁷. Bugün Türkmenistan'ın karşılaştığı en önemli güçlüklerden biri petrol sektöründeki ekipman ve malzemeleri dünya fiyatlarından satın almak zorunda kalmasıdır. Bu şartlar altında bakıldığında endüstrinin kazandığı karın, kuyuların ve zemin üstü çalışmaların geliştirilmesi ve bakımının sağlanmasına ve üretimin artırılmasına yetecek miktarda olmadığı görülmektedir. Bu yüzden sektör kendi içinde üretebileceğinden daha fazla sermayeye dolayısıyla yabancı yatırım ve teknolojiye ihtiyaç duymaktadır. Bu ihtiyaca rağmen yabancı yatırımların gelmesinin ön şartı olan hukuki ve finansal altyapı tam olarak oluşmamıştır.

4.2.4. Sektöre Yönelik Yabancı Yatırımlar

Türkmenistan Hükümeti henüz işletmeye açılmamış petrol ve doğalgaz yataklarının ekonomiye kazandırılması için yabancı sermayeyi çekmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda Türkmenistan'da ağır olan yabancı yatırım şartlarının hafifletilmeye çalışılmaktadır. Yabancı yatırımcıları ülkeye çekmeye çalışan yetkililer, yabancıların karlarını serbestçe ülkelerine transfer etmeleri ve Merkez bankası tarafından belirlenen kur üzerinden döviz alabilmeleri mümkün kılınmıştır⁷⁸. Yapılan birçok düzenleme, kanun ve kararnamelere rağmen birçok bürokratik

⁷⁶ <http://www.eia.doe.gov/pub/international/iea2002/table31.xls>

⁷⁷ Hamit Bilici, "Türkmenistan'ın Enerji Yapısı ve Doğalgaz" Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ün., İstanbul 1997

⁷⁸ Suale Baycaun. Avrasya Dosyası s.31

düzenlemeler yerinde saymıştır. İhracat yolunun ve yabancı yatırımcıların ihracat lisanslarının olmaması yabancı yatırımcılar için büyük dezavantaj olmaktadır. Petrol ihracat lisansı ve pazarlama yetkisi ise yalnız devlet şirketi olan Türkmenneftegaz'a aittir. Hükümet, gaz, telekomünikasyon, ulaştırma, sulama, tarım, tekstil ve sağlık sektörlerini yabancı sermaye için öncelikli sektörler olarak belirlemiş ve 1995 yılında, bu sektörlerde 93 adet öncelikli yatırım projesi içeren liste oluşturmuştur⁷⁹. Yabancı doğrudan yatırım girişi oldukça düşük seviyede seyrederken Türkmenistan'da 1997 de çıkarılan yeni Petrol Yasasında yer alan Üretim Paylaşımı Anlaşmaları (Production- Sharing Agreements -PSAs) ile getirilen formül yabancı petrol firmalarınca ilginç bulunmuş ve o tarihten bu yana birkaç PSA anlaşması imzalanmışsa da anlaşma imzalayan firmaların çoğunun anlaşmaları hükümet tarafından çeşitli sebeplerden dolayı feshedilmiştir.

Türkmenneft ile ilk anlaşmayı imzalayan Malezya firması Petronas Carigali Hazar denizi havzasında 1996 yılında petrol ve doğalgaz depolamak için depo yapımı ve kuyu açma çalışmalarına başlamış ve 1999 yılında depo yapımını tamamlayarak 2000 yılında faaliyetlerini durdurmuştur⁸⁰.

Türkmenistan'da devlet şirketi Türkmenneft ile ortaklık imzalayan ve ortak petrol üretim ve ihracat faaliyetlerinde bulunan Arjantin'in Bidas firmasının ihracat lisansı Türkmen yetkililer tarafından iptal edilmiştir. Lisansının iptali üzerine şirket Türkmenistan'ı anlaşmayı ihlalden uluslararası mahkemeye vermekle tehdit etmişti.

Türkmenistan'da faaliyette bulunan bir başka şirket Hollanda'nın Larmag Enerji Assets firması ise Çeleken petrol sahasını geliştirmek üzere Türkmenneft firması ile bir ortaklık kurmuştur. Projeye 90 milyon dolar yatırım yapan Larmag'ın da Bidas gibi ihracat lisansı durdurulmuştur⁸¹. 1995 yılı boyunca Larmag Hazar denizi üzerinden İran'a oradan da kamyonlarla İran Körfezine iletilmek üzere günlük

⁷⁹ Kosgeb Türkmenistan Ülke Profili Haziran 2001 pdf

⁸⁰ NIGC - Country Analysis Briefs Asia Turkmenistan [eia_doe_org].htm

⁸¹ Hamit Bilici, "Türkmenistan'ın Enerji Yapısı ve Doğalgaz" Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ün., İstanbul 1997

ortalama 6 bin varil petrol ihraç etmiştir. Bunun yanı sıra Rusya'nın Volga-Don kanalı üzerinden Karadeniz'e de bir miktar petrol sevk etmiştir⁸².

Türkmenneft ile Shell firması arasında Türkmenistan'ın hidrokarbon kaynaklarının jeolojik olarak incelenmesi ve işletilmesi konusunda bir stratejik işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Bu işbirliğinin öncelikli hedefi olarak da Trans-Hazar projesi ilan edilmiştir.

Türkiye'nin milli petrol şirketi TPAO'nun Türkmenistan'ın petrol kaynaklarına yakın ilgisi bulunmaktadır. Türk TPAO şirketi Türkmenistan'da 1993 yılından bu yana kara ve deniz alanlarında petrol ve doğal gaz arama-geliştirmesine yönelik teknik değerlendirme çalışmaları gerçekleştirmiş olup, bugüne kadar imza altına alınmış ticari bir anlaşma bulunmamaktadır. TPAO şirketi Türkmenistan'daki yeni hedeflerini ise resmi sitesinde şu şekilde açıklamaktadır. "2003 yılında, Türkmenistan'daki gelişmelere paralel olarak hedefler, Batı Türkmenistan'da yeniden belirlenen petrol sahalarının geliştirilmesi projelerine katılmak ve Hazar Geçişli Gaz Boru Hattı'nın gündeme gelmesi durumunda bu Projede belirli bir hisse ile yer almak olarak yeniden güncellenmiştir"⁸³.

Türkmenistan'da petrol üretimindeki ana sorun üretilen petrolerin yurt dışına nasıl ihraç edileceğidir. İhracat güzergahı ve denizlere çıkışların olmaması petrol ihracatını engellemektedir. Ayrıca yabancı yatırımcıların ihracat lisanslarını iptali gibi nedenlerle anlaşmaların feshi şirketlerin ülkeyi terk etmesine ve ülkeye yeni gelecek olan yabancı yatırımcıların tereddüt etmesine sebep olmaktadır.

Yabancı yatırımcıların arasında Birleşik Arap Emirlikleri kökenli Dragon Oil firması EBRD Bank'ın da 75 milyon dolarlık kredi desteği ile Türkmenistan'ın Hazar Denizi kıyısının sismik araştırmalarını başarı ile bitirmiştir. Türkmenbaşı Limanının da yapımı düşünülen 81 milyon tonluk muhtemel petrol rezervini barındıran Jeytun and Jygalybeg bölgeleri 950 kilometre karelik yer kaplamaktadır.

⁸² Hamit Bilici, "Türkmenistan'ın Enerji Yapısı ve Doğalgaz" Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ün., İstanbul 1997

⁸³ <http://www.tpao.gov.tr/rprte2/ydpg.htm>

Bölgede Turkmenistan'ın şimdiki petrol üretiminin yüzde 40'ı kadar petrol üretebileceği tahmin ediliyor⁸⁴.

4.2.5. İhracat Durumu

Türkmenistan'ın petrol sektörünün en büyük sıkıntısı ürettiği petrolü ihraç edememesidir. Mevcut petrol ihraç güzergahının olmaması ve yenisinin inşa edilmesi çok yüksek maliyetli olması Türkmenistan petrolünün dış dünyaya yüksek hacimlerde ihracatını zora sokmaktadır.

Şekil 4.2 Türkmenistan'ın Planlanan Petrol İhraç Güzergahları

Şimdiye kadar petrol ihracatı tankerler ve raylı sistemler aracılığıyla komşu İran ve oradan da Körfez ülkelere yapılabiliştir⁸⁵. Türkmenistan'ın petrol ihracatı ürettiğinin üçte ikisini oluşturmaktadır. 2001 yılında günlük 55 bin varil ham petrol

⁸⁴ www.ebrd.com/country/country/turk/showcase.htm

⁸⁵ NIGC - Country Analysis Briefs Asia Turkmenistan [eia_doe_org].htm

ve 52,1 bin varil rafine edilmiş olmak üzere toplam günlük 107,1 bin varil petrol ihracatı gerçekleştirmiştir⁸⁶.

Hazar Kıyısı ülkeleri arasında Türkmenistan Kazakistan ve Azerbaycan kadar şanslı değildir. Boru hatları ile petrolün ihracatı Türkmenistan'da bağımsızlığından sonra Pakistan'a düşünülmüştür. 1995 yılında Türkmenistan'dan ihracat lisansı alan Amerika'nın Unocal şirketi Pakistan ile giriştiği diyaloglar neticesinde bu ülkeye petrol satılması konusunda mutabakata varmışlardır⁸⁷. Ancak Afganistan'daki istikrarsızlık nedeniyle bu proje askıya alınmıştır.

4.3. Elektrik Enerjisi Sektörü

4.3.1. Kurulu Gücü, Üretimi ve Tüketimi

Türkmenistan'ın elektrik enerjisi kurulu gücü 3,9 cıgawatt'tır. 2001 yılı elektrik üretimi 10,176 milyar kilowatt/saattir⁸⁸. Elektrik üretiminin %99'u termal santrallerinde gerçekleştirilmektedir⁸⁹. İki hidroelektrik santralinde toplam üretimin %1'i gerçekleştirilebilmektedir⁹⁰. Türkmenistan'ın elektrik üretimi kendi ihtiyacının üzerindedir. Bağımsızlığından sonra elektrik üretiminin tesislerin bakım ihtiyaçları gibi nedenlerle düşmesinden sonra 2000 yılı itibari ile tekrar yükselişe geçmiştir. Buna göre 1992 yılında Türkmenistan 12,4 milyar kilowatt/saat elektrik enerjisi üretirken tüketimi 8,6 milyar kilowatt/saat'ti⁹¹. 1999 yılına gelindiğinde üretim en alt seviyeye, yani 8,33 milyar kilowatt/saat'a inmiştir⁹². Türkmenistan'ın elektrik tüketimi de üretimdeki değişmelere paralel olarak değişiklik arz etmiştir. Tüketimdeki düşüş de 1992 yılında başlamış ve 2002 yılında tüketim rekor kırarak 11,19 milyar kilowatt/saat'a ulaşmıştır.

⁸⁶ NIGC - Country Analysis Briefs Asia Turkmenistan [eia_doe_org].htm

⁸⁷ <http://www.american.edu/projects/mandala/TED/TURKMEN.HTM>

⁸⁸ http://www.eia.doe.gov/emeu/world/country/cntry_TX.html

⁸⁹ NIGC - Country Analysis Briefs Asia Turkmenistan [eia_doe_org].htm

⁹⁰ Hamit Bilici, "Türkmenistan'ın Enerji Yapısı ve Doğalgaz" Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ün., İstanbul 1997

⁹¹ NIGC - Country Analysis Briefs Asia Turkmenistan [eia_doe_org].htm

⁹² <http://www.eia.doe.gov/emeu/international/electric.html#Intl>

Tablo 4.2. Turkmenistan'ın Elektrik Enerjisi Üretim, Tüketim, İhracat ve İthalatı (Milyar kilowatt/saat)

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Tüketim	8,57	7,90	6,58	6,55	6,03	6,55	5,23	6,35	7,61	7,61	8,91
Üretim	12,39	11,88	9,87	9,21	9,50	8,93	8,85	8,33	9,26	10,18	11,19
İthalat	0,950	1,251	1,050	0,980	0,950	0,950	1,100	0	0	0	0
İhracat	3,900	4,400	3,650	3,000	3,750	2,700	4,100	1,400	1,000	1,850	1,500

Kaynak 1. <http://www.eia.doe.gov/emeu/international/electric.html#Intl>

Türkmenistan Hükümeti Kuzey Bölgesi için 1998 yılına kadar süren Özbekistan'dan yapılan elektrik ithalatını durdurmak amacıyla 1995 yılından itibaren ithalatı önleyici tedbirler almaya başladı. Bu bağlamda Türkmenistan'ın kuzeydoğusunda 1995 yılında bir yüksek gerilim hattı işletmeye açıldı. Ayrıca yine Kuzey Bölgesinde 500 Kilowatt gücünde bir alt istasyonu yapıldı⁹³. 1998 yılı itibariyle Türkmenistan'ın elektrik enerjisi ithalatı durmuştur. Bunun yanı sıra Türkmenistan gerektiğinde, diğer Orta Aya Cumhuriyetlerinden Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan ve daha yakın tarihlerden beri Ermenistan ve İran ile de elektrik hatları bağlantılı olduğundan ihtiyaç duyduğunda ithalat veya talep olduğunda ihracat yapabilecek durumdadır⁹⁴.

Diğer yandan Türkmenistan Hükümeti sektörün aşınmış altyapısının tamir ve tadilat işlerinin yanı sıra ihracatı artırmak amacıyla da elektrik enerjisi üretim kapasitesini artırıcı politikalar izlemektedir. Bu bağlamda 1996 yılında Aşabat yakınlarındaki Büzmeyin Şehrindeki hidro enerji santralini modernize etmek için Amerika'nın General Electric adlı firması ile 45 milyon dolarlık anlaşma yapıldı⁹⁵. Yine Nebitdağ şehrindeki hidro enerji santralinin yeniden yapılandırılma çalışması yapıldı. Türkmenistan'da faaliyetlerde bulunan Türk müteşebbislerinden Ahmet Çalık'a ait Çalık Enerji ve ABD General Electric şirketleri 2003 yılında 8 ay gibi kısa bir sürede toplam gücü yaklaşık 400 MW'a varan üç enerji santralini (Abadan-123 MW; Nebitdağ-126.4 MW ve Türkmenbaşı Rafinerisi Doğal Gaz Çevrim

⁹³ Hamit Bilici, "Türkmenistan'ın Enerji Yapısı ve Doğalgaz" Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniv., İstanbul 1997

⁹⁴ Hamit Bilici, "Türkmenistan'ın Enerji Yapısı ve Doğalgaz" Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniv., İstanbul 1997

⁹⁵ Hamit Bilici, "Türkmenistan'ın Enerji Yapısı ve Doğalgaz" Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniv., İstanbul 1997

Santrali-126 MW) hizmete sokmuşlardır⁹⁶. Türkmenistan Hükümeti elektrik üretimini 2020 yılına kadar 65 milyar KWT/saate ulaştırmayı planlamaktadır⁹⁷.

4.3.2. İhracat Durumu

Bağımsızlığından sonra 1998 yılına kadar Türkmenistan'ın elektrik ihracatı ortalama 4 milyar kilowatt/saat düzeyinde gerçekleşmiştir. En yüksek seviyeye 4,4 milyar kw/s ile 1993 yılında ulaşmıştır. 1998 yılından sonra elektrik ihracatı düşerek ortalama 1,5 milyar kw/s'e inmiştir. Türkmenistan'ın ihracat yaptığı ülkeler arasında Kazakistan, Afganistan, Ermenistan ve İran bulunmaktadır⁹⁸. Türkmenistan'ın ihracat yaptığı ülkelere dahil olan son ülke ise Türkiye olmuştur. Türkiye Türkmenistan'dan 3.45 cent'ten toplam 600 milyon kWh elektrik enerjisi alacak. Türkmenistan'dan alınan elektrik enerjisi anlaşması 2006 yılı sonuna kadar sürecek⁹⁹. Ayrıca Türkmenistan Türkiye üzerinden Avrupa ülkelerine elektrik ihracatı yapabilmek için planlar yapmaktadır¹⁰⁰.

4.4. Doğalgaz Sektörü

4.4.1. Rezerv, Üretim ve Tüketim Durumu

Türkmenistan, kanıtlamış rezervleri 2,9 trilyon m³ olan zengin doğalgaz yataklarına sahiptir¹⁰¹. Tahmin edilen potansiyel rezerv miktarı açısından dünya sıralamasında 3. ya da 4. yeri işgal edebileceği çeşitli kaynaklar tarafından ifade edilmektedir. Türkmenistan'ın Petrol ve Gaz Bakanlığının verilerine göre potansiyel gaz rezervi 5,5 trilyon m³'ü bulurken bir başka kaynağa göre kanıtlamış gaz rezervleri 8,1-8,7 trilyon m³ iken öngörülen gaz rezervleri açısından bu rakam 10,5

⁹⁶ “Türkmen elektriği Türkiye’de” Seyfullah Türksoy Ekovitrin 03/2004

⁹⁷ Dış Basında Haber Başlıkları 15.09.2003

⁹⁸ NIGC - Country Analysis Briefs Asia Turkmenistan [eia_doe_org].htm

⁹⁹ www.enerji.gov.tr 2/19/2004

¹⁰⁰ <http://www.igeme.org.tr/tur/arge/dunyahaber03124.htm>

¹⁰¹ BP 2004 Statistical Review of World Energy

trilyon m³'e kadar çıkmaktadır¹⁰². BP ve CEDİGAZ gibi bazı uluslar arası enerji kuruluşlarının 2,9 trilyon m³ (102,414 trilyon feet küp¹⁰³) olarak rapor ettiği Türkmenistan'ın kanıtlamış rezervleri, üretim seviyesinin aynı oranda seyretmesi halinde 52 yıl daha devam edeceği hesaplanmaktadır¹⁰⁴.

Türmenistan'da şimdiye kadar kırk iki gaz yatağı keşfedilmiş ve işletilmeye açılmıştır. Bunların otuzu ülkenin doğusunda, geri kalan on ikisi ise Hazar denizine yakın bölgede, yani batı bölgesinde bulunmaktadır¹⁰⁵. 1991 yılından günümüze kadar 20'ye yakın doğalgaz yatağı açılmıştır¹⁰⁶. Açılan yatakların çoğunluğu Amu Derya havzasında yer almaktadır. Ülkenin en büyük gaz rezervleri ülkenin doğusundaki Amu Derya havzasında bulunan Devlet Abad gaz sahasıdır. Bundan başka Murgab havzasındaki Yaşlar gaz sahası 0,77 trilyon m³ rezerv ile en büyük gaz sahalarından biridir¹⁰⁷. Diğer yataklardan bazıları ise şunlardır;

Tablo 4.3. Türkmenistan'ın Doğalgaz Sahaları

Doğalgaz Sahası/Bölge adı	Yerleşim Yeri
Ağayrı Taylak	Lebap Vilayeti
Hökmetguyı	Lebap Vilayeti
Dörtguldepe	Lebap Vilayeti
Gülçeşme	Lebap Vilayeti
Başgızıl	Lebap Vilayeti
Yelguyı	Lebap Vilayeti
Gündoğar Tutlı	Lebap Vilayeti
Garaşsızlık	Daşoğuz Vilayeti
Malay	Daşoğuz Vilayeti
Garaşsızlığın 10 yıllığı	Daşoğuz Vilayeti
Elguyı	Daşoğuz Vilayeti
Gazlıdepe	Daşoğuz Vilayeti
Demirgazık Balguyı	Daşoğuz Vilayeti
Çartak	Daşoğuz Vilayeti
Körpece	Daşoğuz Vilayeti
Ördekli	Balkan Vilayeti
Günorta Gamişlıca	Balkan Vilayeti

¹⁰² <http://countrystudies.us/turkmenistan/22.htm>

¹⁰³ <http://www.eia.doe.gov/emeu/international/reserves.xls>

¹⁰⁴ BP 2004 Statistical Review of World Energy

¹⁰⁵ <http://www.inogate.org/html/countries/turkmenistan.htm>

¹⁰⁶ "Türkmen Gazının Bağımsızlık Mücadelesi" Kadir Dikbaş, AVRASYA DOSYASI, TİKA 2001

¹⁰⁷ "Petrol çağının Orta Asya'sı" MİRZA ÇETİNKAYA / MURAT BAKIR zaman

Keymir	Balkan Vilayeti
Akpatlavuk	Balkan Vilayeti
Çekiçler	Balkan Vilayeti
Achak	Balkan Vilayeti
Gızılğum	Balkan Vilayeti
Marı	Marı Vilayeti
Şatlık	Marı Vilayeti

Ülkenin doğalgaz rezervlerinin diğer ülke rezervlerinden en önemli farkı, büyük ölçüde yüzeeye yakın ve kolay üretilebilir olmasıdır. Bu da maliyetleri düşürücü etki yapmasından dolayı yabancı yatırımcıların ilgisini çekmesine sebep olmaktadır¹⁰⁸.

Türkmenistan ekonomisi için doğalgaz sektörü dinamik ve gelecek vadeden bir sektördür. 1992 yılında gaz üretim sektörü Yurt İçi Hasılanın %60'a yakınına oluşturmaktaydı¹⁰⁹. Türkmenistan'ın doğalgaz üretim işlerini, yabancı yatırımcıların yanı sıra devlet adına ve devletin himayesindeki Petrol ve Gaz Bakanlığına bağlı Türkmengaz sürdürmektedir. 1991 yılında 84,3 milyar m³ doğalgaz üreten Türkmenistan'ın üretimi 1997 yılında 16,1 milyar m³'e 1998 yılında bağımsızlık tarihinin en düşük seviyesi olan 12,4 milyar m³'e kadar düşmüştür¹¹⁰. Bu düşüşün ana sebebi ise SSCB döneminden beri doğalgaz sevkiyatı yapılagelen Ukrayna ile ödeme üzerinde çıkan tartışma ve Gürcistan'ın ödeme güçlüğü çekmesinden dolayı bu ülkelere ihracatın durdurulmasıdır¹¹¹. Türkmenistan'ın Rusya ile ihracat anlaşması yapmasının ardından 2000 yılındaki doğalgaz üretimi 1999 yılı üretiminin iki katına çıkmıştır¹¹². 2002 yılında 49.9 milyar m³ doğalgaz üreten Türkmenistan 2003 yılında bir önceki yıla göre % 10.4 oranında artış göstererek 55.1 milyar m³ doğalgaz üretmiştir¹¹³. 2003 yılında dünyanın %2.1'lik doğalgaz üretimini gerçekleştiren Türkmenistan'ın 1998 yılından beri yıl geçtikçe üretimi artırdığı görülmektedir.

¹⁰⁸ “Türkmen Gazının Bağımsızlık Mücadelesi” Kadir Dikbaş, AVRASYA DOSYASI, TİKA 2001

¹⁰⁹ <http://countrystudies.us/turkmenistan/22.htm>

¹¹⁰

http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/publications/energy_reviews/STAGING/local_assets/downloads/pdf/table_of_natural_gas_production_2004.pdf

¹¹¹ <http://countrystudies.us/turkmenistan/22.htm>

¹¹² NIGC - Country Analysis Briefs Asia Turkmenistan [eia_doe_org].htm

¹¹³ [://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/publications/energy_reviews/STAGING/local_assets/downloads/pdf/table_of_natural_gas_production_2004.pdf](http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/publications/energy_reviews/STAGING/local_assets/downloads/pdf/table_of_natural_gas_production_2004.pdf)

Tablo 4.4. Türkmenistan'ın Doğalgaz Üretim ve Tüketimi
(Yıllara Göre Milyar Metreküp)

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Üretim	60.9	33.3	30.1	32.8	16.1	12.4	21.3	43.8	47.9	49.9	55.1
Tüketim	9.3	10.2	8.0	10.0	10.1	10.3	11.3	12.6	12.9	13.2	14.6

Kaynak: BP'nin 2004 yılı verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir.

Doğalgazın iç piyasadaki tüketimi toplam üretimin yaklaşık dörtte biri kadardır (Tablo 4.4.). Hane halkının tüketimi ise toplam tüketimin yüzde 12'si kadardır¹¹⁴. Bağımsızlığından sonra düşen doğalgaz üretiminin tüketim üzerinde fazla etkisinin olmadığı görülmektedir. Bağımsızlığından önce yeterli mali imkan olmaması ve diğer sanayileşmiş ülkelere ihracatın teşviki gibi nedenlerle iç piyasayada yeterli donanım ve dağıtım sistemleri bulunmamaktaydı. 1993 yılı itibariyle Türkmenistan'ın hane halkının %50'sinden daha azı doğalgaz kullanabilmekteydi. Hükümet tüm hane halkına doğalgaz kullandırmayı öncelikli politikaları arasına koymuş ve 1998 yılı Mayıs ayında kasaba ölçeğindeki son yerleşim birimine de gaz verilerek, projeyi hayata geçirmeyi başarmıştır¹¹⁵. 1996 yılında 10 milyar metre küp olarak gerçekleşen doğalgazın tüketimi aynı tarihten itibaren sürekli olarak artmış ve 2003 yılında doğalgazın tüketimi 14.6 milyar metre küp olarak gerçekleşmiştir. Eylül 27, 1992 tarihinde Cumhurbaşkanı Niyazov halkın doğalgazı ücretsiz olarak kullanabileceklerini açıklamıştır¹¹⁶. Sanayi kesimi ise indirimli olarak kullanmaktadır.

4.4.2. Sektördeki İleriye Dönük Plan Ve Projeler

Türkmenistan, gaz sektörünü buna bağlı olarak da ülke ekonomisini yabancı yatırımlarla geliştirme politikasını gütmektedir. Doğalgaz sektörünün en önemli problemi ihracatın gerçekleştirileceği uluslararası pazarlara çıkıştır. Yeni pazarların

¹¹⁴ Hamit Bilici "Türkmenistan'ın Enerji Yapısı ve Doğalgaz", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniv. s.30

¹¹⁵ Kadir Dikbaş "Türkmen Gazının Bağımsızlık Mücadelesi", AVRASYA DOSYASI, TİKA 2001

s:75

¹¹⁶ www.rferl.org 03/06/2005

ve bu pazarlara ulaşmada kullanılacak yeni taşıma sistemlerinin kurulması yabancı tecrübe ve yabancı sermayeyi gerektirmektedir. Bu bağlamda yabancı yatırımları teşvik ve aynı zamanda servetlerini korumayı amaçlayan “Açık Kapılar” ve “10 Yıllık Kalkınma” gibi program ve hukuki düzenlemeler yapılmıştır¹¹⁷. Buna ilave olarak 1996 yılında Türkmenistan Parlamentosu, petrol ve doğalgaz sektöründe yapılacak yatırımları düzenlemek ve gerekli güvenceyi sağlamak için “Petrol Kanunu”nu çıkarmıştır¹¹⁸.

Hazırlanan planın temel öncelikleri arasında, mevcut gaz taşıma sistemini yenilemek; Türkmenistan’ın iç doğalgaz ihtiyacını karşılamak için yurt içi gaz hatlarını genişletmek ve Türkmen doğalgazını, dünya pazarlarına ihraç etmek amacıyla yeni doğalgaz boru hatları inşa etmek yer almaktadır¹¹⁹. Bu hedefleri gerçekleştirmek ancak yerel ve yabancı yatırım şirketlerinin ülke içerisindeki etkinliğine bağlıdır. Türkmen firmalarının mali ihtiyaçlarının, uluslararası finans kuruluşları tarafından karşılanması düşünülmüştür. Yapılan plan dahilinde artırılması düşünülen üretim için yapılması gereken harcamaların ve bu harcamaların geri dönüşümü beş-on yıllık bir dönemi kapsayacağı hesaplanmaktadır¹²⁰.

Tablo 4.5. Hedeflenen Üretimler İçin Gereken Yatırımlar ve Gelir/Gider Dengesi

Yıl	Üretim mlr/m3	Gelir	Gider	Gelir/Gider
1996	90	2,2	5,5	-3,3
2000	130	13,7	7,3	6,4
2006	230	25,3	14,6	10,7
Toplam	---	41,2	27,4	13,8

Kaynak: Türkmenistan İstatistik ve Forecasting Ajansı

Tabloda görüldüğü gibi, (daha sonra bu planlar (tablo) hükümet tarafından değiştirilerek yeniden düzenlenmiştir) tabloda yer alan yıllarda düşünülen üretim ve harcama hedefleri, pazarın ve ihracat güzergahının geliştirilememesi nedeniyle

¹¹⁷ Abdurrahman IŞIK “Türkmenistan’da Gerçekleştirilen Reform Hareketi”, AVRASYA DOSYASI, TİKA 2001

¹¹⁸ A.g.e.

¹¹⁹ A.g.e.

¹²⁰ A.g.e.

gerçekleştirilememiştir. Yeterli doğalgaz rezervi ve üretim kapasitesine sahip olan Türkmenistan'ın en büyük sıkıntısı ihraç pazarının bulunamaması ve buna bağlı olarak mali desteğin sağlanamamasıdır.

Bağımsızlığından bu yana Avrupa, ABD ve Asya'nın büyük enerji şirketleri Türkmenistan'da enerji alanında jeolojik ve sismik araştırmalar yapmak, üretim yapmak, gerekli ekipman ve teçhizat sağlamak, altyapı ve boru hatları döşemek gibi faaliyetlerde bulunmak üzere ülkede temsilciliklerini kurmuşlar ve bazı faaliyetlere imza atmışlardır. Bunların içinde ülkeye ilk gelen yabancı şirketlerin başında ise Arjantin'in Bidas ve Amerika'nın Unocal şirketleri gelmektedirler. 1991'de faaliyete başlayan ve Türkmenistan'da 400 milyon dolarlık yatırım yapan Bidas şirketi ülkenin güneydoğusunda Yaşlar gaz sahasının ve ülkenin güneybatısında yerleşen Keymir gaz ve petrol sahasının geliştirilmesini sağladı¹²¹. Bidas, Unocal ve Suudi Arabistan'ın Delta şirketleri konsorsiyum halinde Rusya'nın Gazprom şirketi ile ülkenin gaz rezervlerini geliştirmek ve bunun yanı sıra yaklaşık 900 mil uzunluğunda ve 3 milyar dolar maliyetli, ülkenin Dövletabat gaz yatağından başlayan ve Afganistan üzerinden Pakistan'a kadar uzanan boru hattı inşaatının yapımı anlaşmasını imzalamışlardır¹²². Daha sonra Afganistan'daki iç huzursuzluk nedeniyle bu proje askıya alınmıştı.

Türkmenistan'da yabancı yatırımcılar arasında en çok ihale kazanan Çin şirketleridir. Bazı durumlarda teçhizatlarının kalitesinin Batı kaynaklı şirketlerinkine eşit ve ucuz olması Batılı şirketlerin karşısında onlara avantaj sağlamaktadır¹²³. Türkmenistan'da enerji alanında çeşitli işlere imza atan yabancı şirketlerden bazıları şunlardır. Lurgi, Linde, Edeliyanu, Pall GmbH (Almanya); UOP, Foxboro, Dresser Rand, Marfi-Trench, SHELL, Exxon (ABD); Chiyoda, Itochu Corp, Nissho Iwai, Marubeni Corp, JGC (Japonya); Technip (Fransa, Almanya); National Iranian Engineering and Construction Company (NIOECC) (İran); Merhav (İsrail); Gama Endüstri (Türkiye); and Emerol (İrlandiya); Basell (İtalya), Sulzer Chemtech (İsviçre)¹²⁴.

¹²¹ <http://www.american.edu/projects/mandala/TED/TURKMEN.HTM>

¹²² A.g.e.

¹²³ <http://www.inogate.org/html/countries/turkmenistan.htm>

¹²⁴ <http://www.inogate.org/html/countries/turkmenistan.htm>

4.4.3. Sektöre Yönelik Yerli ve Yabancı Yatırımlar

“2010 yılına kadar Türkmenistan’ın Petrol ve Gaz Endüstrisinin Geliştirilmesi” planı çerçevesinde sektöre yapılacak yerli ve yabancı yatırımların maliyetinin toplamı 45,7 milyar dolardır (Tablo 4.6). Bu yatırımların %18,6’lık kısmı özkaynaklardan, % 6,1’lik kısmı dış krediler ve % 75,3’lük kısmı ise doğrudan yapılacak yabancı yatırımcılardan sağlanması kararlaştırılmıştır¹²⁵.

Tablo 4.6. 2002-2010 yılları Arasında Türkmenistan Petrol ve Gaz Kompleksi İçin Planlanan Yatırım

	Özkaynaklar	Ödünç Fonlar	Dış Krediler	Doğrudan Yabancı Yatırım	Total
Türkmengaz	2.9	0.7	0.6		3.6
Turkmenneft	3.8	1.1	0.8		4.9
Turkmengeologiya	0.6				0.6
Turkmenneftegaz	1.1	1.0	1.0		2.1
Turkmenneftegazstroy	0.12				0.12
Yabancı Yatırımcıların Katılımı ile Planlanan Yatırımlar				34.4	34.4
Toplam	8.5	2.8	2.4	34.4	45.7

Kaynak: <http://www.inogate.org/html/countries/turkmenistan.htm>

Ülkenin bağımsızlığından sonra yapılan planlara bir türlü ulaşamayan yönetim iki-üç kez plan değişikliğine gitmek zorunda kalmıştır. İlk plana göre 2006 yılına kadar üretimi 210 milyar metre küpe çıkarmayı hedefleyen yönetim, ikinci planına göre 2005 yılına kadar ulaşılması hedeflenen üretim miktarını 85 milyar metre küp olarak belirlemiştir. Türkmenistan’ın son yıllardaki üretim artışı ortalama % 10 oranında artış göstermektedir. 2003 yılında 55.1 milyar m³ doğalgaz üreten Türkmenistan’ın ikinci plandaki hedefe ulaşabilmesi için yaklaşık %50 oranında üretimi artırması gerekmektedir. Hedeflere ulaşamadaki ana sorun, güvenli pazarların

¹²⁵ <http://www.inogate.org/html/countries/turkmenistan.htm>

bulunmamasının sonucu olarak dış yatırımların kaçması ve gaz üretiminin düşmesi, buna bağlı olarak binlerce doğalgaz kuyusunun atıl hale gelmesi söylenebilir¹²⁶.

Türkmenistan hükümeti 2010 yılına kadar 170 adet yeni doğalgaz yatağını işletmeye açmayı planlamaktadır¹²⁷. Türkmenistan'ın en önemli doğalgaz rezervi, ülkenin güneydoğusundaki Devletabat sahası ile Hazar sahilidir. Doğalgaz bakımından Türkmenistan topraklarının yüzde 70'i araştırılmamış olup, yıllık ihraç kapasitesinin yeni keşif ve yatırımlarla orantılı olarak giderek artacağı tahmin edilmektedir. Dövletabat doğalgaz yataklarının 1.5 trilyon metre küp'ün üstünde bir kapasiteye sahip olduğu tahmin edilmektedir¹²⁸. Türkmenistan 8 jeolojik bölgeyi yabancı yatırımların da katkısıyla geliştirmek istemektedir. Petrol ve Doğalgaz Bakanlığı'nın verdiği bilgilere göre, bu bölgelerin toplam yüzölçümü 189 bin kilometre kare tutmaktadır¹²⁹ (Tablo 4.7).

Tablo 4.7. Ülkedeki Petrol ve Doğalgaz Sahalarının Rezerv Durumları

BÖLGESİ	KAPSADIĞI ALAN (Bin km2)	TAHMİNİ REZERV	
1) Güney Hazar Kıyısı	40	2 milyar ton petrol	2 trilyon metre küp gaz
2) Orta Hazar Kıyısı	30	1 milyar ton petrol	2.8 trilyon metre küp gaz
3) Köpetdağ Bölgesi	20	750 milyon ton petrol	2.52 trilyon metre küp gaz
4) Batı Kopetdağ ve Misiryanskaya Bölgesi	22	800 milyon ton petrol	2.9 trilyon metre küp gaz.
5) Amu Derya'nın Sağ Yakası	18	75 milyon ton petrol	1.76 trilyon metre küp gaz.
6) Kuzey Karaboğaz Bölgesi	14	Petrol tesbit edilmedi	600 milyar metre küp gaz
7) Repetek-Kelif Yükseltmiş Bloğu	5	Petrol 30 milyon ton	gaz 470 milyar metre küp.

¹²⁶ Hamit Bilici "Türkmenistan'ın Enerji Yapısı ve Doğalgaz", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniv.

¹²⁷ Dış Basında Haber Başlıkları 15.09.2003

¹²⁸ Hamit Bilici a.g.e.

¹²⁹ Hamit Bilici a.g.e.

8) Deryalık Dovdan	40	Petrol yok	gaz 750 milyar metre küp
--------------------	----	------------	-----------------------------

Kaynak: Hamit Bilici “Türkmenistan’ın Enerji Yapısı ve Doğalgaz”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniv.

Bu kuyuların geliştirilebilmesi, üretime hazır hale getirilebilmesi ve bu hedeflere ulaşılabilmesi için bu sahalarda birçok arama, keşif, öngörü, kuyu açma işlemlerinin yapılması gerekmektedir. Bunların yanı sıra Kerpiçli, Demirgazık Balguyu, Kükürtlü, Nayip ve Şatlık olmak üzere eski sahaların verimliliğini artırma çalışmaları yapılması planlanmaktadır.

Gaz sektöründe Türkmenistan'ın asıl büyük projesini Hazar denizinin altından geçerek Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden Türkiye'ye ulaşacak, yılda 30 mm/k kapasiteli, yaklaşık 3 milyar dolara mal olacak Trans-Hazar boru hattı projesi oluşturmaktadır. Projenin müteahhidi PSG International (ABD) olacaktır. Türkmenistan bu projenin 2002 sonunda tamamlanmasına çalışmaktaydı¹³⁰.

4.4.4. İhracat

1980’li yılların sonlarında Türkmenistan'ın doğalgaz ihracatı kendi tarihinin rekor seviyelerini kırarak yıllık 70 milyar metre küplere kadar çıkabilmiştir. Bağımsızlığından sonra, 1994 yıllarına doğru, Rusya’nın kendi üzerinden Türkmenistan'ın Avrupa’ya gönderdiği gazın transit geçişi için yüksek ücret ve gaz miktarının azaltılması yönündeki talebi üzerine Türkmenistan'ın bu talebe olumsuz cevap vermesi neticesinde gaz akışını durdurması ile Türkmenistan'ın ihracatı azalarak 22 mm/k'lere inmiştir¹³¹. İhracatın bu kadar düşmesinin ikinci bir nedeni ise Eski Sovyetler Birliği dönemindeki Birliğin üye ülkelerine yapılan ihracatlarda da ödemede çıkan sıkıntılara bağlı olarak gaz talebinde yaşanan daralmalardır¹³².

¹³⁰ www.kobinet.org.tr/hizmetler/bilgibankasi/ekonomi/BKE/ulkeraporlari/Turkmenistan.pdf

¹³¹ http://www.iea.org/textbase/nppdf/free/1990/caspian_oil_gas98.pdf

¹³² http://www.iea.org/textbase/nppdf/free/1990/caspian_oil_gas98.pdf

Bağımsızlığından sonra ülkenin ihracatı ancak Rusya ve diğer devletlerle yaptığı “swap” imkanları ile devam edebildi. SSCB genelinde, birinci önceliği gaz akışında optimizasyonu sağlamak olan entegre bir organizasyon, yani bölgesel bir gaz temin sistemi mevcuttu¹³³. 1991'de Rus milli doğalgaz şirketi Gazprom ile yapılan paylaşıma göre Özbekistan hariç Orta Asya ve Kafkaslar' ın doğalgaz tüketiminin yüzde 65'ini Türkmenistan'ın sağlaması kararlaştırıldı. Buna ilave olarak Türkmenistan ayrıca Ukrayna'nın gaz ihtiyacının yüzde 25'ini sağlayacaktı¹³⁴. Türkmenistan ile arasında yaptığı bu paylaşım olmasaydı, Gazprom bölge dışına, Avrupa'ya olan ihracatını 1991 yılı itibariyle 104 milyar metre küp' e çıkaramayacaktı¹³⁵. Türkmenistan' ın bölge dışına ihracat yapması Rus hatlarını kullanmaksızın imkansız olduğu için Gazprom ile anlaşmak dışında bir alternatifi yoktu. Bu paylaşımdan da anlaşılacağı gibi Rusya ile Türkmenistan arasında Avrupa pazarında rekabet halinde bulunmaktadır. Rusya'nın bu alandaki stratejisi Türkmenistan' ı daha zengin, borç ödemesinde problemi olmayan Avrupa pazarından ziyade, döviz sıkıntısı olan ve ekonomilerindeki aksaklıklar dolayısıyla borç ödemelerini zamanında yapamayan BDT pazarında çalışmaya zorlamaktadır¹³⁶. Bu politika neticesinde Türkmenistan 1992 yılında Orta Asya ve Kafkaslar'ın gaz tüketiminin yüzde 80'ini ve Ukrayna'nın tüketiminin yüzde 25'ini sağlamıştır¹³⁷.

Türkmenistan 1993 yılına kadar Rusya üzerinden Avrupa'ya Rusya ile yaptığı “swap” sözleşmesi altında yıllık 11-14 mm/k gaz ihraç etti. Ancak, Rusya'nın Avrupa ihraç pazarını paylaşmayı öngören “swap” sözleşmesini 1993 yılında iptal etmesi ve yine üzerinden, BDT ülkelerine transit geçiş olan gazın limitini iyice daraltması ile üretimin yeniden düşüşe geçmesine neden olmuştur. 1993 yılından 1997 yılına kadar üretim ve ihracattaki düşüş devam etmiş ve Mart 1997'de ihracat ülkelerin biriken borçlarını ödeyememelerinden dolayı durdurulmuştur¹³⁸. İhracatın durmasından sonra üretim o yıl 16,1 milyar metreküp'e gerilemiş, bir sonraki yıl da dibe vurarak 12,4 milyar metreküp'e inmiştir. Bu durumda yapılan ihracat 3,1 milyar metreküp seviyesinde kalmış, bunun da 1,8 milyar metreküp'ü yeni boru hattı ile

¹³³ Hamit Bilici “Türkmenistan'ın Enerji Yapısı ve Doğalgaz”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniv.

¹³⁴ Hamit Bilici, a.g.e.

¹³⁵ Hamit Bilici, a.g.e.

¹³⁶ Hamit Bilici, a.g.e.

¹³⁷ Hamit Bilici, a.g.e.

¹³⁸ http://www.iea.org/textbase/nppdf/free/1990/caspian_oil_gas98.pdf

İran'a gönderilmiştir¹³⁹. 1989 yılında 88,5 milyar metreküp'lük üretime ulaşan Türkmenistan için bu kötü bir durumdu. İhraç kapılarının yeniden aralanması ile birlikte üretim 1999 yılında 22,8 milyar metreküp'e ihracat ise 10,0 mm/k'e çıkmış, 2000 yılında da üretim bir önceki yıla göre katlanarak 47 milyar metreküp'e çıkarken, ihracat da üç misli artarak 35,7 mm/k'e ulaşmıştır¹⁴⁰. Takip eden yıllarda ihracat düzenli olarak artmış ve 2004 yılında 42,0 mm/k'e kadar çıkmıştır¹⁴¹.

Türkmenistan'ın ihracat yaptığı ülkeler arasındaki en önemli iki ülke Ukrayna ve Rusya'dır. Bu ülkeleri İran takip etmektedir. Bu ülkeler ile olan doğalgaz ilişkileri aşağıda ayrı ayrı ele alınacaktır. Türkmenistan'ın müşterileri arasında düzenli olmamakla Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan, Kazakistan, Tacikistan gibi BDT ülkeleri vardır¹⁴². Bağımsızlığından sonra 1995 ve 1996 yıllarındaki bu ülkelere doğalgaz ihracatı tabloda yer almaktadır (Tablo 4.8).

Tablo 4.8 Türkmenistan'ın 1995 ve 1996 Yıllarındaki Ülkelere Göre Doğalgaz İhracatı

İthalatçı Ülkeler	1995 (mm/k)	1996 (mm/k)
Rusya	0.3	
Ukrayna	12.7	19.0
Ermenistan	2.2	1.0
Azerbaycan	1.0	
Gürcüstan	1.5	
Kzakistan	4.7	4.1
Kırgızistan	1.6	0.2
Tacikistan	0.2	0.2
TOPLAM	24.2	24.5

Kaynak: PlanEcon, Inc

1995 ve 1996 yıllarında Türkmenistan'ın BDT ülkelerine yaptığı ihracatın toplamı ortalama 24 mm/k civarında gerçekleşmiştir. 1997 yılında BDT ülkelerine ihracatın

¹³⁹ Kadir Dikbaş "Türkmen Gazının Bağımsızlık Mücadelesi", AVRASYA DOSYASI, TİKA 2001

¹⁴⁰ iis-db.stanford.edu/pubs/20605/Turkmenistan_final.pdf

¹⁴¹

http://turkmenistan.ru/index.php?page_id=5&lang_id=en&elem_id=6022&type=event&sort=date_desc

¹⁴² Kadir Dikbaş, "Türkmen Gazının Bağımsızlık Mücadelesi", AVRASYA DOSYASI, TİKA 2001 s:79

durdurulmasından sonra ihracatın devam etmesi üzerine anlaşma sağlanan BDT ülkeleri sadece Rusya ve Ukrayna'dır.

Türkmenistan'ın doğalgaz ihracatı ülkenin ekonomisinin hızlı büyümesini sağlayabilecek kapasitededir. Türkmenistan'ın doğalgaz ihracatı bölgenin Azerbaycan, Kazakistan ve Özbekistan devletlerinin öngörülen ihracatının toplamının %90'ına tekabül edebileceği hesaplanmaktadır¹⁴³ (Tablo 4.9). Yüksek olasılıklı senaryoya göre ülkenin ihracatı 2010 yılında 72 mm/k, 2020 yılında ise 111 mm/k civarında gerçekleşebileceği tahmin edilmektedir.

Tablo 4.9 Üretim, Tüketim ve İhracat Projeksiyonu (Yüksek Olasılık) (mm/k)

Türkmenistan	1990	1995	2000	2005	2010	2020
Üretim	84.3	35.6	42.9	61.2	85.7	129.8
Tüketim	14.5	9.8	9.4	11.3	13.8	18.7
İhracat	69.7	25.8	33.5	50.0	71.9	111.1

Kaynak: http://www.iea.org/textbase/nppdf/free/1990/caspian_oil_gas98.pdf

Tablo 4.10 Üretim, Tüketim ve İhracat Projeksiyonu (Düşük Olasılık) (mm/k)

Türkmenistan	1990	1995	2000	2005	2010	2020
Üretim	84.3	35.6	36.7	49.0	75.9	117.6
Tüketim	14.5	9.8	9.6	10.2	12.0	15.4
İhracat	69.7	25.8	27.2	38.8	63.9	102.2

Kaynak: http://www.iea.org/textbase/nppdf/free/1990/caspian_oil_gas98.pdf

Ülkenin doğalgaz üretim projeksiyonu tamamen ihracat olanaklarının varsayımına endekslidir. Büyük yeni boru hattı projeleri hayata geçirilmediği sürece Türkmenistan'ın doğalgaz üretim ve ihracatı mevcut BDT ülkelerinin (Rusya ve Ukrayna) ödeme yansımalarına bağlı olarak gelişme gösterecektir.

BDT ülkelerine yapılan ihracatın ülkeye fazla kar bırakmaması ve benzeri ihracat sıkıntıları devam eden Türkmenistan bu gelişmeler karşısında iki önemli

¹⁴³ http://www.iea.org/textbase/nppdf/free/1990/caspian_oil_gas98.pdf

adımı atmak istemektedir. Birincisi, ihracatta yeni çıkış yolları bulmak. İkincisi taşıma sorunu doğalgaz satışında olduğu kadar problem yaratmayacak doğalgaza dayalı kimyasal maddelerin üretim ve işlenmesi ile, elektrik enerjisi üretim sistemini geliştirmek. Birinci sahada ülke Çin'e, Türkiye üzerinden Avrupa 'ya, Afganistan üzerinden Pakistan' a ulaşacak boru hatları üzerinde ciddi olarak durmaktadır. Ayrıca doğalgazı sıvılaştırarak Japonya'ya satma imkanlarını araştırmaktadır. İkinci bağlamda hükümet doğalgazdan polietilen üretme projesi üzerinde durmaktadır. Yine ikinci kategoride ele alınan bir konu ise, doğalgazdan elektrik elde edilmesi ve doğalgazın elektrik olarak pazarlanmasıdır¹⁴⁴. Elektriğin pazarlanması doğalgaz pazarlanmasına göre daha kolay görülmektedir.

4.4.4.1. Rusya pazarı

Türkmenistan'ın diğer önemli müşterisi de Rusya'dır. Yukarıda bahsettiğimiz sebeplerden dolayı kesintiye uğrayan Rusya'ya doğalgaz satışı, 1999 yılında yeniden başladı. Bin metreküpü 36 dolardan olmak üzere 2000 yılında 20 milyar metreküp gaz sevkinin öngören Rusya (İtira) ile Türkmenistan arasındaki anlaşmaya binaen Türkmenistan 1999 yılı aralık ayı sonunda sevkıyata başladı. Anlaşmaya göre gaz bedeli yüzde 60 mal ve hizmet şeklinde, geri kalanı da nakit olarak ödenecekti. Bu kontrat 2000 yılı ekim ayında sona erdi. Eylül ayında yapılan ek protokol ile aynı ödeme şartları korunarak 38 dolardan 10 milyar metreküp daha gaz sevki yapılması konusunda anlaşma sağlandı¹⁴⁵.

Ancak Türkmenistan, anlaşma hükümlerine uymadığı gerekçesi ile 1 Ocak 2001 tarihinden itibaren Rusya'ya gaz sevkinin tekrar durdurdu. Daha sonra varılan yeni anlaşma çerçevesinde, Türkmenistan 2001 yılı içinde Rusya'ya bin metreküpü 40 dolardan, 10 milyar metreküp doğalgaz satmayı kararlaştırıldı. 3 Mart 2001 tarihinden itibaren sevkine başlanılan gazın bedelinin ise, yüzde 50'si nakit yüzde

¹⁴⁴ Hamit Bilici "Türkmenistan'ın Enerji Yapısı ve Doğalgaz", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniv.

¹⁴⁵ Kadir Dikbaş "Türkmen Gazının Bağımsızlık Mücadelesi", AVRASYA DOSYASI, TİKA 2001

50'si de gıda maddesi, tarım aletleri ve çeşitli teknik aletler şeklinde ödenmesi üzerinde anlaşıldı.¹⁴⁶

2001 yılı içinde Rusya'ya daha fazla gaz satışı hedefleniyordu ancak Rusya'nın daha düşük fiyatta ısrar etmesi nedeniyle, görüşmelerden netice alınamadı. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in 2000 yılı mayıs ayında Aşgabat'ta Türkmenbaşı ile görüşmesinde de, yüklü miktarda ve uzun vadeli doğalgaz alım satım anlaşması gündeme gelmiş, fakat bir netice çıkmamıştı. Putin'in 32 dolarlık teklifine, Türkmenbaşı olumsuz cevap vererek 42 dolarla karşılık vermişti¹⁴⁷.

Türkmenistan son pazarlık görüşmelerinde 40 doların altına inmedi. Ödeme şeklinin de yüzde 50 mal, yüzde 50 nakit şeklinde olmasını istiyordu. Çünkü bugüne kadar mal karşılığı yapılan ödemelerden büyük zarara uğramış, verdiği gaza karşılık Rusya'dan ihtiyacı olmayan kalitesiz malları almak zorunda kalmıştı. Üstelik, bin metreküp gazın sadece çıkarılması ve nakil hatlarına ulaştırılmasının maliyeti bile 20 ile 35 dolar arasında değişiyordu.¹⁴⁸ Dolayısıyla 30 dolar seviyelerindeki böyle bir satıştan kar değil zarar ortaya çıkıyordu.

19 Mart 1998 günü Moskova'da Rusya Başbakanı Victor Çernomirdin ile görüştüktan sonra Türkmen televizyonunda konuşan Türkmenbaşı, Rusya'nın çok ucuza gaz almakta ısrarlı olması sebebiyle doğalgaz sevkiyatına başlayamayacaklarını açıklıyor ve şunları söylüyordu: "Rusya 1000 metreküp doğalgaz için 32 dolar öneriyor. Bu paranın da yüzde 30'unun nakit olmasını teklif ediyorlar. Kalan yüzde 70 karşılığında verecekleri mal ise kalitesi düşük ve ihtiyacımız olmayan mallar, yani bizim gazımıza 10 dolar teklif ediyorlar, bu fiyata gaz yok. Halkımızı aldatmayalım. Şu anda Rusya'ya gaz satmamız mümkün değil." Türkmenbaşı, bu açıklamalarından sonra halktan, Rusya dışındaki boru hatlarını hayata geçirinceye kadar tarım ve diğer sektörlerde üretim seferberliği istiyor ve ülkesinin doğalgaz satmadan 2-3 yıl yiyecek ekmeğe sahip olduğunu vurguluyordu.¹⁴⁹

¹⁴⁶ Türkmen Haber Ajansı, Aşgabat, 7 Mart 2001

¹⁴⁷ Kadir Dikbaş "Türkmen Gazının Bağımsızlık Mücadelesi", AVRASYA DOSYASI, TİKA 2001

¹⁴⁸ Caspian Oil and Gas, a.g.e., S.253.

¹⁴⁹ AnadoluAjansı, Ankara, 21 Mart 1998.

Nisan 2003'te Türkmenistan Cumhurbaşkanı Saparmurad Niyazov, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ile Türkmenistan'dan Rusya'ya 2028 yılına kadar doğalgaz sevkiyatını öngören yeni bir anlaşma imzalamıştır. Avrupa ülkeleri üzerindeki hakimiyetini devam ettirmekte zorlanan ve Yamal bölgesinde doğalgaz üretmekte güçlük çeken Rusya, Türkmenistan ile uzun vadeli ve yılda 80 milyar metreküp kadar varan çok uygun koşullu doğalgaz anlaşması yaptı¹⁵⁰. İlk planda Rusya'nın ithal edebileceği doğalgaz miktarı, Ukrayna ile yapılmış bir doğal gaz anlaşmasında belirtilen şartlarla sınırlanmış olacak ve 2006 yılında bu anlaşmanın devre dışı kalmasıyla, Rusya, Türkmenistan'dan 2007 – 2009 dönemi için yılda 60 – 70 milyar metreküp, daha sonra da yılda 70 – 80 milyar metreküp doğalgaz alabilecektir. 2028 yılına kadar Rusya Türkmenistan'dan 300 milyar dolar karşılığında 2 trilyon metreküp doğalgaz alacaktır. Anlaşmada belirtilen fiyat 1000 metreküp için 44 dolar olup bunun yarısı nakit yarısı ise mal mukabili olarak ödenecektir¹⁵¹. Türkmenistan ile yaptığı anlaşmanın bir kaç açıdan Rusya'ya çok önemli avantaj sağlayacak. Türkmenistan açısından ise bu anlaşma, bundan sonraki düşünülen projelerin gerektirdiği miktardaki gaz arzı için yeterli gazı bulup bulamayacağı konusunda şüpheler doğurmaktadır.

4.4.4.2. Ukrayna pazarı

Türkmenistan'ın SSCB döneminden 1997 yılına kadar en büyük ihracatçısı olan Ukrayna Türkmenistan'ın en önemli iki pazarından birisi olmakla birlikte doğalgaz bedelini ödemekte gecikmesi ve bunu sürekli tekrarlaması, zaman zaman Türkmenistan'ın gaz sevkiyatını durdurmasına sebep oldu. 1997 yılının Mart ayına kadar Ukrayna'nın Türkmenistan'a gaz borcu birikerek 1,1 milyar dolara kadar çıkmıştı¹⁵². Rusya ise boru hatlarının kullanımında yüksek ücret, hem de nakit ödeme talebinde bulunuyordu. Transit geçiş ücretlerinin de yüksek olması üzerine, yeni ve ayrı boru hattının kurulması düşünülmüş olmasına rağmen netice

¹⁵⁰ http://www.dunyagazetesi.com.tr/news_display.asp?upsale_id=123310&dept_id=645

¹⁵¹ KOSGEB "Türkmenistan Ülke Raporu"

<http://www.kosgeb.gov.tr/Ekler/Dosyalar/Yayin/136%5CTurkmenistan%20ulke%20raporu.doc>

¹⁵² http://www.iea.org/textbase/nppdf/free/1990/caspian_oil_gas98.pdf

alınamaması üzerine Türkmenistan, üretiminin dibe vurmasını, ihracatın en alt seviyeye inmesini göze alarak gaz sevkiyatını durdurdu.

Aralık 1998'de Türkmenistan ve Ukrayna, Ukrayna'ya yıllık 20 mm/k Türkmen doğalgaz ihracatı için anlaşmıştır¹⁵³. Yıllık 720 milyon dolar ihracat geliri sağlayacak bu anlaşma, Nisan 1999'da Ukrayna'nın ilk doğalgaz sevkiyatlarının parasını ödememesi sonucu aksamış, Türkmenistan sevkiyatı durdurmuştur.

Türkmenistan 2000 yılında ürettiği 47 milyar metreküp doğalgazın 30 milyar metre küpünü başta Rusya ve Ukrayna olmak üzere BDT ülkelerine ihraç etti. Bunun 20 milyar metreküp'ünü Rusya'nın şirketi Gazprom, 3 milyar metreküp'ünü Ukrayna şirketi Neftegaz, 6,2 milyar metreküp'ünü de, "Rusya'nın Gazprom'dan sonra 2. büyük, dünyanın da 7. büyük doğalgaz şirketi olan İtera"¹⁵⁴ aldı. Aynı ülke grubuna yapılan ihracat 1999'da 8,5 milyar metreküp seviyesinde kalmıştı.¹⁵⁵ Türkmenistan'ın 2000 yılındaki toplam ihracatı ise 31,2 milyar metreküp'e ulaştı.¹⁵⁶

Ukrayna aldığı gazın yarısını nakit yarısını da mal ve hizmet şeklinde ödüyor. Bu çerçevede Ukrayna'nın aldığı gaz karşılığında üstlendiği işler savunma sanayisinden telekomünikasyona kadar uzanıyor. Özellikle doğalgaz sektöründe yeni boru hatlarının yapımı, eskilerinin onarımı vb. çalışmalar, Türkmenistan tarafından tercih ediliyor.

Türkmenistan son olarak Ukrayna ile önemli bir anlaşmaya daha imza attı. Devlet Başkanı Türkmenbaşı'nın 14 Mayıs 2001 tarihinde Ukrayna'ya gerçekleştirdiği resmi ziyaret esnasında imzalanan anlaşmayla, Ukrayna Türkmenistan'ın en büyük müşterisi haline geldi. Fiyat 42 dolar belirlenirken gaz bedelinin yüzde 50'sinin nakit, yüzde 50'sinin ise 'yatırım politikaları" ile karşılanması öngörülen anlaşmaya göre, Türkmenistan 2002-2006 yılları arasında Ukrayna'ya toplam 250 milyar metreküp gaz satacaktı. Ancak anlaşmanın geçerlilik tarihinden itibaren Ukrayna, Türkmenistan'dan yılda 36 milyar metreküp doğalgaz

¹⁵³ www.tika.gov.tr

¹⁵⁴ Ertan, Fikret"Esrarengiz şirket: İtera" ZAMAN, <http://212.154.21.40/2001/04/25/yazarlar/FikretERTAN.htm>

¹⁵⁵ Interfax, Moskova, 10 Ocak, 2001.

¹⁵⁶ 10 AP, New York, 9 Haziran 2001.

ithal edebilmekte ve toplam ihtiyacının yarısını bu ülkeden karşılamaktadır. 26 Temmuz 2004 tarihinde Ukrayna Cumhurbaşkanı Leonid Kuçma, Türkmen doğalgazının Ukrayna pazarına ve diğer Batı ülkelerine nakliyatı konusunda işbirliğini öngören ve 2028 yılına kadar olan dönemi kapsayan bir anlaşmaya imza koymuşlar ve bu doğrultuda “RosUkrEnergö” adında bir şirket kurulmuştur. Türkmenistan’dan Ukrayna’ya uzanan 50 milyar metreküp kapasiteli boru hattının yenilenmesi ve 30 milyar metreküp kapasiteli yeni bir hattın inşası gündemde olan projeler arasındadır¹⁵⁷.

Diğer taraftan Ukrayna’nın halihazırda Türkmenistan’a 420 milyon dolar gecikmiş borcu bulunuyor. Türkmenbaşı, anlaşma sonrasında iyi niyet gösterisi olarak bu alacak için acele etmediklerini açıkladı.¹⁵⁸

4.4.4.3. İran Pazarı

Türkmenistan, diğer Orta Asya Türk cumhuriyetleri gibi petrol ve doğalgazının dış pazarlara naklinde tamamıyla Rus boru hatlarına bağımlı durumdadır. Bu durum ve Rusya’nın 1993’ten bu yana çıkardığı zorluklar, Türkmenistan’ı yeni güzergah arayışlarına sevk etmiştir. Bu yoğunlaşmanın şu ana kadarki ilk ve tek sonucu 1997 sonunda faaliyete geçen Türkmenistan-İran doğalgaz boru hattıdır. Ancak bu . hattan yapılan satış, kendisi de bir doğalgaz üreticisi ve ihracatçısı olan İran’ın talebi ile sınırlıdır.

Türkmen gazını İran’ın kuzey bölgesine taşıyan boru hattı için çalışmalar başlatıldığında, Türkmen gazının İran-Türkiye güzergahı üzerinden Avrupa’ya ulaştırılması hedefleniyor ve hatta buna bu projenin ilk aşaması olarak bakılıyordu. Söz konusu hattın Hangiran-Tebriz hattına bağlanması, Tebriz’den Türkiye sınırına ise yeni bir hattın çekilmesi zor görünmüyordu. Bu amaç çerçevesinde düşünülen 200 km’lik Körpece-Kurtköy doğalgaz boru hattı projesi, 1995 yılında 195 milyon dolara ihaleye çıkarıldı ve inşaat ihaleyi alan İran milli petrol şirketi tarafından iki

¹⁵⁷ KOSGEB “Türkmenistan Ülke Raporu”

<http://www.kosgeb.gov.tr/Ekler/Dosyalar/Yayin/136%5CTurkmenistan%20ulke%20raporu.doc>

¹⁵⁸ *Intertax*, Moskova, 14 Mayıs 2001

yılda tamamlandı. 29 Aralık 1997 tarihinde de, Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurad Türkmenbaşı ve İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin katıldığı törenle hizmete açıldı. Hattın kapasitesi yılda 15 milyar metreküptür. Hat, 1996 mayıs ayında açılan demiryolu bağlantısından sonra İran ve Türkmenistan arasında gerçekleştirilen ikinci önemli proje idi. Bu iki bağlantı, Aşkabat-Tahran ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Türkmenistan, 2000-2010 kalkınma planı çerçevesinde İran üzerinden dünya pazarlarına doğalgaz satmayı hedeflenmektedir. Bu plana göre, hatta verilecek doğalgaz miktarı 13 milyar metre küpe çıkarılacaktır¹⁵⁹.

¹⁵⁹ Kadir Dikbaş “Türkmen Gazının Bağımsızlık Mücadelesi”, AVRASYA DOSYASI, TİKA 2001

5. TARİHSEL AÇIDAN ENERJİ EKSENLİ SİYASİ İLİŞKİLER

Savaşların nedeni öznel (kişisel ve dinsel) olabilmekle birlikte genellikle kapitale dayanmaktadır. İnsanlık tarihinin başlangıcından bu yana yeryüzü sayısız savaflara şahit olmuştur. Bu savaşların %99'unun ekonomik nedenlerden dolayı ortaya çıkmış olduğunu söyleyebiliriz. Ekonominin temelini de ağırlıklı olarak enerjinin teşkil ettiğini düşünürsek insanlık tarihi boyunca insanlar ve kitleler (uluslar) arası ilişkilerin enerji ekseninde cereyan ettiğini söyleyebiliriz. Yeni girdiğimiz yirmi birinci yüzyılda da dünyanın gündeminin tam merkezinde enerjinin neden olduğu¹⁶⁰ bir savaş sahnelenmektedir. Günümüzde sokak ortasında patlayan bombaların dahi arkasında çıkar amaçlı belirli maksatlara matuf ve/veya enerji odaklı diyebileceğimiz uluslar arası güçlerin ve devletlerin olduğundan şüphe etmiyoruz¹⁶¹. İktisatçı ve sosyolog, 1999 Alternatif Nobel ödülü sahibi ve aynı zamanda Almanya Federal Parlamento üyesi olan Scheer'in saptamasına göre; "Enerji biçimleri ve üretim yöntemleri, tarih boyunca sanayi ve ekonominin belirleyici başat faktörü olmuştur." Bir başka deyişle enerji tarihi ile ekonomi tarihi daima eşzamanlı ve eşgüdümlü yaşanmıştır¹⁶². Buna göre ekonomi tarihinin başladığı günden bu yana enerji ekonominin odağında yerini almış ve enerjinin önemi anlaşıldıkça kitleler ve uluslar arasındaki ilişkiyi (ve bu ilişkinin niteliğini ve yönünü) enerji belirlemiştir.

Tarihsel olarak, her ulusun içindeki elitler kendi ulusal sınırlarının içindeki ve dışındaki değerli kaynakların denetimi için rekabet edegelmişlerdir. Emperyalizmin asli güdülerinden birisi budur¹⁶³. Yüzyıllarca önce gümüş ve altın gibi değerli madenlere erişim için kitleler ve uluslar arasında yapılan savaşlar, 1850'lerde fosil enerji kaynaklarının, kömürün ve petrolün yoğun olarak sanayide kullanılmaya başlanması ile daha da alevlenmiştir.

¹⁶⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. "Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu İle Söyleşi"

<http://www.yarindergisi.com/yarindergisi2/kasim02/12-13.html>

¹⁶¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Prof. Dr. Mahir Kaynak "Bombalamalar kime hizmet ediyor?"

<http://www.zaman.com.tr/?hn=191226&bl=yorumlar&trh=20050711>

¹⁶² <http://www.evku.ltur.com/cevre/enerjiyasamin/enerjiyasamincekirdegi.htm>

¹⁶³ "Enerji Sosyoloğu Peter GRİMES ile Söyleşi"

<http://uk.geocities.com/anarsistbakis/makaleler/grimes-enerji.html>

1859 yılında ABD'nin doğusunda, Pennsylvania-Titusville'de E.L.Drake tarafından açılan ilk ticari kuyudan sonra petrol uluslararası önem kazandı, ABD'den, önce Avrupa'ya, sonra da bütün dünyaya ihraç edildi¹⁶⁴. Petrol zaman içinde dünyanın en önemli enerji kaynağı haline geldi, kömürün yerine geçti ve 'altına hücum' benzeri bir petrol arama furyası başladı. Dünyanın birçok yerinde savaşlar çıktı. Kuzey Kore ve Vietnam hariç savaşların çıktığı yerlerin hemen hemen hepsinde enerji kaynakları vardı. Latin Amerika, Orta Amerika, Avrupa, Orta Asya, Kafkasya, Afrika ve Ortadoğu, kısacası adeta dünya enerji kaynakları çerçevesinde yeniden şekillendirildi. Savaşlar özellikle enerji kaynaklarının yoğun olduğu Osmanlı Devletinin hakimiyetinde olan Ortadoğu ve Balkan Bölgelerinde yoğunlaştı. Osmanlı devleti hakimiyeti altındaki bütün devletleri ve o devletlerin muazzam enerji kaynaklarını da kaybetti. Osmanlı bir daha ne Galiçya (Romanya) petroleri, ne de Ortadoğu-Arap bölgesindeki petrolerde söz sahibi olamayacaktı¹⁶⁵. Kazananlar ise enerji kaynaklarının kıt olduğu emperyalist Batı Devletleri oldu. Kapitalizmin vahşi yüzü diyebileceğimiz bu acımasız pay savaşının temelinde "enerji" yatmaktadır.

Birinci ve İkinci Emperyalist Paylaşım Savaşlarından sonra sanayileşmenin hız kazanması ile miladını büyük ölçüde dolduran kömürün, yerini petrole ve doğalgaza bırakması bu enerji çeşitlerinin sanayinin en önemli girdisi haline gelmesini ve dolayısıyla önemini daha da artırmıştır. Bu enerji çeşitlerine bağımlı hale gelen sanayi, yerel olanaklar yetersiz kalınca yabancı ülke kaynaklarının transferi ile, ilk "global şirketler" olan enerji yatırımcılarını doğurdu¹⁶⁶. Çoğu 19. y.y'da kurulmuş olan Standart Oil, UNACOL, BP-Amaco, Texaco-Chevron, Exxon, Mobil, Royal Dutch, Shell gibi enerji şirketlerinin bu tarihlerden sonra dünya enerji piyasasını paylaştıklarına şahit oluyoruz. Gün geçtikçe enerji piyasasına hakim olan bu ulus aşırı şirketler özellikle kar marjı daha çok olan "taşıma-rafine etme-pazarlama" sektörlerine sahip konumdadırlar¹⁶⁷. Yeni Dünya Düzeninin yeni

¹⁶⁴ "Osmanlı petrolü nasıl kaptırdı"

<http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2003/02/21/yazidizi/yazidizi1.html>

¹⁶⁵ "Osmanlı petrolü nasıl kaptırdı"

<http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2003/02/21/yazidizi/yazidizi1.html>

¹⁶⁶ <http://www.evkuultur.com/cevre/enerjiyasamin/enerjiyasamincekirdegi.htm>

¹⁶⁷ Burak Ulman "Savaş ve Petrol Bağlamında Dünya Düzenini Anlamak"

http://www.uzaklar.net/html/savas_ve_petrol_baglaminda_dun.html

aktörleri olan ulus aşırı şirketler artık global ekonominin ve dolayısıyla dünya siyasetinin de belirleyicisidirler¹⁶⁸.

1945 yılında sıcak savaşın diğer bir ifadeyle İkinci Emperyalist Paylaşım Savaşlarının bitmesi ve 45 yıl kadar sürecek olan soğuk savaş dönemine girilmesi ile enerji kaynaklarının paylaşım mücadelesi nispeten farklı boyutlarda devam etmiştir. Her ne kadar süper güçler arasında paylaşım savaşı bitmiş ise de Ortadoğu ülkelerinde Körfez savaşı gibi sıcak savaşlar bu kez “insan hakları-demokrasi – özgürlük-terör” gibi farklı bir söylem ile benzer bahaneler, gerekçeler uydurulmak ve kılıflar giydirilmek suretiyle sömürgeci güçler ve devletler tarafından stratejik önemi bilinen petrol ve doğalgaz havuzları için savaşlar devam ettirilmektedir. Nitekim 17 Ocak 1991’de, dönemin ABD başkanı Bush (Baba Bush) körfez savaşının başlama gerekçesini açıkladığı konuşmasında: “Geçtiğimiz yıl içinde çok uzun sürmüş bir çatışmalar ve soğuk savaş dönemini noktalarak, büyük ilerlemeler sağladık. Şimdi önümüzdeki hedef, kendimiz ve gelecek kuşaklar için yeni bir dünya düzeni kurma

hedefidir.”¹⁶⁹ demişti. 1990’lı yılların başında “baba” Bush tarafından dillendirilen, ama ne anlama geldiği o zamanlar tam belli olmayan meşhur “Yeni Dünya Düzeni”(YDD) de yavaş yavaş şekil almaya başladı. Daha isabetli bir ifadeyle söylemek gerekirse, en azından Amerika’nın ne yapmak istediğine dair ilk ipuçları açığa çıktı¹⁷⁰. Eldeki verilere göre, ABD dışında, süreç üzerinde belirleyici etkiye sahip başka bir oluşumdan söz etmek mümkün değil. Artık Soğuk Savaşın ve “eski paylaşım” savaşlarının bitmesi ile dünyada hala paylaşılması gereken, zamanında ihmal edilen veya gerek görülmeven, enerjinin bol olduğu bölgelerin varlığının

farkına varan ABD ve müttefikleri bu bölgelerin yeniden paylaşımı için “yeni paylaşım” senaryolarını yazmıştı. Senaryonun adı “globalleşme” denen ideolojik bir süreç ve bu süreçte geri kalmış dünyaya “reform, saydamlık, rekabet, serbest piyasa, çokuluslu sermaye gereksinimi, İMF / DB yardımları” vs. programlar

¹⁶⁸ Betül Gür “Yeni Dünya Düzeninde Ulusaşırı Şirketlerin Yeri”

<http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/nisan2003/yeni%20dunya.htm>

¹⁶⁹ Süleyman Aslantaş “Soğuk Savaş Dönemi, Hegemonik Güçler Ve İslam Dünyası”

<http://www.ilkadimdergisi.com/196/kapak-suleymanaslantas.htm>

¹⁷⁰ İbrahim Öztürk “Yeni Dünya Düzeni’nin Yol Haritasına Doğru”

http://www.turkishtime.org/26/36_tr.asp

uygulanacaktı¹⁷¹. Hakemliği Amerika yapacak ve senaryoya uymayanlara yaptırımlar uygulanacaktı. Amerika'nın bu senaryosuna inanmayan dünya kamuoyunun karşı çıkmalarına rağmen Amerika siftahı 11 Eylül'ü gerekçe göstererek Afganistan'da yaptı. Akabinden Irak'a müdahale eden Amerika sırada İran, Suriye ve Pakistan'ın olduğunu söyleyen Bush ekibi bu sırada Büyük Ortadoğu Projesi'ni geliştirerek hedef büyütmeyi de ihmal etmedi. Bu şekilde Amerika Orta Asya'ya kadar gelebileceğinin de sinyallerini vermiş oldu. Halihazırda YDD'nin inşa edilmesi sürecinde, ABD'nin izleyeceği siyaseti radikal bir şekilde geriye döndürecek bir gelişme olası gözüküyor¹⁷². Bu bölgelerde “muazzam çıkarları”¹⁷³ olan ve siyasi ve ekonomik hegemonyayı eline geçirecek olan Amerika enerji güvenliğini sağlayacak ve bütün dünyanın da enerji politika ve ihtiyaçları hususunda da kendine bağlı hale getirecektir.

Gelinen bu süreci Amerika Devleti perspektifinden değerlendirmemiz konuya yaklaşımımızda tarafsızlık adına gerekmektedir. 1989 Yılında soğuk savaşın bitmesi ve sosyalist sistemin çökmesinin ardından kapitalizm tek siyasi ve ekonomik ideoloji olarak kalmıştır. Ancak kapitalizm bugün iki önemli tehdit ile karşı karşıya bulunmaktadır. Bunlar ;

-Global talep yetersizliği ile

-Kapitalist sisteme yönelik tehditlerin varlığı ve değişimidir¹⁷⁴.

Kapitalizmin karşı karşıya kaldığı bu iki önemli “kilitlenmenin açılması”¹⁷⁵ için petrol ekonomisi ile bunu yönlendiren enerji stratejileri sihirli anahtar konumuna

¹⁷¹ İbrahim Öztürk“Yeni Dünya Düzeni'nin Yol Haritasına Doğru”

http://www.turkishtime.org/26/36_tr.asp

¹⁷² İbrahim Öztürk“Yeni Dünya Düzeni'nin Yol Haritasına Doğru”

http://www.turkishtime.org/26/36_tr.asp

¹⁷³ Daha Geniş Bilgi İçin Bkz. Suat Parlar“Geçmişten günümüze petro-politik dengeler”

http://www.uzaklar.net/html/gecmisten_gunumuze_petro-polit.html

¹⁷⁴ Dr. Can Fuat Gürlelel “Petrol Ekonomisinin Analizi”

http://www.turksae.com/face/index.php?text_id=54

¹⁷⁵ Kapitalizmin varlığını sürdürmesi her dönem bir önceki döneme göre daha fazla mal ve hizmet üretip satmasına bağlıdır. Bu süreç duraklar veya bir gerileme olursa sistem tehdit altına girmektedir. Bu anlamda küreselleşme son on yılda kapitalizmin kurtarıcısı olmuştur. 1990 yılından itibaren küreselleşme mal ve sermaye hareketlerindeki karşılıklı serbestleşme ile hızlanmıştır. Özellikle Gelişmekte Olan Ülkeler (GOÜ) bu sürece dahil olmuştur. Gelişmiş ülkelerden GOÜ'e yönelik çok geniş miktarda sermaye akımı olmuş, bu sermaye akımı GOÜ'de kısa ve orta-uzun vadede ilave satın alma gücü yaratmıştır. GOÜ'de oluşan bu satın alma gücü ile kapitalist sisteme ilave talep yaratılması sağlanmıştır. Karşılıklı mal ve sermaye akımları ile beslenen bu süreç, global finansal sistemdeki tüm aktiflerin değerlerini arttırmış ve bir balon yaratmış, böylece kapitalist sistem için ilave talebin finansmanı sağlanmıştır. Ancak 1997 yılında Asya-Pasifik krizi ile başlayan GOÜ'deki bir dizi kriz ile birlikte küreselleşmenin kapitalist sistem için sağladığı bu süreç tersine dönmeye başlamıştır. Finansal balon hızla sönmeye başlamış, fiyatlar ve finansal aktiflerin değerleri hızla düşmüş ve bunun

gelmiştir. ABD, siyasi, askeri ve ekonomik tek güç olarak kilitlenmenin kısa-orta vadede açılması ve uzun vadede kapitalist sistemin istikrarlı şekilde sürdürülmesi için kapsamlı ve uzun vadeli bir stratejiyi uygulamaya koymaktadır.

Uygulamanın felsefi arka planı; Ulusal Enerji Politikaları Belgesi ile Ulusal Güvenlik Stratejisi Belgesinde yer almaktadır¹⁷⁶. Bu Belgenin temel unsurları şunlardır;

1.Global enerji politikaları global ekonomik büyümenin temeli olarak tasarlanmalı ve uygulanmalıdır.

2. Enerji güvenliği Dış politika ile Ekonomi ve Ticaret diplomalarının önceliği haline gelmelidir.

3. Global enerji kaynakları arzında yer alan bölge ve ülke sayısı arttırılmalı ve çeşitlendirilmeli, orta-uzun vadede daha istikrarlı ve güvenli bir global enerji piyasası oluşturulmalıdır.

4. Enerji ve taşıma yollarının güvenliğinin sağlanması, güvenlik stratejilerinin temeli olmalıdır.

5.Enerji kaynaklarında dışa bağımlılık dengesi korunmalı, arz kaynakları çeşitlendirilmelidir¹⁷⁷.

Yukarıda ifade edildiği gibi Amerikan ekonomi, ticaret ve dış politikasının öncelikli hedefi enerjidir. Bu bağlamda (1) kaynak ve rekabet çeşitliliğini artırmak, (2) arz güvenliğini sağlamak ve (3) taşıma yollarının (ve boru hatlarının) güvenliğinin sağlanması. Kısacası günün birinde petrol ve gazsız kalmamak ve bunları ucuza mal etmek için önlemler almak. Yukarıda üzerinde durulması gereken 3. şıkda yer alan “Global enerji kaynakları arzında yer alan bölge ve ülke sayısı arttırılmalı ve çeşitlendirilmeli” ibaresinin Amerikan Hükümetince ne ifade ettiği veya nasıl anlaşıldığıdır. Bu çerçevede Amerikan Hükümeti hangi politikalar izleyecek ve bunun konumuzu yakından ilgilendiren Türkmenistan’ın bağlantılı olduğu bölgeler (pazarları) anlamında politikalarının yansımaları nasıl olacak doğalgaz ihracatını ne yönde etkileyeceği üzerinde aşağıda duracağız.

sonucunda global anlamda ciddi bir ekonomik daralma sürecine girilmiştir.Hızla daralan global talebin kapitalist sisteme daha fazla zarar vermesini engellemek için ABD tek başına son beş yıldır ilave talep yaratmaktadır. Dr. Can Fuat Gürlelel A.g.e.

¹⁷⁶ Dr. Can Fuat Gürlelel “Petrol Ekonomisinin Analizi”
http://www.turksae.com/face/index.php?text_id=54

¹⁷⁷ Dr. Can Fuat Gürlelel “Petrol Ekonomisinin Analizi”
http://www.turksae.com/face/index.php?text_id=54

Enerjiye stratejik önem kazandıran ve kavgayı şiddetlendiren olay Batılı gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkelerin ağırlıklı olarak üzerine eğildikleri kaynak ve rekabet çeşitliliğini artırmak ve arz güvenliğini sağlamak yönündeki felsefesidir. Bu bağlamda enerji piyasası adı geçen ülkelerin arasında çıkarlarının çakıştığı ve tam bir kurtlar sofrasına benzetebileceğimiz bir manzara görünümünü almış olmasıdır. Özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki on yıllık dönemde Ortadoğu bölgesinden sonra Hazar Havzası ülkelerinin de enerji kaynakları bağlamında stratejik önemi adı geçen ülkelere keşfedilmiş ve politikalarının bir ayağı bu bölgelere yönlendirilmiştir. Hazar Havzası Ülkelerinden Kazakistan ve Azerbaycan petrol zenginliğiyle ön plana çıkarken Türkmenistan ve Özbekistan doğalgaz zenginliği ile vazgeçilmez konuma yükselmiştir. Bugünkü ABD Başkan yardımcısı Dick Cheney 1998 yılında Halliburton şirketi başkanı olarak Kazakistan'da Petrol şirketlerinin üst düzey yöneticilerinin düzenlediği bir konferansta "Tarihin hiçbir döneminde Hazar bölgesi kadar bir anda böylesi bir stratejik öneme sahip olarak ortaya çıkan bir toprak parçası hatırlamıyorum" diye sözlerine başlayarak bu oyundaki önemi ortaya koymuştur¹⁷⁸. Dünya siyasetinin en önemli aktörleri bu bölgede söz sahibi olabilmek, hidrokarbon kaynaklarının üretimini elinde tutmak ve taşıma güzergahlarını denetim altına almak amacıyla diplomatik mücadelelerini artırmaktaydılar¹⁷⁹. Bölgenin en batı ucunu oluşturan Avrupa devletleri, kaybettiği gücünü tekrar kazanmaya çalışan Rusya, Asya'da uyanan dev olarak adlandırılan Çin ve bölgeyle coğrafi bir bağlantısı olmadığı halde en önemli güç olan ABD, Avrasya merkezli bu çatışmada yerlerini almışlardır¹⁸⁰.

SSCB'nin dağılması ile özellikle (kanıtlanmış 2,9 trilyon metre küp¹⁸¹ ve tahmin edilen potansiyel 10,5 trilyon metre küp¹⁸²) gaz rezervi ile dünya petrol devlerinin gündemine oturan Hazar havzası ülkelerinin biri ve en başında da Türkmenistan gelmektedir. Petrolün ve doğal gazın yoğun olarak bulunduğu bu ülkeye gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ve onların siyasi ve ekonomik desteğini

¹⁷⁸ Necdet Özalp, "Büyük Oyunda Hazar Enerji Kaynaklarını Önemi ve Konumu" www.pete.metu.edu.tr/~emre/photogallery/enerji.pdf

¹⁷⁹ Necdet Özalp, "Büyük Oyunda Hazar Enerji Kaynaklarını Önemi ve Konumu" www.pete.metu.edu.tr/~emre/photogallery/enerji.pdf

¹⁸⁰ PETROMERCEK, 21. Yüzyılın Enerji Siyaseti <http://www.petrolcu.com/sanat/?kategori=petromercek&id=97>

¹⁸¹ BP 2004 Statistical Review of World Energy, pdf, s.20

¹⁸² <http://countrystudies.us/turkmenistan/22.htm>

de alan çokuluslu enerji şirketleri akın etti. Fakat pazara ulaşmayan petrol ve doğalgaza yapılan yatırımların geri dönüşümü ve dolayısıyla önemi yoktu. Türkmen doğalgazı hangi yollarla dünya pazarlarına ulaşacaktı? İşte asıl sorun da bu noktadadır. Günümüzde tartışma ve kavgalar, petrol ve doğal gaz üretiminin paylaşımının yanı sıra ve daha çok üretilen petrol ve doğalgazın hangi yolla ya da yollarla dünya pazarlarına ulaştırılacağı ve bu yolların kimler tarafından kontrol altında tutulacağı konusundadır. Zira boru hatları konusunun hem ekonomik, hem de politik bir konu olması, sorunun çözümünü daha da önemli kılmakta ve güçleştirmektedir¹⁸³.

¹⁸³ Necdet Özalp “Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Önemi Ve Konumu”
<http://66.102.9.104/search?q=cache:k8J01gRV7SUJ:habernaliz.com/detay.php%3Fdetayid%3D804+Afganistan+hareketinde+b%C3%B6lgenin+yeniden+%C5%9Fekillendirilmesi+&hl=tr>

6. BORU HATLARI BAĞLAMINDA ALTERNATİF STRATEJİ MODELLERİ

Türkmenistan SSCB döneminde yıllık olarak ürettiği ortalama 80-90 milyar metreküp doğalgazın (ki bu rakam dünyanın en büyük ihracatçısı olan Rusya'nın ihracatının üçte ikisine, dünya toplam ihracatının beşte birine tekabül etmektedir¹⁸⁴) 80-90 milyar metre küpünü Merkezi Planlamacıların direktifi doğrultusunda Ukrayna ve diğer komşu SSCB ülkelerine ihtiyaçları ile orantılı olarak ihraç edilmekteydi¹⁸⁵. Bağımsızlığından sonra eski SSCB ülkelerine yapılan ihracatın cazibesinin düşmesi (ödemelerdeki güçlükler, ucuz ve barter şeklindeki anlaşmaların tatminsizliği) ile alternatif pazar arayışlarına giren Türkmenistan'ın en büyük pazar olan Avrupa ülkelerine tek çıkış yolu yine Rusya üzerindendi. SSCB döneminde Avrupa'ya birlik üzerinden kısıtlı miktarda gaz satışı yapmış olan Türkmenistan Rusya'nın Avrupa pazarına transit geçişte çıkardığı zorluklar, yüksek ücret talebi ve Avrupa ihraç pazarını paylaşmayı öngören "swap" sözleşmesini 1993 yılında iptal etmesi ile ülke için büyük avantaj olan bu güzergah ta kapanmış oldu¹⁸⁶. Cumhurbaşkanı Niyazov'un ülkenin Rusya üzerindeki Batı güzergahının kapanmasından sonraki alternatif ihracat güzergahı girişimlerinin şu ana kadarki ilk ve tek sonucu 1997 sonunda faaliyete geçen Türkmenistan-İran doğalgaz boru hattıdır. Halen İran'a (yıllık 5 milyar metreküp), Rusya'ya (5 milyar metreküp) ve Ukrayna'ya (yıllık 36 milyar metreküp) gaz satışını yapmakta olan Türkmenistan'ın ihracat anlaşması yapmış olduğu ülkeler ve anlaşmaların ayrıntıları aşağıdaki gibidir.

Tablo 6.1. Türkmenistan'dan Çekilmesi Planlanan Boru Hatları Projeleri

HATTIN HEDEFİ	İLGİLİ ÜLKE, FİRMA	UZUNLUK/MALİYET
1) Çin-Japonya	Mitsubishi,	6,500 km/12 mr \$

¹⁸⁴ BP 2004 Statistical Review of World Energy, pdf, s.28

¹⁸⁵ Hamit Bilici, "Türkmenistan'ın Enerji Yapısı ve Doğalgaz" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniv., İstanbul, 1997, s.31.

¹⁸⁶ Kadir Dikbaş, "Türkmen Gazının Bağımsızlık Mücadelesi" Avrasya Dosyası, Sayı.2, Türkmenistan Özel, 2001, Ankara, s.78.

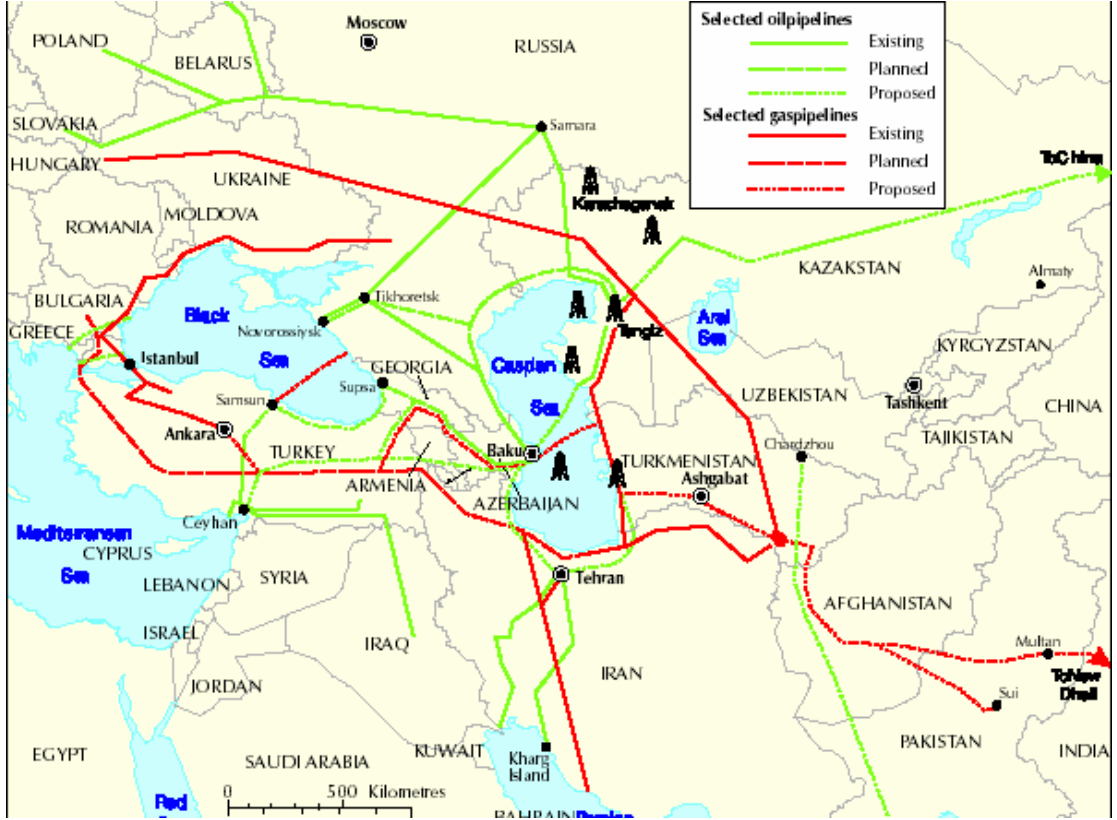
	Exxon,Çin,Türkmenistan	
2) Afganistan-Pakistan	Unocal, Delta Oil Türkmenrosgaz	1500km/2.5 mr \$
3) Hazar'dan Azerbaycan, Türkiye.	Enron/Wing Merrill, Shell, Botas-Gama Giriş.	4800 km/2,3 mlr \$
4) İran-Türkiye	İran, Rusya, Türkiye, Türkmenistan	5 bin km/2,3 mlr \$

Türkmenistan'ın gazını satabileceği pazarlar gerçekte çok geniş. Türkmenistan'ın potansiyel gaz ihraç pazarları gelişmiş Batı Avrupa ülkeleri ve gelişmekte olan Doğu ve Güney Asya ülkeleri olarak üçe ayırabiliriz. Yukarıda görüldüğü gibi doğu ülkelerinden Pakistan, Çin, Hindistan ve batı ülkelerinden Türkiye olmak üzere birçok kontrat imzalamış olmalarına rağmen bu ülkelere olan mesafenin uzunluğu ve dolayısıyla maliyetin yüksekliği, teknik, finansal yetersizlik, hukuki ve politik belirsizlikler gibi problemler kısa vadede ihracat olanaklarından yoksun olmasına neden olmaktadır¹⁸⁷. Gaz zenginliğini nakite çeviremeyen ve Türkmenbaşı'nın halkına vaat ettiği “yeni bir Kuveyt”¹⁸⁸ olma hayalini bir türlü gerçekleştirilemeyen Türkmenistan hedeflediği optimum ihracat potansiyeline ulaşmak için bu problemleri çözüme kavuşturması gerekmektedir.

¹⁸⁷ NIGC - Country Analysis Briefs Asia Turkmenistan [eia_doe_org].htm

<http://www.nigc.org/eia/turkmen.asp>

¹⁸⁸ Hamit Bilici, “Türkmenistan'ın Enerji Yapısı ve Doğalgaz” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniv., İstanbul, 1997, s.31.

Şekil 6.1 Türkmenistan'ın Mevcut ve Proje Aşamasındaki Doğalgaz Boru Hatları

Türkmenistan'ın en önemli doğalgaz rezervi, ülkenin güney doğusundaki Devletabat sahası ile Hazar sahilidir. Doğalgaz bakımından Türkmenistan topraklarının yüzde 70'i araştırılmış olup, yıllık ihraç kapasitesinin yeni keşif ve yatırımlarla orantılı olarak giderek artacağı tahmin edilmektedir¹⁸⁹. Devletabat doğalgaz yataklarının 1.5 trilyon metre küp'ün üstünde bir kapasiteye sahip olduğu tahmin edilmektedir. Türkmenistan lideri Türkmenbaşı, ülkesinin şu anda 100 milyar metreküp doğalgaz ihraç edebilecek bir kapasiteye sahip olduğunu söylüyor¹⁹⁰. Bu, Türkmenistan için 20 milyar dolar kar ve daha yüksek bir hayat standardı demektir. Türkmenbaşı, yıllık petrol üretimini de 5 yıl içinde 30 milyon tona çıkarabileceklerini belirtiyor.¹⁹¹

¹⁸⁹ Hamit Bilici, "Türkmenistan'ın Enerji Yapısı ve Doğalgaz" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniv., İstanbul, 1997, s.31.

¹⁹⁰ Kadir Dikbaş, "Türkmen Gazının Bağımsızlık Mücadelesi" Avrasya Dosyası, Sayı.2, Türkmenistan Özel, 2001, Ankara, s.78.

¹⁹¹ Gaspiyan, "Interview with Turkmenistan's President Saparmurat Niyazov", Official Publication for T/OGE'2000 Turkmenistan, London, 2000.

Enerji raporları ve uzmanlara göre önümüzdeki yıllarda enerji ticaretinin hacmi hızla artacaktır¹⁹². Özellikle önde gelen petrol ve gaz tüketim bölgeleri, ithalatlarının büyük oranda arttığını görecektir. Halen doğalgaz tüketiminin üçte birini ithalatla karşılayan Avrupa, her geçen yıl daha fazla dışa bağımlı hale gelmektedir. En büyük gaz ithalatçısı Avrupa'nın doğal gaz tüketimi 2004 yılında %3.3 olarak gerçekleşmiştir¹⁹³. Tahminler, OECD üyesi Avrupa ülkelerinin gaz talebinin yıllık en az ortalama % 3 dolayında artış göstereceğini ve 2020 yılına gelindiğinde Avrupa'nın gaz ihtiyacının yüzde 70'ini ithalatla karşılamak zorunda kalacağını ortaya çıkarıyor.¹⁹⁴ Petrol ve gaz ithal eden ülkelerin enerji güvenlik stratejileri çerçevesinde yakıtların coğrafi kaynaklarını çeşitlendirdikleri düşünülürse Türkmenistan'ın, Avrupa'nın en büyük doğalgaz ithal ettiği ülkelerden Rusya ve Norveç'e alternatif pazar adayları arasında ilk sıralarda olduğunu söyleyebiliriz. Türkmenistan'ın batısındaki bir diğer pazar ise Türkiye'dir. Avrupa pazarından daha hızlı büyüyen ve doğalgaz ihtiyacının neredeyse tamamını ithalatla karşılayan bir pazar ve onun da en önemli arz kaynağı yine Rusya'dır. Türkiye'nin Türkmenistan'ın pazarları içinde Avrupa'ya koridor olma noktasında bulunması dolayısıyla stratejik bir önemi vardır.

Türkmenistan'ın doğusunda doğal gaza duyulan talep artışı önümüzdeki yıllarda Türkmenistan'ın doğal gazını satacak Pazar bulmakta zorlanmayacağı anlamına gelmektedir. Türkmenistan ile gaz alım anlaşmaları bulunan Çin halen dünyanın en büyük ikinci enerji tüketicisi olarak dünya enerji piyasasında ekonomik gelişimi ile talebi ve ithalatı artırarak önemli rolünü pekiştirecektir¹⁹⁵. Türkmenistan'ın diğer boru hattı projesi, Türkmenistan'dan başlayıp Afganistan'dan geçerek Pakistan'a ulaşacak hattır. Bu hat üzerinde ABD' li Unocal ve Arjantinli Bridas firması arasında ciddi bir rekabet yaşanmıştır. Afganistan'da istikrarın sağlanmasından sonra gerçekleşme ihtimali yüksek olan ikinci bir projedir.

¹⁹² “Dünya Enerji Bakışı 2002”, vizyon2023.tubitak.gov.tr/teknolojiongorusu/paneller/enerjivedogalkaynaklar/raporlar/dunyaenerjibakisi.pdf

¹⁹³ DEİK-CERA 8. Yıllık Enerji Konferansı:”Doğu İle Batı Buluşuyor”, 28-30 Haziran, 2005, İstanbul. www.deik.org.tr/genel/enerji2005/enerjikonferansi2005.pdf

¹⁹⁴ WorldEnergyOutlook, International EnergyAgency, Paris, 1998, s.190.

¹⁹⁵ “Dünya Enerji Bakışı 2002”

<http://vizyon2023.tubitak.gov.tr/teknolojiongorusu/paneller/enerjivedogalkaynaklar/raporlar/dunyaenerjibakisi.pdf>

6.1. Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Strateji Modeli

6.1.1. Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Strateji Modelinin

Tarihsel Arka planı

Türkmenistan'ın bağımsızlığından sonra dış dünya ile ekonomik bağlantı ve ticaret kapsamında ülkeye en fazla gelir getirecek faaliyetlerin başında “Türkmen gazının Türkiye’ye ve Avrupa’ya ulaştırılması projesi” vardı. Bu çerçevede tarihte hiç olmadığı kadar gerek Türkmenistan’ın, gerek Türkiye’nin ve gerekse Avrupa ve tüm dünyanın, uluslararası ilişkilerin, basın, medya, bürokrasi ve siyaset gündeminin en tepesine bu proje oturdu ve bir müddet daha gündemi meşgul etmeye devam edeceğe benzemektedir. Türkmenistan gazının Türkiye’ye (ilerleyen yıllarda Avrupa’ya) nakline ilişkin olarak imzalanan belgelerin geçmişi yaklaşık 15 yıl öncesine kadar uzanıyor. Bağımsızlığının ilk yıllarında Türkmenistan ve Türkiye özellikle ekonomik ilişkileri geliştirme aşamasında etkin işbirliğine girmişlerdir. Nitekim Türkmenistan’ın güneyinde Souvetabat ve Dövletabat sahalarında üretilen doğalgazın, Türkiye’de kaynak çeşitlemesi ve 2000’li yıllarda oluşacağı tahmin edilen doğalgaz açığının karşılanması amacıyla, İran üzerinden boru hattıyla Türkiye’ye taşınması çalışmalarına başlanmıştır¹⁹⁶. Bu gaye ile 7 Kasım 1990’da imzalanan işbirliği antlaşması, Aşgabat’ta imzalanan “Türkmenistan’dan Türkiye’ye doğal gaz” gönderilmesi antlaşmasıyla devam etmiştir.

Bu maksatla atılan ilk kayda değer adım, iki ülke arasında 13 Şubat 1996 tarihinde bir mutabakat zaptı imzalanması oldu. Daha sonra bu proje ile ilgili olarak, 28 Aralık 1996 tarihinde Türkiye, İran ve Türkmenistan arasında yılda 8 Milyar metreküp Türkmen gazının İran üzerinden Türkiye'ye naklini öngören anlaşma imzalandı. Ardından 29 Nisan -1 Mayıs 1997 tarihleri arasında Türkmenistan ile Türkiye arasında yapılan görüşmelerde, Türkiye'ye doğal gaz arzı konusunda bir

¹⁹⁶ Bekir Günay, “Yer altı Zengini Yerüstü Fakiri Türkmenistan”, Ed. Alaeddin Yalçinkaya, Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları, Bağlam Yayınları, Ekim, 1998, s.52,

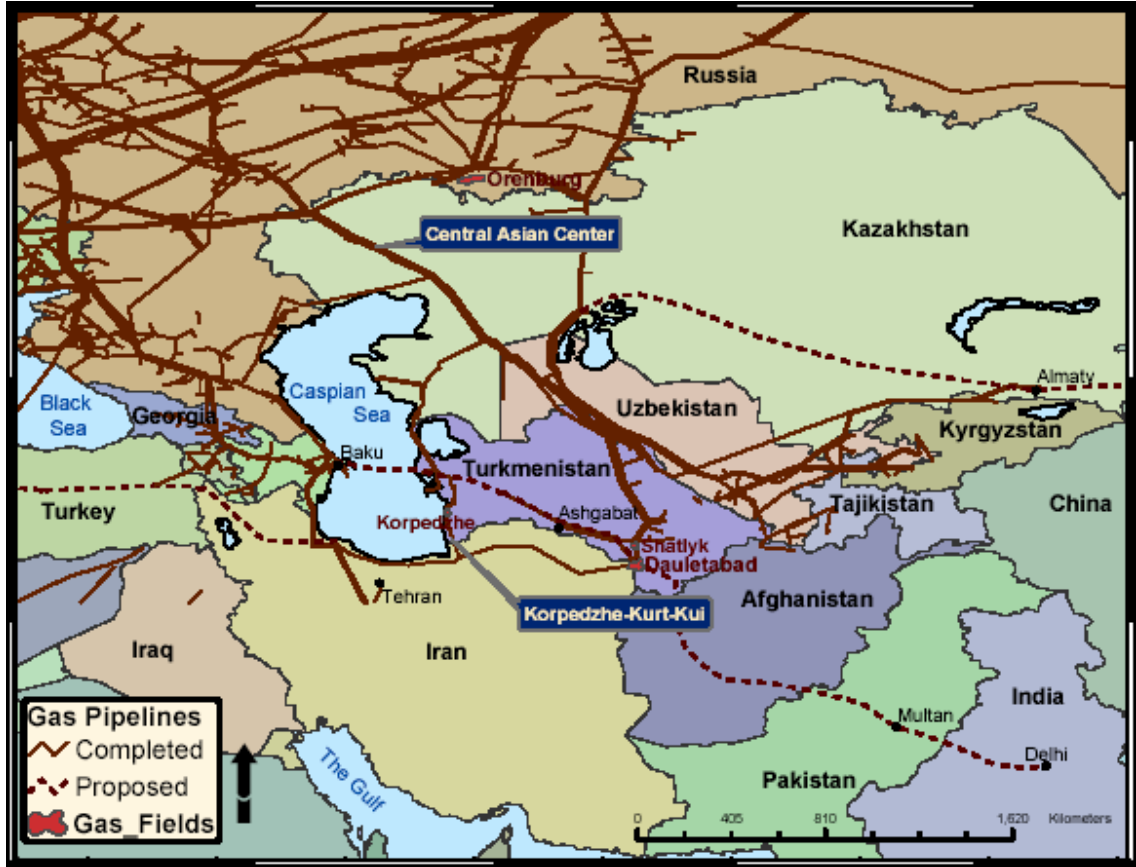
protokol daha imzalandı. 13 Mayıs 1997 tarihinde de, yılda 28-30 Milyar metreküp Türkmen gazının boru hattı ile Türkiye ve Avrupa'ya taşınması konusunda İran, Türkmenistan ve Türkiye mutabakata vardılar. İran ve Türkmenistan'la yapılan anlaşmalar gereğince, her ülke boru hattının kendi topraklarında inşa edilecek kısmının yapımını ve finansmanını kendisi karşılayacaktı¹⁹⁷. Bu çerçevede Türkiye içinde inşa edilmesi öngörülen 1285 kilometrelik bölümün yapımını BOTAŞ üstlendi. İran'ın mevcut iç hatlarına ilaveten Tebriz-Erzurum-Ankara hatlarının inşa edilmesi ile birlikte Türkmen gazının 1999 yılında Ankara'ya ulaştırılması sağlanacaktı. Ancak, ABD'nin İran konusundaki tutumu ve Hazar geçişli doğalgaz boru hattı projesinin devreye sokulması, bu proje üzerindeki çalışmalarını geri plana itti¹⁹⁸. Türkmen gazının alınması konusundaki çalışmalar Hazar geçişli proje üzerinde odaklandı. Sonradan geliştirilen ve ABD'nin kuvvetle desteklediği Hazar geçişli güzergah (Türkmenistan-Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye) daha önce de gündemde idi. Fakat Türkmen tarafı, İran alternatifine kıyasla daha maliyetli olduğu, Kafkaslardaki siyasi belirsizlik ve Hazar'ın statüsü konusunda yaşanan problemler nedeniyle önceliği İran güzergahına vermişti. ABD yönetimi, önce Türkmenistan-İran-Türkiye projesinin, yaptırımları gerekli kılacak bir şekilde D'Amato Yasası'nı (İran yada Libya'da 40 milyon dolardan fazla yatırım yapan firmalara yaptırımlar uygulanmasını öngören ABD yasası) ihlal etmediğini açıklamasına rağmen daha sonra, bu projenin karşısında olduğunu ilan etti¹⁹⁹. ABD, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Vekili James Foley aracılığıyla, İran üzerinden Türkiye'ye Türkmen doğalgazı getirecek projenin "hayata geçirilmemesini ümit ettiklerini" bildirerek "Bir fizibilite çalışmasının yapılacağı" açıklandı. Bu çalışma yasayı ihlal etmez. Ancak, projenin uygulama aşamasına gelmemesini umuyoruz. İran'dan geçecek boru hatlarına karşı olduğumuzu açıkça bildirdik. O aşamaya gelinirse, yasalar çerçevesinde değerlendirilecektir." açıklamasını yaptı.²⁰⁰ Bu muhalefetin de etkisi ile Türkmenistan ve Türkiye, çalışmalarını Hazar geçişli proje üzerinde yoğunlaştırmaya başladılar.

¹⁹⁷ Kadir Dikbaş, "Türkmen Gazının Bağımsızlık Mücadelesi" Avrasya Dosyası, Sayı.2, Türkmenistan Özel, 2001, Ankara, s.78.

¹⁹⁸ Kadir Dikbaş, a.g.e. s.78

¹⁹⁹ Kadir Dikbaş, a.g.e. s.78

²⁰⁰ AnadoluAjansı, Ankara, 1 Ocak 1998

Şekil 6.2 Türkmenistan-Türkiye Boru Hattının İran ve Hazar Seçenekleri

Türkmen doğalgazının İran üzerinden boru hattıyla Türkiye'ye ulaştırılması için yapılan girişimler Amerika'nın muhalefeti ile askıya alınmış ve Hazar Denizi'nin altından geçerek Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden Türkiye'ye ulaştırılması üzerinde yoğunlaşmıştır. Türkmenbaşı'nın 1998 yılı nisan ayında gerçekleştirdiği ilk ABD ziyaretinde doğalgazın İran güzergahı yerine, Hazar'dan geçip, BTC'na paralel olarak döşenecek bir hatla nakledilmesini kabul etti²⁰¹. İki başkanın görüşmesinden sonra yayımlanan ortak bildiride, iki devlet başkanının, Avrasya Enerji Koridoru bünyesinde Doğu-Batı rotasının üçlendirilmesine özel önem verdikleri ve Batı rotasının geliştirilmesi için pratik adımlar atılmasına destek verdikleri kaydedildi. Türkmenbaşı, batı hattı için gerçekleştirilecek fizibilite raporunu olumlu karşıladı ve fizibilite raporu için ABD Ticaret ve Kalkınma Kuruluşu'nun hibe olarak 750 bin dolar vermesi kararlaştırıldı. Her iki Devlet Başkanı'nın Hazar'ın statüsü ile ilgili tartışmaların kısa zamanda bir sonuca

²⁰¹ Kadir Dikbaş, a.g.e. s.78

bağlanmasını istedikleri ifadesi de bildiriye yer aldı.²⁰² Bu karara ilk tepki İran'dan geldi. İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi, bir açıklama yaparak, ABD'nin Hazar'da taraf olmadığını ve taraf ülkelerin kabulü olmadan bu hattın gerçekleşmeyeceğini bildirdi. Bu gelişmelerin ardında Türk ve Amerikalı yetkililerin Türkmen tarafı ve geçiş ülkeleri yetkilileri ile yaptıkları görüşmeler neticesinde anlaşma zemini hazırlandı²⁰³. Bu görüşmelerde özellikle Türkmen tarafına bu projenin hayata geçirilmesi konusunda ABD'nin yapacağı katkılar ve destek anlatıldı. 29 Temmuz 1998'de Aşgabat'ta Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Yaman Başkut ile birlikte Türkmen yetkililerle görüşmelerde bulunduktan sonra açıklamalarda bulunan Clinton'un Enerji danışmanı Richard Morningstar, "Hazar denizi hattının çok önemli olduğuna inanıyoruz. Amacımız devletlerle şirketler arasındaki işbirliği ve kontratların sağlanmasına yardımcı olmaktır" diyordu. Morningstar, söz konusu boru hattı için ABD şirketlerinin oluşturduğu konsorsiyumun ABD Eximbank'ı tarafından finanse edileceğini belirtiyor, Hazar konusunda Türkmenistan ile Azerbaycan arasındaki sorunun giderilmesi için Türkiye ve ABD'nin arabuluculuk yapacağı sözünü veriyordu²⁰⁴. Projenin hayata geçirilmesi yönünde Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Cumhurbaşkanı Demirel ile Türkmenistan Devlet Başkanı Türkmenbaşı arasında 29 Ekim 1998 tarihinde Ankara'da bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşma kapsamında Türkiye'ye 16 Milyar m³/yıl, Avrupa'ya 14 Milyar m³/yıl olmak üzere toplam 30 Milyar m³/yıl Türkmen gazının 30 yıl süre ile taşınması öngörülmektedir²⁰⁵. Türkiye, bu anlaşma ile ilk defa re-export hakkı elde etmiş oldu. Bu gelişmelerin paralelinde, Türkmenistan, Proje'nin gerçekleştirilmesi için oluşturulacak konsorsiyumun liderliği görevini 19 Şubat 1999 tarihinde Bechtel ve General Electric Capital firmalarının ortaklığı olan "Pipeline Solution Group"a (PSG International Ltd.) vermiştir. Daha sonra PSG'nin lideri olduğu bu konsorsiyuma 6 Ağustos 1999 tarihinde Shell firması da katılmıştır. Shell firması Hazar Geçişli Doğal Gaz Boru Hattı Projesi Konsorsiyumu'nda PSG ile eşit hisselere sahiptir²⁰⁶.

²⁰² AnadoluAjansı, Ankara, 24 Nisan 1998.

²⁰³ Kadir Dikbaş, a.g.e. s. 78

²⁰⁴ Kadir Dikbaş, a.g.e. s. 78

²⁰⁵ "Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğalgaz Boru Hattı"

http://66.102.9.104/search?q=cache:UvEgn1SEH3cJ:www.ersumer.org/bakanlik_donemi/dogalgaz2.htm+PSG+Konsorsiyumu%27nun+&hl=tr

²⁰⁶ "Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğalgaz Boru Hattı"

http://66.102.9.104/search?q=cache:UvEgn1SEH3cJ:www.ersumer.org/bakanlik_donemi/dogalgaz2.htm+PSG+Konsorsiyumu%27nun+&hl=tr

Devlet Başkanları, Başbakanlar, Bakanlar ve bürokratlar 1990'lı yıllarda çok sayıda imza attılar. Bunların sonuncusu ve en somutu diyebileceğimiz anlaşma, yani alınacak (ya da satılacak) gazın miktarı, fiyatı, teslim noktası ve “al ya da öde” koşulu gibi somut unsurları içeren alım satım anlaşması ise 21 Mayıs 1999 tarihinde Aşkabat'ta dönemin Enerji Bakanı sayın Ziya Aktaş tarafından imzalandı²⁰⁷. Ayrıca, "Hazar Geçişli Bir Boru Hattı'nın Gerçekleştirilmesine İlişkin Prensiplere Yönelik Hükümetler arası Deklarasyon" İstanbul'da gerçekleştirilen Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) zirvesi sırasında 18 Kasım 1999 tarihinde Türkiye, Türkmenistan, Azerbaycan ve Gürcistan liderleri arasında imzalanmıştır. ABD Başkanı'nın da gözlemci sıfatıyla imzalamış olduğu bu deklarasyonda taraflar, proje anlaşmalarının 2000 yılı Mart ayı sonuna kadar sonuçlandırılmasına gayret edilmesi ve projenin 2002 yılı son çeyreğine kadar tamamlanması için sponsorlara gerekli desteğin verilmesi hususunda mutabık kalmışlardır²⁰⁸.

Gazı Türkiye-Gürcistan sınırında teslim alacak olan Türkiye, buraya kadar olan hattın yapımı ile ilgili olarak, Gürcistan sınırı ile Pasinler / Erzurum arasındaki yaklaşık 225 km.'lik bölümün jeolojik, çed, tabiat, tarihi ve kültürel açıdan incelenmesi ve değerlendirilmesine yönelik çalışmaları tamamladı.²⁰⁹ 2000 km'yi bulan ve 2-2,3 milyar dolara mal olacağı tahmin edilen Trans-Hazar doğalgaz boru hattı, ülkenin kuzey doğusunda bulunan Malay ve Şatlık bölgesindeki Pustinnaya kompresöründen başlayıp, Türkmenistan içinde 715 km, Hazar'da 300 km, Azerbaycan içinde 408 km ve Gürcistan'da da 256 km yol kat ederek Türkiye sınırına gelecek. Türkiye içinde de 320 km yol izleyerek Erzurum'a ulaşacak²¹⁰. Enerji Bakanı Ziya Aktaş'ın 21 Mayıs 1999'daki anlaşma sonrasında söylediği şu sözler, Trans-Hazar'ın amacını, Türkiye ve bölge açısından önemini özetlemesi bakımından önemli: “Bu boru hattı doğu-batı enerji koridoru dediğimiz tarihi İpek Yolunun yenilenmiş halinin gerçekleşmesi için önemli bir adımdır. Öyle bir yol ki, bir yandan doğalgaz, diğer yandan ham petrol boru hattı uzanacak. Bu yolun ortasına konulacak fiber optik, Hazar bölgesi insanların Anadolu ve tüm dünyayla iletişimini

²⁰⁷ Nejdet Pamir, “Eğrisiyle Doğrusuyla Türkmen Gazı Ve Türkiye“

<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=29&yazi=288>

²⁰⁸ “Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğalgaz Boru Hattı”

http://66.102.9.104/search?q=cache:UvEgnlSEH3cJ:www.ersumer.org/bakanlik_donemi/dogalgaz2.htm+PSG+Konsorsiyumu%27nun+&hl=tr

²⁰⁹ <http://www.botas.gov.tr/tr/projeler/02.html>.

²¹⁰ Kadir Dikbaş, a.g.e. s.78

sağlayacaktır. Bu rüyanın gerçekleşmesi sadece Türkiye'nin değil, bölgedeki tüm ülkelerin çıkarınadır".²¹¹

TCGP Konsorsiyumu'ndan alınan bilgiye göre, Hazar Geçişli Türkmenistan-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı Projesi kapsamında Türkmenistan'a sunulan son fizibilite çalışmasında 30 Milyar m³/yıl kapasiteli Boru Hattı'ndan Azerbaycan'a 5 Milyar m³/yıl'lık kota ayrıldığı belirtilmiştir²¹². PSG ve Shell tarafından Proje'yi gerçekleştirmek üzere kurulan TCGP Şirketi ile Türk Çalışma Grubu arasında 16 Şubat tarihinde BOTAŞ Genel Müdürlüğü'nde bir toplantı düzenlenmiştir. Toplantı Türk Çalışma Grubu'na daha önce sunulmuş olan Ev Sahibi Ülke Anlaşması'na ilişkin konular görüşülmüş ve 16 Milyar m³/yıl doğal gazın Gürcistan-Türkiye sınırında teslim edilecek olması sebebiyle BOTAŞ, söz konusu miktar kapsamında Ev Sahibi Ülke Anlaşması'na taraf olmayacağını belirtmiştir²¹³.

Buraya kadar her şey normal idi. TCGP Konsorsiyumu tarafından hazırlanan son fizibilite çalışması raporunda Azerbaycan'a 5 Milyar m³/yıl'lık kota ayrılması, BOTAŞ bünyesinde Konsorsiyum üyeleri ve BOTAŞ yetkilileri arasında yapılan toplantıda alınan BOTAŞ'ın Ev Sahibi Ülke Anlaşması'na taraf olmayacağı kararı, Türkiye'nin Mavi Akım inşaatına başlamasının Türkmenistan'da yarattığı kırgınlık ve Türkmenbaşı ile Amerikan-İngiliz konsorsiyum arasında süren pazarlıkta Türkmenbaşı'nın Washington'dan profinans mahiyetinde uzun süre ödemesiz düşük faizle Eximbank kredisi istediği, Aşkabat'a sunulan krediyi Türkmenbaşı'nın cazip olmaması nedeniyle geri çevirmesi ve kızması²¹⁴ gibi proje aleyhindeki gelişmeler bu projenin planlandığı gibi yürümesini engellemiştir. Ve TCGP Konsorsiyumunun Proje'nin gerçekleştirilmesi için Türkmenistan ile imzalamış olduğu ve PSG'ye verdiği "Mandale Letter"ın 19 Şubat 2000 tarihi itibariyle geçerlilik süresi dolmuştur²¹⁵. Türkmenistan Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov'un Hazar geçişli

²¹¹ Hürriyet, İstanbul, 22 Mayıs 1999.

²¹² "Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğalgaz Boru Hattı"
http://66.102.9.104/search?q=cache:UvEgn1SEH3cJ:www.ersumer.org/bakanlik_donemi/dogalgaz2.htm+PSG+Konsorsiyumu%27nun+&hl=tr

²¹³ "Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğalgaz Boru Hattı"
http://66.102.9.104/search?q=cache:UvEgn1SEH3cJ:www.ersumer.org/bakanlik_donemi/dogalgaz2.htm+PSG+Konsorsiyumu%27nun+&hl=tr

²¹⁴ <http://www.turan.tc/haber/mayis2000.htm>

²¹⁵ "Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğalgaz Boru Hattı"
http://66.102.9.104/search?q=cache:UvEgn1SEH3cJ:www.ersumer.org/bakanlik_donemi/dogalgaz2.htm+PSG+Konsorsiyumu%27nun+&hl=tr

Türkmen gazı projesini hayata geçirecek PSG Konsorsiyumu'nun görev süresinin dolmasının üzerinden iki ay geçmesine rağmen görev süresini uzatmaması²¹⁶ ile hattın PSG konsorsiyumunda da kopmalara sebep oldu²¹⁷. 2000 yılı haziran ayında "Türkmenistan hükümetiyle mali konularda anlaşmaya varamadıklarını" gerekçe göstererek, Amerikan General Elektrik Capital ile Bechtel firmaları konsorsiyumdan ayrıldı. Bu kopmaya rağmen, boru hattıyla ilgili imtiyaz hakkının yarısını elinde bulunduran Royal Dutch/Shell projeyi tamamlamakta kararlı olduğunu açıkladı²¹⁸.

6.1.2. Türkmen Gazının Türkiye'ye Ulaştırılmasının Türkiye Ve Türkmenistan Açısından Stratejik Ve Ekonomik Önemi

Türkiye doğalgaz ithalatında dış dünyaya özellikle Rusya Federasyonu'na bağımlı durumdadır. 2004 yılı sonu itibariyle Rusya Federasyonu'ndan 8.666 Milyon m³, yine Rusya Federasyonu'ndan TURUSGAZ aracılığı ile 2.437 Milyon m³ ve Mavi Akım kapsamında, 3.238 Milyon m³, Nijerya'dan 1.034 Milyon m³ ve Cezayir'den 3.237 Milyon m³, doğal gaz eşdeğeri LNG ve İran'dan 3.558 Milyon m³ olmak üzere, toplam 22.173 Milyon m³ gaz ithal edilmiş olup, doğal gaz satış miktarı 22.108 Milyon m³ olmuştur²¹⁹. Türkiye hemen hemen doğalgaz ithalatının %100'ü dışarıdan ithal etmektedir. Bu da Türkiye'nin olası petrol ve doğalgaz krizlerine müdahale gücünün olmaması anlamına gelmektedir. New York Times gazetesi ağustos 2001 de yapımına başlanan 3 milyar dolarlık Mavi Akım projesinin, ABD'nin enerji kaynakları zengini Hazar bölgesinde Rusya'nın etkisini azaltma çabalarını sonuçsuz bıraktığını yazdığı yazıda, gazeteye konuşan Brookings Enstitüsü uzmanlarından Fiona Hill, Mavi Akım ile Türkiye'nin doğalgaz açısından Rusya'ya bağımlılığının yüzde 66'dan 80'e çıkacağını belirtti. Douglas Frantz imzalı yazıda, Amerikalı diplomatların baştan beri projenin Rusya'nın Türkiye üzerindeki

²¹⁶ <http://www.turan.tc/haber/mayis2000.htm>

²¹⁷ Oysa PSG konsorsiyumunun 20 Mart'ta Aşkabat'a sunduğu nihai öneride 4 ayrı finans kurumundan projeye finans garantisi verildiğini iletildiği, maliyeti düşürdüğü ve kar oranlarını yüzde 23-24'ten yüzde 15'e indirerek projeyi cazip hale getirdiği belirtildi. Bkz.<http://www.turan.tc/haber/mayis2000.htm>

²¹⁸ Kadir Dikbaş, a.g.e. s.78

²¹⁹ BOTAS, "Doğalgaz Ticareti"

http://www.botas.gov.tr/dogalgaz/dg_ticareti.asp

etkisini artıracığı uyarısında bulunduğu dikkati çekilirken, güçlü bir grup Türk ve Rus siyasetçiyle işadamlarının çıkarlarının Mavi Akım'ı gerçekleştirme aşamasına getirdiğine işaret edildi. Türkiye'nin ekonomik kriz içinde olduğunu hatırlatan gazete, 'enerji ihtiyacının yüzde 98'ini ithal eden Türkiye kadar pek az ulus enerji konusunda şantaj açmıştır' yorumunu yaptı²²⁰.

Ülkelerin enerji güvenlikleri ile, ulusal güvenlikleri arasında doğrudan ve güçlü bir ilişki vardır. Bir diğer anlatımla; ucuz, kesintisiz, verimli ve gerek kaynaklar gerekse temin yolları açısından çeşitlendirilmiş enerji üretimi politikası, her ülke için ulusal güvenliğin vazgeçilmez köşe taşıdır²²¹. Özellikle ekonomi ve dış politika stratejilerinden enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi hedefine tamamen aykırı olan bu anlaşma ile Türkiye Rusya'nın siyasi şantajlarına da artık muhatap olabilecek duruma düşürülmüştür. Nitekim Rusya'nın, geçtiğimiz kış (2000 yılı), Rus üslerinin Gürcistan'da kalıp kalmaması görüşmelerinin çıkmaza girdiği bir anda, Gürcistan'a vermekte olduğu doğalgazı kesmesi de, Rusya'nın siyasi hedeflere ulaşabilmek için elindeki enerji kozunu rahatlıkla kullandığı, gelecekte de kullanmasının muhtemel olduğu şeklinde yorumlandı²²².

Diğer taraftan Türkiye coğrafyasının kendisine sunduğu büyük avantajı para ve stratejik öneme dönüştürme olanağına sahiptir. Enerji kaynaklarının Ortadoğu ve Hazar bölgesinde olması ve Avrupa Ülkelerinin de bu kaynakları ihtiyacı olduğunu düşünürsek, özellikle doğalgaz boru hatlarının Türkiye'den geçmesi Türkiye'nin bir enerji köprüsü haline gelmesini, mevcut stratejik önemini daha da arttırmasını sağlayacaktır²²³. Avrupa'nın felsefesi ise, (1) Kaynak ve rekabet çeşitliliğini arttırmak, (2) Arz güvenliğini sağlamak, yani günün birinde gazsız kalmamak için önlemleri almak²²⁴ ve Rusya'ya olan bağımlılığını asgariye indirmektir. Rusya, gaz ihtilacını karşılayabilir ama tek başına bu bağımlılık Avrupa başkentleri için hiç de emniyetli değil ve tek seçenek Türkiye. Türkiye'nin transferlerden navlun ücreti

²²⁰ 'Hazar'ın Kralı Rusya'

<http://www.savaskarsitlari.org/arsiv.asp?ArsivTipID=5&ArsivAnaID=2693>

²²¹ Nejdet Pamir "Hazar Bölgesi'nde Enerji Politikaları: Avrupa'nın Ve A.B.D.'nin Konseptleri"

<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=27&yazi=291>

²²² Kadir Dikbaş, a.g.e. s.78

²²³ Kadir Dikbaş, a.g.e. s.78

²²⁴ Mustafa Karaalioglu, "Enerji Diplomasisi"

<http://www.yenisafak.com.tr/arsiv/2005/TEMMUZ/28/mkaraalioglu.html>

kazancının yanı sıra ve daha önemli olan bütün enerji yollarının kesiştiği yer olabilmek, "bağımlılık ve vazgeçilmezlik" konumuna gelebilmesi, politik gücünü destekleyecek stratejik ağlarla donanmasıdır²²⁵. Ancak uyanık davranan Rus Politikacıları ile yapılan Mavi Akım pazarlığında fiyat faktörünün yanında Türkiye alınan gazın re-export etme hakkını (ithal ettiği gazı ikinci bir ülkeye satma hakkı) da kazanamaması olmuştur. 59. (AKP) Hükümetin fiyat indirim girişimleri kısmen başarılı sonuçlandıysa da (bu konuda da ihtilaflar vardır) Rusya re-export hakkını vermemekte direndi. Dolayısı ile Türkiye Rusya nezdindeki “bağımlılık ve vazgeçilmezlik” şansını iyi değerlendiremedi. Bu da Türkiye için büyük bir kayıptır.

Türkmen gazı, Türkiye'nin gaz gereksinimi içinde en tepe noktada 16 milyar m³'e ulaşan miktarı ile, enerji temin politikasında olmazsa olmaz unsurlardan biri olan “kaynak çeşitliliği” ne akılcı yanıtlardan birini teşkil etmektedir²²⁶. Doğalgazını Rusya'ya muhtaç olmadan dış pazarlara taşımak Türkmenistan için de hayati önem taşımaktadır.

Tablo 6.2. Türkiye'nin Doğal Gaz Alım Anlaşmaları²²⁷

Mevcut Anlaşmalar	Miktar (Plato) (Mlr m ³ /yıl)	İmzalanma Tarihi	Süre (Yıl)	Durumu
Rus. Fed. (Batı)	6	14 Şubat 1986	25	Devrede
Cezayir (LNG)	4	14 Nisan 1988	20	Devrede
Nijerya (LNG)	1.2	9 Kasım 1995	22	Devrede
İran	10	8 Ağustos 1996	25	Devrede
Rus. Fed. (Karadeniz)	16	15 Aralık 1997	25	Devrede

²²⁵ Mustafa Karaalioglu, “Enerji Diplomasisi”

<http://www.yenisafak.com.tr/arsiv/2005/TEMMUZ/28/mkaraalioglu.html>

²²⁶ Nejdet Pamir, “Eğrisiyle Doğrusuyla Türkmen Gazı Ve Türkiye”

<http://www.turksam.org.tr/yazilar.asp?kat=29&yazi=288>

²²⁷ BOTAŞ, “Doğal Gaz Alım Anlaşmaları”

http://www.botas.gov.tr/dogalgaz/dg_alim_ant.asp

Rus. Fed. (Batı)	8	18 Şubat 1998	23	Devrede
Türkmenistan	16	21 Mayıs 1999	30	2005
Azerbaycan	6.6	12 Mart 2001	15	2005

Bu çok temel avantajının dışında birçok özelliği daha, Türkmen gazını diğer bazı seçeneklerden önce tercih etmemiz için gerekçe oluşturmaktadır. Bunlardan birisi de Hazar'ın altından geçtikten sonra Bakü-Ceyhan'a paralel bir güzergah izlemesi öngörülen bu hattın inşası halinde, "geçiş güzergahı için kullanılacak irtifak haklarında, boru hattı inşası için gerekli malzemeleri taşıma yolları yapımında, elektrik ve su temininde, servis hizmetleri ve güvenlik hizmetlerinin sağlanmasında tasarruf sağlarken; boru hattı telekomünikasyon sistemi, bakım-onarım ve personel hizmetleri açısından da maliyetlerin önemli ölçüde, işletme giderlerinin ise, % 18 oranında azalacağı" BOTAŞ yetkililerince baştan beri ifade edilmektedir²²⁸.

Türkmen gazının Hazar'ın altından geçen hatlarla Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden ülkemize ulaşması, özellikle 1995'li yıllardan bu yana daha yüksek sesle savunulan "Doğu-Batı Koridoru" politikasının temel unsurlarından birini oluşturmaktadır. Bu hat, Türkmenistan'ın yalnızca (münhasıran) Rusya üzerinden geçen ihraç yollarına önemli bir alternatif oluşturması açısından da Türkmenler için yaşamsal değerdedir. Böylece Türkmen gazı, rekabetten yararlanarak uluslararası pazarda gerçek değerine ulaşırken, bir taraftan da Türkmenistan, ekonomik ve siyasi yönden Rusya'nın etkisinden kurtulma şansına sahip olabilecektir²²⁹.

Son dönemde tartışılan en önemli konulardan birisi , Türkmen gazı veya Mavi Akım kanalı ile Türkiye'ye ulaştırılacak gazların fiyatlarının karşılaştırılması konusu olmuştur. Hemen başında vurgulamamız gereken husus, bu tartışmanın aşağıda açıklayacağımız nedenlerle, yapay bir tartışma olduğu hususudur. Zira gaz fiyatı, gaz teminine yönelik kıyaslamalarında ya da öncelikleri belirlemede çok

²²⁸ "Türkiye Türkmen Gazının Esas Pazarı Olacak", BOTAŞ (dönemin) Genel Müdür Vekili Nadir Bıykoğlu ile söyleşi, Petrogas Dergisi, Sayı 10 : Ocak-Şubat 1999.

²²⁹ Nejdet Pamir, "Eğrisiyle Doğrusuyla Türkmen Gazı Ve Türkiye"
<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=29&yazi=288>

önemli bir kıstas olmakla birlikte, tek ve belirleyici kıstas değildir²³⁰. Bunun en temel kanıtı, halen Türkiye'nin ithal ettiği yıllık 11-12 milyar m³ gazın, 5.2 milyar m³'lük kısmını karşılayan Cezayir ve Nijerya kaynaklı LNG (Liquified Natural Gas: Sıvılaştırılmış Doğal Gaz)'nin fiyatının, işletme maliyetleri de dikkate alındığında, boru hattı ile gelen gaza oranla yaklaşık % 50-60 daha pahalı olduğu gerçeğidir. Bu kadar “fahiş” fiyat farkına karşın, gelmiş geçmiş tüm Enerji Bakanları ve BOTAŞ Genel Müdürleri bu uygulamayı, gaz temin politikasının “kaynak çeşitliliği” temel ilkesi dahilinde savunmuşlardır²³¹. Bu fiyat farklılığı, TBMM'nin 1 Haziran 2000 tarihli “Mavi Akım Anlaşması'nın Ek Protokolü'nün Onaylanması”na dair oturum esnasında da, Enerji Bakanı sayın Cumhur Ersümer'e atfen, “Mavi Akım'da doğal gaz fiyatı 100 birim ise, ..., Türkmen gazı 60 birim, Cezayir'den alınan LNG 143,36, Nijerya'dan alınan ise 147,55 birim”²³² olarak tutanaklara geçirilmiştir. Dolayısı ile, kaynak çeşitliliği gerekçesi ile, bin metreküpte (işletme masrafları hariç) 45 – 50 dolar daha pahalı olan Nijerya ve Cezayir LNG'sini toplam ihtiyacımız içinde yaklaşık % 45 oranında bulundurmaya politika olarak benimseyen Türkiye'nin, hem Baku – Ceyhan'a olumlu ekonomik katkısı olacak hem de stratejik yönden Türkiye ve Türkmenistan'ın yararına olduğu açık olan Türkmen gazını, Mavi Akım ile eşit ve hatta biraz daha pahalı olsa bile öncelikli olarak alması ve teşvik unsurları yaratması gerekirken, bunun tersine bir yaklaşımla Mavi Akım'a öncelik verip, teşvik unsurları sağlamasını savunmanın, çok haklı olmadığı görülmektedir²³³.

Türkmen gazı, Türkiye'nin bugüne kadar yapmış olduğu alım sözleşmeleri içinde en ucuz olanıdır. Bu gerçeği, “gizlilik prensibi” gereği Türk tarafı açıklamasa da Türkmen lider Türkmenbaşı, anlaşmanın hemen ardından yaptığı açıklamada, 21 Mayıs 1999'da varılan anlaşmaya göre, Türkmenistan sınırında teslim edilmek üzere bin metreküp gaz için 78\$ değer biçildiğini açıklamıştı.²³⁴ Doğalgaz alım fiyatları ilgili ülkenin gaz alım ve satışı konusunda yetkili şirketleri arasında imzalanmış olan, 'Alım-Satım Sözleşmesi'nde yer alan 'Kontrat Fiyatı' maddesinde belirtilen formüllere göre hesaplanıyor. Bu formüller genel olarak uluslararası petrol

²³⁰ Nejdet Pamir, “Eğrisiyle Doğrusuyla Türkmen Gazı Ve Türkiye“
<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=29&yazi=288>

²³¹ Nejdet Pamir, “Eğrisiyle Doğrusuyla Türkmen Gazı Ve Türkiye“
<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=29&yazi=288>

²³² Bakınız: 1 Haziran 2000 tarihli TBMM Tutanakları, İnternet

²³³ Nejdet Pamir, “Eğrisiyle Doğrusuyla Türkmen Gazı Ve Türkiye“
<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=29&yazi=288>

²³⁴ Hürriyet, İstanbul, 22 Mayıs 1999

ürünlerine dayalı ve bu ürünlerin fiyatlarındaki belli zaman aralıklarındaki değişimlere bağlı olarak gaz fiyatı da değişim gösteriyor. Formüllerin parametreleri her ülke şartına göre farklılık arz edebiliyor.²³⁵ Genelde satış yapan ülkeler, gaza fiyat biçerken, transit geçiş ve diğer maliyetlerle birlikte gazın kullanım noktasında ulaştığı fiyatı dikkate almak zorundalar. Bu fiyat genelde küçük sapmalarla birlikte uluslararası fiyatlara denk bir rakam oluyor²³⁶. Yapılan açıklamalardan Türkmen gazının Mavi Akım'dan ve İran üzerinden gelecek gaza oranla en az yüzde 10 ucuz olduğu anlaşılıyor. Hiçbir ülke toprağından geçmeyen Mavi Akım'dan alınacak gazın fiyatının önceki iki anlaşmaya göre % 12 daha ucuz olacağı belirtilmiştir²³⁷. Ancak Türkiye'de iktidarın değişmesi ve bu hattan gaz alınmaya başlanmasıyla Mavi Akım üzerindeki sis perdesi de yavaş yavaş aralanmaya başlamıştır. Basına yansıyan tartışmalarda doğal gazın her bin metreküpünün birim fiyatı Rus basınına göre 126 dolara²³⁸ ve Türk basınına göre ise 153 dolara alınmaktadır²³⁹.

Uluslararası Enerji Ajansı Baş Ekonomisti Fatih Birol ve Uluslararası Enerji Uzmanı Necdet Pamir'in bu konudaki ifadeleri ise şöyle: "2004 başına kadar bizden sır gibi saklanan Mavi Akım'dan doğalgazın bin metre küpünü 130 dolar civarında bir rakama satın aldık... Bize çok ucuz olarak anlatılan İran doğalgazını da aynı fiyattan alıyoruz.." Fatih Birol'a göre bu fiyatlar, yine bu ülkelerin yani Rusya ve İran'ın diğer ülkelere sattığı fiyatın yüzde 70 üzerinde. Yani biz 76.5 dolara almamız gereken bin metreküp doğalgazı 53.5 dolar daha pahalıya alıyoruz... Necdet Pamir ise biraz daha iyimser düşünüp, yaklaşık 20 dolar civarında pahalı aldığımızı söylüyor²⁴⁰. Gazeteci Bayram Başaran'ın bunun üzerine yaptığı hesap ve yorum ise şöyle:"İran'dan yılda 3.5 milyar metreküp doğalgaz alıyoruz. Rusya'dan da 12 milyar 674 metreküp alıyoruz²⁴¹. Bu rakamlar üzerinden hesaplarsak Rusya'ya yılda 659 milyon dolar

²³⁵ Botas Genel Müdürlüğü Basın Bülteni, Ankara, 8 Ekim 1999.

²³⁶ Kadir Dikbaş, a.g.e. s.78

²³⁷ "MAVİ AKIM PROJESİ: Bir Enerji Stratejisi ve Stratejisizliği Örneği"

http://www.stradigma.com/turkce/agustos2003/makale_04.html

²³⁸ Ekaterina Kravchenko, Goluboy Potok Rossisskogo Gaza Akazalsya Slişkom dorogim dla Turtsii, <http://www.dinform.ru/newanalit/main.asp?k=225456&t=1754>

²³⁹ Deniz Zeyrek, Doğal Gazda Soygunun Kanıtı Radikal Gazetesi, 15 Temmuz 2000.

²⁴⁰ Bayram Başaran "Bu fiyatlar gazımızı alır mı?... "Yeni Şafak,

<http://www.yenisafak.com.tr/arsiv/2005/OCAK/05/bbasaran.html>

²⁴¹ Hesaplama Mavi akımdan alınan (2004 yılındaki) 3,2 milyar metre küp gaz dahil edilmemiş. 2005 yılı itibariyle Rusya ve İran'dan alınacak gaz miktarları kademeli olarak artacak ve 2010 yılına gelindiğinde Mavi Akımdan alınacak gaz miktarı yaklaşık 5 katına ve İran'dan alınan gaz da 2007 yılında 3 katına çıkacaktır. Dolayısı ile Türkiye'nin bu kanallara ödediği fazla para miktarı da o nispette artacaktır.

fazla öderken İran'a da 183 milyon dolar fazla ödeme yapıyoruz. Toplamda yediğimiz geçen yılki (2004) kazık 842 milyon dolar”.

Tablo 6.3. Rusya Federasyonu Ve İran'ın Kontrata Bağlanmış Arz Miktarları²⁴²

YILLAR	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2015
RUSYA FEDERASYONU	5000	5000	6000	6000	6000	6000	6000	0
İRAN	3.558	6689	8600	9556	9556	9556	9556	9556
RUSYA FED. (İLAVE)(BATI)	6106	8000	8000	8000	8000	8000	8000	8000
RUSYA FED. (MAVİ AKIM-KARADENİZ HATTI)	3.238	6000	8000	10000	12000	14000	16000	16000
TOPLAM ARZ	22173	30938	35766	40638	43587	47519	51058	40791

Sonuç olarak, Türkmen gazı ucuz (ya da “en ucuz”)dur ve stratejik nedenlerle olduğu kadar, ekonomik nedenlerle ve kaynak çeşitliliği nedeniyle Mavi Akım’dan önce tercih edilmelidir. Ülke çıkarları, bunu gerektirmektedir²⁴³.

6.1.3. Projenin Gerçekleşme Olasılığı Ve Karşılaşılan Problemler

Her şeyden önce bu projenin gerçekleşmesinde dünyanın egemen güçlerinin özellikle ABD’nin ve sırasıyla Rusya, Çin ve AB ülkelerinin Hazar Havzası ile ilgili ekonomik ve stratejik çıkarları ve bu çıkarların, Türkiye’ye ve Avrupa’ya iletilmek istenen boru hattı projesi ile örtüşüp örtüşmediği belirleyici en önemli faktör olacaktır. Amerika’nın Hazar Havzası stratejisi ve dolayısıyla gelecekte Trans Hazar boru hattı konusunun nasıl şekilleneceği veya ne yönde şekillendirilebileceği

²⁴² BOTAŞ, http://www.botas.gov.tr/dogalgaz/dg_arztaleb_sen.asp

²⁴³ Nejdet Pamir, “Eğrisiyle Doğrusuyla Türkmen Gazı Ve Türkiye“
<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=29&yazi=288>

konusunda bilgi-fikir verebilmesi bakımından Zbegniyev Brzezinski'nin "Büyük Satranç Tahtası" kitabındaki şu ifadeler yer verelim: "Amerika için Jeostratejik sonuçlar bellidir: Amerika Avrasya'nın bu bölümüne egemen olmak için fazla uzak, karışmamak için fazla güçlüdür. Bölgedeki tüm devletler var olmak için Amerikanın katılımını gerekli görmektedir. Rusya bölgede yayılmacı egemenliği yeniden elde etmek yada başkalarının onu elde etmesini önlemek için fazla zayıftır. Fakat aynı zamanda dışlanmak için de fazla yakın ve fazla güçlüdür. Türkiye ve İran etkili olmak için yeterince güçlüdürler, fakat kendi zayıflıkları bölgeyi hem kuzeyden gelen meydan okumayla hem de bölgenin iç çatışmalarıyla başa çıkamaz hale getirebilir. Çin, Rusya ve Orta Asya devletlerinin korkutamayacakları kadar güçlüdür, ancak varlığı ve ekonomik dinamizmi de Orta Asya'nın daha geniş küresel uzanım arayışını kolaylaştırmaktadır. Bundan çıkan sonuç, Amerika'nın birincil çıkarımın tek başına hiçbir gücün bu jeopolitik alanın kontrolünü eline geçirmemesine ve küresel topluluğun burada engelsiz olarak mali ve ekonomik erişime sahip olabilmesinin güvenceye alınmasına yardım etmek olduğudur. Ancak yalnızca boru hatları ve ulaşım rotaları ağı bölgeyi doğrudan Akdeniz ve Umman Denizi üzerinden ve de karadan küresel ekonomik etkinliğin büyük merkezlerine bağladığı zaman jeopolitik çoğulculuk kalıcı bir gerçeklik olacaktır. Dolayısıyla ulaşımın tekelleştirilmesine yönelik Rus çabalarına bölge istikrarının zararına olduğu için karşı çıkılmalıdır"²⁴⁴.

Burada anlaşıldığı gibi bu bölgede ön plana çıkan iki önemli güç bulunmaktadır. Bunların birincisi bölgeyi Rusya'nın denetimine bırakmak istemeyen ABD. İkincisi ise bölgenin eski sahibi ve bölgeyi arka bahçesi olarak gören, Türkmenistan'ın doğalgaz kaynaklarının Avrupa ülkelerine ulaşması çıkarına ters düşen Rusya'dır. Bu durumda dünyanın iki süper gücünün arasında sıkışan Türkmenistan'ın vahameti daha da artmaktadır. Türkmenistan'ın ve nisbeten Türkiye'nin²⁴⁵ Trans-Hazar projesinin gerçekleşmesi birinci dereceden Amerika'nın politik ve ekonomik desteğine bağlıdır. Aşağıda yer verdiğimiz diğer çözüm bekleyen tali problemler ise yukarıdaki problemin çözümüne bağlı ve doğru orantılıdır. ABD'nin bölgeye yönelik seslendirdiği "Çoklu Boru hatları" politikası ile özdeşleşen Türkmenistan-Türkiye hattı ise, ABD tarafından sıkça yapılan

²⁴⁴ Zbegniyev Brzezinski, Büyük Satranç Tahtası, Sabah Kitapları, İstanbul, 1998, s.134-135

²⁴⁵ Halihazırda ve şimdiye kadar Türkiye Cumhuriyeti bu proje ile ilgili ciddi lojistik, stratejik ve politik girişimlerinde bulunmadı. Dolayısıyla Türkiye'nin projesi denmeyecek derecede hep isteksiz ve ilgisiz davrandı. Halbuki egemen güçler nezdinde politik avantajlar sağlayabilecek konumu ve fırsatlar eline geçmekteydi. Bu konuya ileride ayrıntılı olarak değineceğiz.

açıklamalara itibar edilirse, ABD Yönetimi'nin desteğini arkasında bulundurmaktadır²⁴⁶.

6.1.3.1. İran Problemi

Türkmenistan doğalgazının Türkiye ve Avrupa'ya ulaştırılmasını sağlayacak Hazar ve İran güzergahından ilki İran üzerinden düşünülmüştü. 13 Mayıs 1997 tarihinde yılda 28-30 Milyar metreküp Türkmen gazının boru hattı ile Türkiye ve Avrupa'ya taşınması konusunda İran, Türkmenistan ve Türkiye mutabakata vardılar. 4-8 yıl aralığında bitirilmesi düşünülen, İran'ın içinden 1400 kilometre uzunluğunda boru hattı döşenerek Türkiye'ye ulaşılması planlanan projenin maliyeti 1,6-2,5 milyar dolar arası olacaktı²⁴⁷. Anlaşmaya göre toplam yıllık 28 milyar metre küpün 18 milyar metre küpü Türkiye'ye ve geri kalan 10 milyar metre küpü de Avrupa devletlerine ihraç edilecekti. Projenin finans kısmının %65'ini Dünya Bankası, Avrupa Kalkınma Bankası ve Japonya Denizaşırı Yatırım Birliği ve %35'lik kısmını ise bu proje için hükümetler arasında oluşturulmuş olan Konsey karşılayacaktı²⁴⁸. Türkmenistan ve Türkiye Royal Dutch Shell firması ile 1998 yılında fizibilite çalışması konusunda bir anlaşma yaptılar ve Shell Türkmenistan, İran ve Türkiye'yi kapsayan 3,800 kilometreyi bulan fizibilite çalışmasını 1999 yılında tamamladı.

Türkmenistan hükümeti Hazar boru hattının İran alternatifine kıyasla daha maliyetli olduğu, Kafkaslardaki siyasi belirsizlik ve Hazar'ın statüsü konusunda yaşanan problemler nedeniyle önceliği İran güzergahına vermişti. ABD yönetimi, önce Türkmenistan-İran-Türkiye projesinin, yaptırımları gerekli kılacak bir şekilde D'Amato Yasası'nı (İran yada Libya'da 40 milyon dolardan fazla yatırım yapan firmalara yaptırımlar uygulanmasını öngören ABD yasası²⁴⁹) ihlal etmediğini

²⁴⁶ Kadir Dikbaş, a.g.e. s.78

²⁴⁷ "International Gas Trade In Central Asia: Turkmenistan, Iran, Russia And Afghanistan"
http://iis-db.stanford.edu/pubs/20605/Turkmenistan_final.pdf

²⁴⁸ "International Gas Trade In Central Asia: Turkmenistan, Iran, Russia And Afghanistan"
http://iis-db.stanford.edu/pubs/20605/Turkmenistan_final.pdf

²⁴⁹ İran and Libya Sanctions Act (ILSA) was signed into law on August 5, 1996 and was renewed in July 2001. http://www.us-israel.org/jsource/US-Israel/İran_libya_sanctions_act_sum.html.

açıklamasına rağmen daha sonra, bu projenin karşısında olduğunu ilan etti²⁵⁰. ABD, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Vekili James Foley aracılığıyla, İran üzerinden Türkiye'ye Türkmen doğalgazı getirecek projenin "hayata geçirilmemesini ümit ettiklerini" bildirerek "Bir fizibilite çalışmasının yapılacağı açıklandı. Bu çalışma yasayı ihlal etmez. Ancak, projenin uygulama aşamasına gelmemesini umuyoruz. İran'dan geçecek boru hatlarına karşı olduğumuzu açıkça bildirdik. O aşamaya gelinirse, yasalar çerçevesinde değerlendirilecektir." açıklamasını yaptı.²⁵¹ Bu muhalefetin de etkisi ile Türkmenistan ve Türkiye, çalışmalarını Hazar geçişli proje üzerinde yoğunlaştırmaya başladılar

6.1.3.2. Hazar'ın Statü Problemi

Hazar'ın hukuki statü sorunu 1991'de SSCB'nin yıkılması ile ortaya çıkmıştır. Bu tarihten sonra Hazar kıyısı devletler Hazar hakkındaki tezlerini ileri sürmeye başlamışlardır. Hazar'a kıyıdaş devletlerin Hazar konusunda mutabık olamadıkları husus Hazar'ın göl mü yoksa deniz mi olduğu tartışmasıdır. Soğuk savaş döneminde, güneyde İran'ın elinde kalmış küçük bir kısım hariç, Hazar Denizi'nin kıyıları, Sovyetler birliğine aitti. Zaten uzun yıllar Hazar ile ilgili tüm münasebetler bu iki devlet arasında olmuştur²⁵². Bütün bu tartışmaların arkasında, Hazar'ın statüsüne bağlı olarak kıyıdaş devletlerin bölgeden elde edecekleri payın veya gelirin büyük ölçüde farklılaşacak olması yatmaktadır. Çünkü Hazar'ın deniz veya göl olarak benimsenmesi devletlerin sahip oldukları enerji sahalarının azalması ya da artması şeklinde değişecektir. Hazar Denizi'nden faydalanma tek taraflı değildir. Bu yüzden bütün taraflar için ilk yapılacak iş, denizin yasal statüsü konusunda bir belge, bir sözleşmenin detaylı bir şekilde oluşturulmasıdır. Bu sözleşme deniz ulaşımının, biyolojik ve mineral kaynakların kullanımının ve

²⁵⁰ Kadir Dikbaş, a.g.e. s.78

²⁵¹ AnadoluAjansı, Ankara, 1 Ocak 1998

²⁵² Çağrı Kürşat Yüce, "SSCB Sonrası Hazar Bölgesinde Enerji Mücadelesi ve Türkiye"
<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi=307>

ekosistemin korunmasının düzenlenmesini amaçlayan uluslar arası yasal normların hazırlanmasında esas alınacaktır²⁵³.

SSCB'nin dağılması ile başlayan statü tartışmalarında toplantıların sayısının her geçen gün artmasına rağmen ciddi bir netice elde edilememiştir. Literatüre dünyanın en büyük gölü olarak geçen, ancak günlük kullanımda hep deniz olarak algılanan ve 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nde de teknik olarak bir kapalı/iç deniz²⁵⁴ (enclosed sea) olarak nitelendirilen Hazar Denizi bünyesinde 4 trilyon dolar değerinde petrol barındırdığı tahmin edilmektedir²⁵⁵.

Zaman içerisinde aşağı yukarı bütün kıyıdaş ülkelerin Hazar konusundaki temel tezleri değişikliğe uğramış ve değişen şartlara göre nitelik değiştirmiştir. Hazar konusunda kıyıdaş ülkelere sadece Azerbaycan değil, Kazakistan ve Türkmenistan ile beraber Rusya ve İran da daha önce savundukları bir çok görüşlerinden vazgeçmiş ve yeni görüşler ortaya atmışlardır. Hazar'a komşu devletler iki

ayrı görüş etrafında kümelenmişlerdir. Azerbaycan ve Kazakistan Hazar'ın bir deniz olduğunu ileri sürmektedirler. Hazar'da petrol rezervleri fazla olmayan Rusya ve İran ise Hazar'ın bir göl olduğunu ve buradaki kaynakların ortak paylaşılması gerektiğini ifade etmektedirler. Hazar'a kıyısı olan diğer bir ülke Türkmenistan'ın tutumu belirsiz olmakla beraber temelde Rusya ve İran'ın görüşüne yakın durmaktadır²⁵⁶.

Hazar Denizi'nin ulusal sektörlere bölünmesi durumunda; Kazakistan yüzde 29.6 (111.296 km²), Azerbaycan yüzde 19.5 (73.320 km²), Rusya yüzde 18.7

²⁵³ Yolbars A. Kepbanov, "Hazar Denizi'nin Yeni Ulusal Statüsü Bölgesel İşbirliği ve İstikrarın Temelidir" Ed. Alaeddin Yalçınkaya, Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları, Bağlam Yayınları, Ekim, 1998, s.59

²⁵⁴ Sinan Oğan, "Yeni Global Oyun ve Hazar'ın Statüsü"

<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi=153>

²⁵⁵ Harun Yahya, "Hazar Petrolleri Paylaşılıyor"

http://www.fikiryazilari.net/dunya_siyaseti/dunya10.html

²⁵⁶ Çağrı Kürşat Yüce, "SSCB Sonrası Hazar Bölgesinde Enerji Mücadelesi ve Türkiye"

<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi=307>

(70.312 km²), Türkmenistan yüzde 18.4 (69.14 km²), İran yüzde 13.8'lik (51.888 km²) bir paya sahip olacaktır. Görüldüğü gibi beş kıyıdaş ülkeden dördü yüzde 20'nin altında paya sahipler. İran'ın şimdiki "ortay hat" prensibini kabul etmesi durumunda SSCB döneminden kalma yüzde 12'lik payı yüzde 2 daha artarak (belki de biraz daha fazla) yüzde 14'e ulaşabilecektir²⁵⁷. Bugün yaklaşık Hazar havzası petrol ve doğal gaz rezervleri için dünyanın yirmiden fazla ülkesi bölgede önemli miktarlarda yatırımlar yapmışlardır ve yeni keşfedilen yataklarla bu yatırım miktarı gün geçtikçe daha da artmaktadır.

Hazar'da bir diğer anlaşmazlık Türkmenistan ve Azerbaycan arasındaki Kepez (Serdar), Şahdeniz, Şerg (Altın Asır), Azeri (Hazar) ve Çırag (Osman) yataklarının paylaşımı konusudur. Türkmenistan, Sovyetler Birliği döneminde işletmesi Azerbaycan'a verilmiş olan bu sahaların bazılarının tamamının bazılarının ise kısmen kendi sınırları içerisinde kaldığını savunmaktadır. Türkmenistan ve Azerbaycan'ın yabancı petrol şirketleri ile bu yatakların işletilmesi üzerine yapmış oldukları birçok anlaşma, ilgili şirketlerin sahaların taraflar arasında paylaşım davalarının bir hükme bağlanmasına kadar durdurulması kararı ile askıya alınmıştır²⁵⁸.

12 Aralık 1995'de Birleşmiş Milletler'de "tarafsızlık" statüsü olarak bu argümanı dış politikasının ana hedefi haline getiren Türkmenistan Devlet Başkanı Niyazov'un bir açıklamasında "Dış politikada sorunumuz olan yegane ülke Azerbaycan'dır demiştir". Bu durum iki ülke arasında mevcut olan ilişkilerin daha fazla gerilmesine sebep olurken diğer yandan Türkmenistan 5 Haziran 2001 tarihinde "mali sorunlar" ileri sürerek iki yıl önce Baku'de açtığı Büyükelçiliğini kapatma kararı almıştır²⁵⁹. Petrol kaynaklarının ve doğal gaz boru hattının paylaşımı konularında anlaşamayan Türkmenistan ile Azerbaycan, ilişkilerin gerginleştirildiği bir ortamda yeni bir anlaşmazlıkla daha karşı karşıya gelmiştir. Bu anlaşmazlığın temelinde Türkmenistan'ın Azerbaycan'dan olan alacaklarını istemesi ve vermemesi durumunda bu borcun üçüncü bir tarafa satılacağı konusunda bu ülkeye nota vermesi

²⁵⁷ Sinan Oğan, "Yeni Global Oyun ve Hazar'ın Statüsü"

<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi=153>

²⁵⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sinan Oğan, "Yeni Global Oyun ve Hazar'ın Statüsü"

<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi=153>

²⁵⁹ http://www.turan.tc/haber/2001_haziran.htm

yatmaktadır²⁶⁰. Bu son nota ile zaten kötü durumda olan ilişkiler daha da bozulmuştur.

Hazar'da önemli sorunlardan biri olan ve Azerbaycan ile Türkmenistan arasında yaşanan paylaşım sorununa İran dışındaki Rusya ve Kazakistan pek karışmak istenmemekte ve bu sorunun ancak ilgili taraflar arasında çözülmesi gereği vurgulanmaktadır.

Hazar'ın statüsünün henüz belirlenmemiş olmasını gerekçe gösteren Rusya bu hatta temelden karşı olduğu gibi İran da, bu konuda Rusya ile hemfikir. Dolayısıyla Hazar'da boru hattı döşemenin "hukuk dışı" olacağını savunuyor. Bunu dile getirirken de, Türkmen enerji kaynaklarını dış dünyaya taşımak için en uygun rotanın kendi toprakları olduğunu öne sürüyor.

6.1.3.3. Mavi Akım Problemi

Rusya'nın doğalgaz şirketi Gazprom, Türkiye Cumhuriyeti'nin 57. Hükümeti döneminde Botaş ile yapmış olduğu Mavi Akım projesi antlaşması ile Türkiye'nin olduğu kadar Türkmenistan'ın da işini yokuşa sürüklemiştir. Bu antlaşma ile Rusya bir taşla iki kuş vurmuş oldu. Gazprom'un Botaş ile 15 Aralık 1997 tarihinde 25 yıl süreli yıllık 16 milyar metreküp doğal gaz anlaşması, Türkmenistan'ın Türkiye'ye gaz satmasını ve Avrupa ülkelerine açılma alternatiflerine set çekmiştir. İstanbul'da 26-27 Nisan 2001 'de yapılan Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesi'nin ardından düzenlenen basın toplantısında soruları cevaplandıran Türkmenistan Devlet Başkanı Türkmenbaşı, Mavi Akım'ın Türkmen gazının önünü tıkadığını savunarak, eleştirilerini tekrarladı ve "Mavi Akım ekonomik olmadığına göre, siyasi bir karardır" diyerek, "bizi değil, Rusya'yı tercih ettiniz" imasında bulundu²⁶¹. Türkmenbaşı, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in, Türkmenistan'a gerçekleştirdiği doğalgaz ziyaretinin neticesini Köşk'te bir basın toplantısı

²⁶⁰ Sinan Oğan, "Yeni Global Oyun ve Hazar'ın Statüsü"
<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi=153>

²⁶¹ Kadir Dikbaş, a.g.e. s.78

düzenleyerek değerlendirdi. Türkmenbaşı değerlendirmesinde, Trans-Hazar'ın kendileri açısından ekonomik olmaktan çıktığı ve bu projeden ümit kesmekte olduğunu, Türkmenistan için cazibesinin kalmadığını belirterek, İran güzergahı üzerinde durduklarını açıklıyordu²⁶². Bölge üzerindeki siyasi ve ekonomik manevraların kurbanı olan proje, şu an beklemede.

Mavi Akım Türkmenistan'a etkisini bu şekilde yansıtırken, Türkiye'ye akmaya başlayan Mavi Akım, ekonomik, teknik ve stratejik boyutları kadar, usulsüzlük, yolsuzluk ve siyasi boyutları ile de uzun süre tartışıldı ve halen de tartışılmaya devam ediyor. Türkmen gazının Türkiye'ye getirilmesi projesine destek veren ABD'de de, Mavi Akım'a olumsuz bakıyordu. ABD'de yayınlanan New York Times'ta yer alan bir yazıda Mavi Akım'ın Türkmenistan boru hattını tehdit ettiği uyarısında bulunurken, güçlü Türk ve Rus politikacıları ve ticari çıkarlarının projenin ilerlemesini sağladığını" iddia ediyordu. Yazıda, projenin "ordu ve dışişlerinin rahatsızlığına rağmen" Türkiye Başbakanı Yılmaz ve Rusya Başbakanı Çernomirdin tarafından 15 Aralık 1997'de imzalandığı ileri sürülüyor.²⁶³ Rusya'nın Gazprom şirketi Yönetim Kurulu Başkanı Rem Vyahirev, Antalya'da düzenlenen "Enerji Alanında Türk-Rus İşbirliği" konulu panelde Türkiye'nin Türkmenistan'dan doğalgaz satın almasına ilişkin proje için "şahsen bana Türkmen projesi hoş gelmiyor. Hoşuma gitmiyor bu proje." derken, Mavi Akım için teşekkür ediyordu: "Ben Amerikalıların, derin tavsiyelerini dinlemeyen Bakanınıza minnettarlığımı ifade etmek istiyorum. Rus gazının ağırlıklı olmasına ilişkin karar, doğru bir karar²⁶⁴" diyordu. Tüm bu gelişmeler ise Türkmenbaşı'nın "Mavi Akım ekonomik olmadığına göre, siyasi bir karardır" ifadesini doğrular nitelikteydi.

Prusyalı general, filozof ve askerî tarihçi Carl von Clausewitz: "Yığınakta yapılan bir hatâyı hiçbir strateji dehâsı telâfi edemez!" demektedir. Siyâset de bir savaş türüdür; binâenaleyh, aynı hüküm onda da cârîdir: Yığınakta yapılan bir siyâsî hatâ, hiçbir siyâsî dehâ tarafından telâfi edilemez²⁶⁵. Bilinmelidir ki, milletler her ân savaş hâlinedir; iktisâdî münâsebetler ve diploması da dâhil olmak üzere, milletlerarası her münâsebet bir savaş türüdür. Türkiye, böyle bir vahîm hatâyı,

²⁶² <http://www.zaman.com.tr/2000/05/25/ekonomi/1.html>

²⁶³ New York Times, New York, 8 Haziran, 2001.

²⁶⁴ Anadolu Ajansı, Ankara, 15Ekim, 1999.

²⁶⁵ Durmuş Hocaoğlu, "Mavi Akım" mı "Mavi Yıkım" mı? Aksiyon, Sayı.262, 11.12.1999

“Enerji” konusunda işlemiştir. Söz konusu bu yığınak hatâsı, Rusya ile yapılan “Doğalgaz” anlaşmaları ve hatânın devam ettirilerek açığın büyütülmesi ise, en son imzalanan “Mavi Akım” anlaşmasıdır²⁶⁶. Türk kamuoyunun tasvip etmediği bu projenin zararlarını 59. Hükümet miktar ve fiyat indirimi talebi ile telafi etmeye çalıştı ise de Türk halkını, ezeli rakibi ve düşmanı saydığı Rusya’dan gaz almak ve ona bağlı olmak teskin etmeye yetmedi²⁶⁷. Uluslar arası enerji politikaları uzmanı Necdet Pamir: ”Olan olmuş, anlaşma bir gece yarısı operasyonu ile TBMM’nden geçirilmiştir. Hat da döşendiğine ve sökülemeyeceğine göre, ne yapılabilir ?” sorusunu sorarak bundan sonra Mavi Akım ile ilgili izlenmesi gereken stratejiler ile ilgili önerilerinden bizi ilgilendiren kısmı ise şöyledir²⁶⁸:

- Uluslar arası tahkimde en güçlü açılımlardan birisi de, anlaşma sürecinde, usulsüzlük ve/veya yolsuzluk yapıldığının ortaya konulabilmesidir. TBMM Araştırma Komisyonu’na ve bugüne kadar savcılıklara ulaşan evraklar arasında, bu konuda Türkiye’nin elini güçlendireceğine inandığımız belgeler vardır. Bunlardan birisi, Öztaş-Haznedaroğlu-Stroytransgaz Konsorsiyumu’na işin ihalesiz verilmesi ve bunun ardından da 52 milyon dolar avansın verilmiş biçimidir. Bir diğeri, son günlerde tartışılan, fiyatlandırma formülünün evrakta tahrifat ile değiştirilmesidir. Bu konuya yönelik son iddia, Düünden Bugüne Tercüman gazetesinin, 8 Temmuz 2003 tarihli nüshasında, sür manşet olarak sayın Nazlı Ilıcak tarafından dile getirilmiştir. Bu iddianın, sağlam temellere dayandığı konusunda değerlendirmeler vardır. Anlaşıldığı kadarı ile, görevden alınan BOTAŞ üst yöneticilerden biri, kendinden öncekini yıpratılmak amacı ile bu belgeleri sızdırmaktadır. Ülkemizde çok yaygın olarak görülen bu durum sayesinde, kamuoyu da belki hiçbir zaman açığa çıkamayacak bilgilere ulaşmış olmaktadır. Bunlar ve benzeri usul dışı uygulamalar ortaya konularak, tahkimde (ya da tahkime gitmeden Rus tarafı ile anlaşmak suretiyle), ülkemiz lehine çözümlenmeler yapılabilir.

- Türkiye, anlaşmada kendisine tanınmayan bir hak olan, aldığı gazın bir kısmını ya da tamamını üçüncü bir ülkeye satabilme hakkını (re-export) talep etmelidir. Bu hakkın alınması, Türkiye’nin üzerinde fazla gaz alımı nedeniyle oluşan “tüketmese de ödeme riski”ni azaltacaktır.

²⁶⁶ Durmuş Hocaoğlu, “Mavi Akım” mı “Mavi Yıkım” mı? Aksiyon, Sayı.262, 11.12.1999

²⁶⁷ Durmuş Hocaoğlu, “Mavi Akım” mı “Mavi Yıkım” mı? Aksiyon, Sayı.262, 11.12.1999

²⁶⁸ İzlenmesi gereken stratejilerin ayrıntılı metni için bkz. Necdet Pamir, “Mavi Akım - Ne Yapılmalı?” <http://www.haberanaliz.com/detay.php?detayid=544>

- “Al ya da öde” anlaşmasındaki zorunlu alım miktarı olabildiğince azaltılmalı, alım miktarları zamana yayılmaya çalışılmalıdır.

6.2. Türkmenistan-Afganistan-Pakistan Strateji Modeli

6.2.1. Türkmenistan-Afganistan-Pakistan Strateji Modelinin Tarihsel Arka planı

Türkmenistan'ın Avrupa güzergahında olduğu kadar Güney Asya ve Uzakdoğu pazarlarına açılması için de en uygun güzergah olan İran güzergahı, ABD'nin İran'a karşı tutumu nedeniyle by-pass edilerek Güney Asya pazarları için Afganistan güzergahı seçeneği üzerine yoğunlaşmıştır. Clinton Yönetiminin Rusya'nın boru hatları tekeli kırma için kuvvetle desteklediği bu hattın 1993 yılı Ağustos ayında Türkmenistan lideri Türkmenbaşı ve Pakistan Başbakanı Butto arasında imzalanan mutabakat ile ortaya atıldı. Türkmen gazının Afganistan topraklarından geçecek 20 milyar metreküp/yıl kapasiteli bir boru hattı ile Pakistan'a ulaştırılması karara bağlandı. Hat'ta 5 kompresör istasyonu düşünülürken hattın uzunluğu 1464 km'i maliyeti 2 milyar dolara ulaşması bekleniyordu. Hattan 20 milyar metreküp gaz sevkıyatı öngörüldü²⁶⁹. Hat'dan Hindistan'a da gaz sevkıyatı öngörüldü. Pakistan'dan Hindistan'a kadar ilave maliyet ise 600 milyon dolar olarak hesaplanırken toplam 2,5 milyar dolara mal olması bekleniyordu²⁷⁰.

Ancak Afganistan'da yaşanan iç savaş ve Taliban yönetiminin, ABD'nin elçiliklerine yapılan bombalı saldırılardan sorumlu tuttuğu, Ladin'i teslim etmemesi, projeye ABD desteğinin şimdilik askıya alınmasına, şirketlerin de çalışmalarını durdurmasına yol açtı.

²⁶⁹ Kadir Dikbaş, a.g.e. s.78

²⁷⁰ iis-db.stanford.edu/pubs/20605/Turkmenistan_final.pdf

6.2.2. Bridas Anlaşmazlığı ve Projenin Ertelenmesinin

Nedenleri

Bir Arjantin firması olan Bridas'ın 1991 yılında enerji alanında faaliyette bulunmak üzere Türkmenistan'a konuşlandı ve aynı yılda uluslar arası ihalede ülkenin güneydoğusundaki Yaşlar doğal gaz sahasının işletme hakkının %75'ini kazandı²⁷¹. Türkmenistan'a ilk yatırım yapan Batılı şirket olma özelliğini de taşıyan firma daha sonra Keymir petrol sahasının da işletme ve geliştirme hakkını kazanmıştır²⁷². Sahalara 400 milyon dolar tutarında yatırım yapan firma, 1995'te Keymir petrol sahasında günlük 13,500 varillik petrol üretimine ulaşırken Yaşlar'da hem 800 milyar metre küp'lük yeni bir doğalgaz sahası keşfetti²⁷³. 1993'ten 1995'e kadar hattla ilgili fazla bir gelişme olmazken, Türkmenistan'ın ispatlanmış doğalgaz rezervinin ortalama dörtte birine denk gelen bu doğalgaz rezervini ihraç etmek isteyen Bridas Yönetimi bu gazın ihraç edilmesi ile ilgili birkaç girişimde bulundular²⁷⁴. Türkmenistan ve Pakistan Yönetimi hattın fizibilite çalışması yapılması konusunda Mart 1995'te anlaştılar ve bunun için Bridas firmasını görevlendirdiler²⁷⁵. Bridas Yönetimi fizibilite çalışmasını iki yıla kadar bitirmeyi taahhüt etti ve hattın faaliyete geçirilmesi planlanan 2001 yılına kadar inşaat faaliyetlerinin de tamamlanması planlanmıştı²⁷⁶.

Ancak antlaşmadan birkaç ay sonra Bridas'ın Projesinin Türkmenistan Hükümeti için bir cazibesi kalmadı ve tam bu sırada (Ekim 1995'te) Türkmenistan Hükümeti Amerikan firması Unocal ve Suudi Arabistan'ın Delta Oil şirketinin

²⁷¹ iis-db.stanford.edu/pubs/20605/Turkmenistan_final.pdf

²⁷² Hamit Bilici, "Türkmenistan'ın Enerji Yapısı ve Doğalgaz", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniv., 1997, S.35

²⁷³ Hamit Bilici, "Türkmenistan'ın Enerji Yapısı ve Doğalgaz", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniv., 1997, S.35

²⁷⁴ Bridas firmasının keşfettiği yeni doğalgaz rezervinin ihracatı ile ilgili Pakistan ile giriştiği diyaloglar ve Pakistan'ı gaz alımı hususunda ikna ettiği yönünde iddialar bulunmaktadır. Ancak bu iddiaların sağlam kaynağı bulunmazken 1993'teki Pakistan'ın ve Türkmenistan'ın yapmış oldukları ön anlaşmaları bu iddianın gerçeklik payını zayıflatmaktadır.

²⁷⁵ iis-db.stanford.edu/pubs/20605/Turkmenistan_final.pdf

²⁷⁶ Reuters, Londra, 24 Temmuz 1997

oluşturduğu konsorsiyum ile Pakistan'a ulaşacak bir başka Trans-Afganistan boru hattı projesinin inşası ve yürütülmesi konusunda bir anlaşma imzaladılar. Bu hat Türkmenistan'ın Dövletabat doğalgaz sahasından başlayarak Pakistan'ın kuzeyindeki Multan bölgesine kadar uzanan, 1300 kilometre uzunluğunda, yıllık 20 milyar metreküp kapasiteli ve 1,9 milyar dolar maliyetinde ilave olarak Hindistan'ın kuzeyine kadar uzatılması (ek maliyet 600 milyon dolar) düşünülen bir projeydi²⁷⁷. Bunun Türkmenistan için en avantajlı tarafı Unocal-Delta konsorsiyumunun gazı ülkenin Afganistan sınırından teslim alarak kendi riski ve çabaları ile pazarlayacak olmasıdır²⁷⁸. Unocal ve Delta ayrıca aynı güzergahtan Pakistan'ın Arabistan Denizi kıyısına kadar doğalgaz hattın yanı sıra yeni bir petrol hattı inşa ve yürütmek²⁷⁹ ve Ekim 1997'de Türkmenistan Hükümeti ile Unocal ve diğer ortakları Orta Asya Doğalgaz Boru Hattı Konsorsiyumu'nu (Central Asia Gas Pipeline Consortium(CentGas)) oluşturma konusunda bir anlaşma imzaladılar. İlk anlaşmaya göre konsorsiyumun şirketleri ve payları şöyle: Unocal %46,5, Delta %15, Türkmenistan Hükümeti %7, Indonesia Petroleum (Japonya) %6.5, Itochu (Japonya) % 6.5, Hyundai (Güney Kore) %5, Crescent Group (Pakistan) %3.5 ve Gazprom (Rusya) %10²⁸⁰. Gazpromun konsorsiyumdan çekilmesi ile paylar yeniden düzenlenildi. Yeni paylar ise şöyle: Unocal %54.11, Delta %15, Türkmenistan Hükümeti %7, Indonesia Petroleum (Japonya) %6.5, Inpex %7.22, Itochu (Japonya) % 7.22, Hyundai (Güney Kore) %5.54 ve Crescent Group (Pakistan) %3. 89.

Türkmenistan'ın Unocal Konsorsiyumu ile yeni bir hatt üzerine antlaşma imzalaması ve eskinin cazibesinin kalmadığını açıklaması Bridas'ın beklemediği bir karardı. Kasım 1995'te Türkmenistan Hükümeti Bridas ile yapılan antlaşmayı ve onun lisansının hükümsüz olduğunu ilan etti. Hükümet Bridas ile Keymir Petrol yatağındaki ortaklığının bitiş tarihini de 2018'den 2000 'e çekti. Bu da Bridas'ın Türkmenistan'daki faaliyetlerinden kar etmek bir yana, ülkede yapmış olduğu 400 milyon dolar tutarındaki yatırımın da geri gelmeyeceği anlamına geliyordu²⁸¹. Aralık 1995'te Bridas Keymir Petrol yatağından üretmekte olduğu günlük 15000 varillik petrolün de ihracatını durdurmak zorunda kaldı. En son 1996 yılının başlarında

²⁷⁷ http://www.iea.org/textbase/nppdf/free/1990/caspian_oil_gas98.pdf

²⁷⁸ http://www.iea.org/textbase/nppdf/free/1990/caspian_oil_gas98.pdf

²⁷⁹ iis-db.stanford.edu/pubs/20605/Turkmenistan_final.pdf

²⁸⁰ http://www.iea.org/textbase/nppdf/free/1990/caspian_oil_gas98.pdf

²⁸¹ Bridas ile Türkmenistan arasındaki problem bir kaç yıl öncesine kadar uzanıyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz. iis-db.stanford.edu/pubs/20605/Turkmenistan_final.pdf

Hükümet Bidas'ın sahip olduğu kuyulara el koymaya başladı²⁸². Bunun üzerine Bidas mahkeme yoluyla haklarını geri alma kararı aldı ve Türkmenistan'ın yanı sıra Unocal'ı da Uluslar arası Teksas Mahkemesine vererek Türkmenistan ile arasındaki ilişkiyi sekteye uğratmakla suçlayarak davacı oldu²⁸³. 5 Ekim 1998'de Mahkeme davayı Unocal ve Türkmenistan lehine sonuçlandırırken, 2000'de davanın tekrar görülmesi ile Türkmenistan'ın Bidas'a, zararın karşılanması üzere 600 milyon dolar ödenmesini karara bağladı²⁸⁴. Ancak Türkmenistan bu karara uymayacağını açıklamasına²⁸⁵ rağmen Bidas kendi web sitesinde Trans-Afganistan hattı projesinin yapımının kendisine iade edilmesini veya zararın karşılanmasını talep etmektedir.

Bidas ile Türkmenistan ve Unocal arasındaki anlaşmazlık bu şekilde sonuçlanırken projedeki diğer pürüzler ise şöyle cereyan etmiştir:

- Unocal ile Pakistan gaz fiyatı üzerinde 30 yıllık bir anlaşmaya vardılar. Ancak Taliban ile Unocal transit geçiş ücreti üzerinde bir anlaşmaya varamadılar. Taliban Unocal'ın önerdiği ücreti çok düşük gördü ve Unocal ile bir daha fiyat müzakeresinde bulunmayacağını ifade etti²⁸⁶.

- CentGas Konsorsiyumu'nun Afganistan ile giriştiği hatla ilgili müzakereler bazı çevrelerce farklı yorumlanarak, CentGas Konsorsiyumu'nun Amerika'nın ajanı ve Taliban güçlerine para yardımı yaptığı yönündeki ispatlanmamış iddiaları Unocal'ın 1998'de konsorsiyumdan çekilmesine neden oldu²⁸⁷. Ayrıca Unocal'ın, Taliban'ın Amerikan hükümeti tarafından tanınması için Amerikan hükümetine baskı yaptığı iddiaların arasındaydı. Unocal'ın Taliban güçleri ve Kuzey İttifakı ile hattın desteklenmesi için lobicilik faaliyetinde buldukları ancak Bidas'ın tersine bu güçlerle hiçbir resmi antlaşma imzalamadıkları resmi sitelerinde ifade edilmektedir²⁸⁸.

- Projenin askıya alınmasındaki asıl neden ise Afganistan'daki devam eden istikrarsızlıktır.

²⁸² iis-db.stanford.edu/pubs/20605/Turkmenistan_final.pdf

²⁸³ U.S. EIA, Turkmenistan, September 1997. <http://www.converger.com/eiacad/turkmen.htm>.

²⁸⁴ iis-db.stanford.edu/pubs/20605/Turkmenistan_final.pdf

²⁸⁵ Hamit Bilici, "Türkmenistan'ın Enerji Yapısı ve Doğalgaz", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniv., 1997, S.35

²⁸⁶ iis-db.stanford.edu/pubs/20605/Turkmenistan_final.pdf

²⁸⁷ iis-db.stanford.edu/pubs/20605/Turkmenistan_final.pdf

²⁸⁸ <http://www.unocal.com/uclnews/98news/centgas.htm>.

6.2.3. Projenin Gerçekleşme Olasılığı

Türkmenistan-Afganistan-Pakistan boru hattı projesinin en büyük destekçisi Pakistan'dır. Pakistan Türkmenistan'dan almayı düşündüğü gaz ile doğalgaz tüketimini kısa zamanda üç katının üzerine çıkarmayı planlamaktadır. Pakistan yönetimi fosil yakıtları içinde doğalgaza ağırlık vermeyi planlamaktadır. Bu çerçevede Pakistan elektrik üretiminde de doğalgaz kullanmayı planlamaktadır²⁸⁹.

Bu taleplerin gerçekleşmesi için doğalgaz ithalatında keskin artışların olması gerekmektedir. Pakistan'ın resmi kurumlarının tahminlerine göre 2010 yılına kadar ülkenin doğalgaz ihtiyacı 31 milyar metre küp'e kadar çıkmaktadır²⁹⁰. Trans-Afgan boru hattı projesi Pakistan'ın doğalgaz ithalatı seçenekleri içinde en elverişli ve gerçekçi olanıdır. Pakistan'ın doğalgaz ithal etmeyi düşündüğü diğer ülkeler ise Katar ve İran'dır. Katar'dan gelecek doğalgazın Arabistan Denizinin altından (1610 km.) geçecek ve İran'dan gelecek gazın da İran Körfezinde (offshore) üretilerek boruları denizin altından döşenecek olması bir çok tartışmaları ve şüpheleri doğurmaktadır.

Ayrıca Hindistan'ın da Trans-Afgan hattından gaz alma talebi bu hattın çok karlı bir hatt olacağını delili olmaktadır. Bu proje ile Hindistan ile Pakistan'ın arasındaki Keşmir gerginliğinin giderilmesinde önemli rol oynayabileceği otoritelerce ifade edilmektedir²⁹¹. Hindistan'ın doğalgaz talebindeki artış ise şimdiki tüketimi olan yıllık 17 mlr.m küp'ten 2010 yılına kadar 45 mlr.m küp'e çıkacağı tahmin edilmektedir²⁹².

CentGas projesinin gündeme gelmesi ile Pakistan'da özel sektörlerin yakıtının doğalgaza geçilmesi ve Hindistan ile aralarındaki kötü olan ilişkilerin bu boru hattı projesi ile düzeltilebileceği yönünde kuvvetli kamuoyu oluşmuştur. Hindistan'ın bu hattan gaz talebi gerçekleşmese dahi bu projenin Pakistan için çok karlı olduğundan şüphe olmadığı ifade edilmektedir.

²⁸⁹ iis-db.stanford.edu/pubs/20605/Turkmenistan_final.pdf

²⁹⁰ EIA Country Analysis Brief, Pakistan, June 1999.

²⁹¹ iis-db.stanford.edu/pubs/20605/Turkmenistan_final.pdf

²⁹² EIA India Country Analysis Brief. March 2003.

Bu projenin önemli destekçilerinden biri ise Amerika Birleşik Devletleri'dir. Amerika bu projeyi başından beri desteklediği yönünde iddialar vardır. Amerika'nın Rusya'nın Hazar'daki hakimiyetini zayıflatma politikası herkesin malumu olmakla birlikte Jean-Charles Bridas ve Guillaume Dasquie tarafından yazılan "Bin Ladin, Yasak Gerçek" adlı kitapta Bush yönetiminin, iktidara gelir gelmez Taliban'la pazarlığa başladığı, tarafların aylarca müzakerelerde buldukları ve Ağustos 2001'de çıkmaza düştüğü bunun üzerine 11 Eylül saldırılarını gerçekleştirdiği, Bin Ladin gerekçe gösterilerek Afganistan'ı işgal ettiği, dikkafalı Taliban'ı devirerek bu arada boru hattının yolunu açtığı ifade edilmektedir. Bu iddiaları ütopya olarak değerlendirebiliriz. Ancak savaş sonunda Afganistan Yönetimine eski Unocal çalışanından Hamid Karzai getirilirken Zalmay Halilzade'nin de Bush hükümetinin Afganistan Temsilciliğine getirilmesi şüpheleri kuvvetlendirmektedir²⁹³. Bu sert değerlendirmelere sadece bezgin ideologların eserleri olarak bakılsa dahi Amerika'nın baştan beri bu Trans-Afgan boru hattı projesini kuvvetle desteklediği bilinmektedir.

6.3. Türkmenistan-Çin Strateji Modeli

Çin doğalgaz boru hattı projesi, 1994 yılı nisan ayında iki ülke arasında imzalanan niyet protokolü ile başladı. Altına imza atılan niyet protokolü ile, Türkmenistan'dan başlayarak Özbekistan ve Kazakistan'dan geçerek Çin'in doğu sahillerine ulaşacak, oradan da sıvılaştırılarak tankerler ile veya Japonya'ya uzanacak bir boru hattı kurulmak suretiyle Japonya'ya ulaştırılması kararlaştırıldı²⁹⁴. Proje ile Japon Mitsubishi, Çin Milli Petrol Şirketi (CNPC) ve diğer bazı yabancı firmalar bu proje ile yakından ilgilendi. 1995'te Exxon firması da fizibilite çalışması yapmak üzere bu firmalar ile ittifak kurdular²⁹⁵.

²⁹³ <http://www.evrensel.net/02/03/29/dunya.html>

²⁹⁴ Kadir Dikbaş, a.g.e. s.78

²⁹⁵ http://www.iea.org/textbase/nppdf/free/1990/caspian_oil_gas98.pdf

Toplam 6 bin 700 km uzunluğunda olması planlanan doğalgaz boru hattının 12 milyar dolara mal olacağı tahmin ediliyor. Yıllık 28-30 mlr.m küp doğalgaz taşınması öngörülen hat'da en az 16 kompresör istasyonuna ihtiyaç duyulacağı hesaplanıyor²⁹⁶. Projenin muhtemel tamamlanma süresi ise 4-6 yıl olarak belirlenmişti. Ancak bir ilerleme sağlanamayan ve niyet protokoli olmaktan öteye geçemeyen proje için Çin ve Türkmen liderler 2000 yılı temmuz ayında Aşkabat'ta bu konuyu tekrar görüştüler ve Çin Petrol Şirketi (CNPC) Türkmen gaz şirketi ile bir ön anlaşma imzaladılar.

Hat henüz proje aşamasında olup hayata geçirilmesi için Türkmenistan'ın öncelikle Özbekistan ve Kazakistan'la anlaşmaya varması gerekiyor. Ancak maliyeti çok yüksek olan bu projenin ne zaman ve nasıl yapılacağı konusundaki belirsizlik hala devam ediyor.

6.3.1. Projenin Gerçekleşme Olasılığı

Türkmenistan-Çin doğalgaz boru hattı projesi Türkmenistan'ın Rusya'ya alternatif olarak geliştirmeye çalıştığı boru hatları içinde siyasi açıdan herhangi bir engeli olmayan tek projedir. Bu projenin engellerinin en önemlisi oldukça uzak olan mesafeye dönecek boru hattı maliyetidir. Tutarı 12 milyon dolar olan proje maliyetinin içinde Doğu Çin Denizi'ndeki kurulması düşünülen, doğalgazı LNG'ye dönüştüren fabrikanın maliyeti de vardır²⁹⁷. Doğalgazın Çin'den Japonya'ya ulaştırılma seçeneğinden birini oluşturan LNG'ye alternatif diğer seçenek ise denizin altından Japonya'ya kadar dönecek boru hattıdır. Sadece Çine kadar 16 kompresör istasyonu ve boru hattı maliyeti 9,5 milyar dolar olarak hesaplanmaktadır. Ekonomik engellerin haricinde müzakere edilmesi gereken konular, kendileri de doğalgaz ve petrol üreticileri olan Özbekistan ve Kazakistan ile transit geçiş meselesi ve ücretleri konularıdır.

²⁹⁶ http://www.iea.org/textbase/nppdf/free/1990/caspian_oil_gas98.pdf

²⁹⁷ http://www.iea.org/textbase/nppdf/free/1990/caspian_oil_gas98.pdf

Çin özellikle son 15 yıllık süreçte enerji alanında hızla büyüyen ekonomisi için artan enerji ihtiyacını karşılamak için proaktif enerji siyaseti sürdürdüğü gözlemlenmektedir. Enerji açısından önemli oranda yurtdışına özellikle %70 oranında Ortadoğuya bağlı olan Çin enerjisi en verimsiz kullanan ülkelerden biri. GSYH'sini bir ünite artırmak için ABD'den 6 kat, Japonya'dan 11 kat daha fazla enerji kaynağı harcaması gerekiyor²⁹⁸. Enerjinin istikrarsız bir görünüm sergileyen Ortadoğu'dan karşılamasının giderek daha büyük riskler taşıması, Çin'i alternatif ve daha güvenli enerji kaynakları olan Orta Asya (özellikle Kazakistan ve Türkmenistan) ve Rusya'ya yöneltmiştir. Halihazırda Çin'in proje aşamasında olan doğalgaz boru hatları şöyledir:

- Batı Sibirya'dan Kazakistan'ın içinden geçerek Kuzeybatı Çin'e ulaşılması planlanan toplam uzunluğu 5,400 kilometre olan yıllık 30-40 milyar metreküp kapasiteli proje.
- Doğu Sibirya'dan (Sakalin veya Yakutiya Bölgelerinden) Doğu Çin'e uzanan 3,400 kilometre uzunluğunda ve yıllık 10-20 milyar metreküp kapasiteli proje.
- Orta Rusya'dan Moğolistan'ın içinden geçerek Pekin'e ulaşması planlanan proje
- Türkmenistan ve Özbekistan'dan Kuzeybatı Çin'e uzanan proje²⁹⁹.

Çin'in şu andaki enerji tüketimi içindeki doğalgazın oranı %2,5 ile fosil yakıtların içinde en küçük paya sahiptir. Elektrik üretimi ve diğer pek çok endüstride hala ağırlıklı olarak kömür kullanılmaktadır. ancak birçok faktör, hızlı ekonomik gelişme, nüfus artışı, artan şehirleşme, çevreyi korumaya yönelik artan baskılar ve doğalgazın temiz enerji kaynağı olması hükümetin doğalgaz kullanımına ağırlık vermesine neden olmaktadır. Bu bağlamda Çin'in şu andaki tüketimi olan %2,5'tan

²⁹⁸ Özgür Sağmal, Yavuz Meyveci "Çin'in Ortadoğu'da Ne Çıkarı Var?" Turkish Time Dergisi 15 Haziran - 15 Temmuz 2004 Sayı.29

²⁹⁹ Bulletin of Cedigaz Members, "The Prospects for China's Natural Gas Industry" BCM No. 2 November 2000

2010 yılına kadar %7 ve 2020 yılına kadar %10 oranında doğalgaz tüketiminde artış beklenmektedir³⁰⁰.

Çin'in, özellikle son dönemde bölgenin enerji depoları/kaynakları sayılan üç ülkeye yönelik ilgisi haliyle dikkatlerden kaçmamaktadır. Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan ile son dönemde imzaladığı boru hattı projesinin inşasının yanı sıra yine Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'da petrol ve doğalgaz arama ve çıkarmaya yönelik Çinli yatırımcıların artan ilgisi, kuşkusuz, Çin'in Orta Asya'ya yönelik stratejisinde birinci önceliğini ortaya koymaktadır. Çin, her geçen gün daha da fazla artan ve büyümesinin motor gücünü oluşturan mevcut enerji kaynağı ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik kaynak alternatiflerini çoğaltmak istemektedir. Bu çerçevede Türkmenistan da, zengin doğal gaz kaynaklarıyla Çin'in gündemindedir. Hatta, Çin, Türkmenistan'la olan ilişkilerini bu ülkenin Şanghay İşbirliği Örgütü'ne üyeliğiyle güçlendirmek bile istemektedir. Fakat, Türkmenistan yönetimi, bugüne kadar tarafsızlık statüsünü ileri sürerek bu isteğe olumlu yaklaşmamıştır³⁰¹. Uzun zamandır gündemde olan Türkmenistan-Kazakistan-Çin doğalgaz hattı en son geçen Temmuz ayında Kazakistan'ın başkenti Astana'da yapılan Kazak-Çin Zirvesi'nde ele alınmış bulunuyor. Zirve ile ilgili haberlerde, Kazak lider Nazarbayev ile Çinli lider Hu Şintao'nun bu hatta olumlu baktıkları, hatta Nazarbayev'in söz konusu hattın üç ülkenin de faydasına olacağını açıkça söylediği ifade ediliyor³⁰². Bu ve diğer sinyallerden Türkmen-Kazak-Çin doğalgaz hattının gerçekleşme ihtimalinin oldukça güçlü olduğu anlaşılıyor kısacası.

³⁰⁰ Bulletin of Cedigaz Members, "The Prospects for China's Natural Gas Industry" BCM No. 2 November 2000

³⁰¹ Mehmet Seyfettin Erol "Türkmenistan'ın "Gaz'a Dayalı" Diplomasisi ve Çin" Haber Analiz Dergisi, 07 Eylül 2004

³⁰² Fikret Ertan, "Türkmenistan- Çin işbirliği" Zaman, 30.08.2005 Salı

7. SONUÇ

Hazar Havzası'ndaki Türk cumhuriyetlerinden Türkmenistan, siyasi bağımsızlığından sonra ekonomik bağımsızlığını elde etmek, zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarından döviz girdisi sağlayabilmek için bu kaynakların ihracatı ile ilgili oldukça yoğun 15 yıllık siyasi macerayı geride bıraktı.

Türkmenistan'ın bugün için, ispatlanmış 3 muhtemel 23 trilyon metreküp olan ve Avrupa'nın 75 yıllık tüketimine denk gelen doğalgaz rezervlerini işletebilmesi, bunlardan ekonomik olarak yararlanabilmesi, güvenilir ihraç güzergahları bulmasına bağlıdır.

Türkmenistan'ın zengin doğalgaz kaynaklarını satabileceği pazarlar esasen çok geniştir. Bu pazarları üç kısma ayırabiliriz. Batı Dünyası (Türkiye, Avrupa Ülkeleri ve Rusya, Ukrayna ile BDT ülkeleri), Güney Asya Ülkeleri (İran, Pakistan, Hindistan) ve Uzakdoğu Ülkeleri (Çin, Güney Kore ve Japonya). Batı dünyası büyük ölçüde enerji temininde çok fazla sıkıntı çekmemektedir. Ancak enerji temini açısından büyük ölçüde Rusya'ya bağımlı olması, dolayısıyla enerji arz çeşitliliğinin artan önemini dikkate alarak ve fosil yakıtları içinde temiz enerji bağlamında doğalgaza olan eğilimleri, doğalgaz bakımından zengin Türkmenistan arz seçenekleri içinde ilk sıralarda yer almaktadır. Gelişmekte olan Güney Asya ve Uzakdoğu ülkeleri ise hızlanan sanayi yatırımlarının ve hane halkının ısınma ihtiyaçlarında doğalgaz tercihlerinin doğurduğu artan doğalgaz taleplerinin karşılanmasında yine doğalgaz bakımından zengin Türkmenistan mesafe açısından isabetli ve ekonomik açıdan uygun doğalgaz sağlayıcı ülke olarak arz seçeneklerinin başında yer almaktadır.

Halihazırda Rusya, Ukrayna ve İran'a dünya standardının çok altında bir fiyata doğalgaz satışı yapmakta olan Türkmenistan, bu pazarlardan istediği parayı elde edememektedir. Yukarıda adı geçen yeni pazarlara doğalgaz satışı gerçekleştirmesi halinde bu ülke, Rusya ve Ukrayna ile dünya standardında bir fiyat için masaya oturma şansını yakalayabilecektir.

ABD'nin Hazar Havzası ülkelerin enerji ihracat politikasına genel yaklaşımı, bu bölge ülkelerinin enerji politikalarını desteklemek ve böylece enerji pazarlarının Körfez bölgesine ve Rusya'ya olan bağımlılığı bir ölçüde azaltmak ve dolayısıyla Rusya ve Çin gibi hızla süper güç olma yolunda ilerleyen ülkelerin bu hedeflerine köstek olmak yönündedir. Aynı şekilde enerji alanında Avrupa Topluluğu'nun da Kafkasya ve Orta Asya' da benzer stratejik çıkarları vardır. Ancak özelde Amerika İran'ın terörizme destek verdiği gerekçesi ile bu ülkeye uyguladığı ambargo ve Hazar'ın statü problemi Türkmenistan'ın Avrupa ülkelerine gaz ihracatını engellemektedir.

Türkmenistan'ın Güney Asya ülkelerine yönelik projelerini ise Amerika baştan beri desteklediğini çeşitli vesilelerle göstermiştir. Ancak yine Afganistan faktörü terörizm nedeniyle bu boru hattı projesinin gerçekleşmesini engellemiştir. Bu boru hattı projesi de beklemede olan Türkmenistan'ın üçüncü ve en az ağırlık verdiği son proje ise Uzakdoğu ülkelerine yönelik olan doğalgaz boru hattı projesidir. Hiçbir uluslar arası politik engeli olmayan bu proje ise Çin'in çok istemesine rağmen mali açıdan kaygılar içermektedir.

8. ÖNERİLER

Türkmenistan Hükümetinin ülkenin doğalgaz zenginliğini nakite çevirebilmesi için izlemesi gereken stratejileri şöyle özetleyebiliriz:

- Stratejiler uzun vadeli olarak düşünülmeli;

Hükümetin enerji alanındaki politikaları özellikle doğalgazın dış dünyaya pazarlanması, birden çok ulusun çıkarlarının bulunduğu bir çok faktöre bağlı olduğundan kısa vadede sonuç alınamaması oyuncuları bezginliğe ve bıkkınlığa sevk etmemeli. Buna (en kötü) örnek olarak Rusya ile yapılan 25 yıl süreli, yıllık 80 milyar metre küp'lük doğalgaz antlaşması gösterilebilir. Türkmenistan'ın Batı Dünyası, Güney Asya ve Uzakdoğu ülkeleri ile giriştiği enerji diplomasisinin uzun yıllar (15 yıl) netice vermemesi üzerine yapılan bu antlaşma pes etme anlamında yorumlanabilmektedir. Enerji diplomasisi uzun soluklu bir uğraş olup bir ülkenin genel dış politika stratejisinin çok önemli bir parçasıdır.

- Proaktif enerji siyaseti izlenmeli;

Sürdürülen enerji diplomasisinde süreklilik, dinamiklik ve proaktiflik gerekli. Proaktif enerji diplomasisi için en iyi örnek yine Rusya ve Çin verilebilir. Avrupa ülkelerinin enerji konusunda Rusya'ya bağımlılığı %30-40 seviyesindedir. Hazar havzası ülkeleri ile ve en son Almanya ile Baltık Doğalgaz Hattı Antlaşması Rusya'nın proaktif enerji siyasetinin kanıtıdır. Bunun için, enerji diplomasisi karar vericileri geleceğe yönelik senaryolar üreten bilim çevreleri ve düşünce kuruluşları ile yakın ilişkiler içerisinde olmalıdırlar. Çin'in de son yıllarda çeşitli ülke ziyaretlerinin ana gündem maddesini enerji oluşturmaktadır.

- Rusya antlaşması yeniden düzenlenmeli;

Türkmenistan Rusya ile en son yapmış olduğu, 25 yıl süreli yıllık 80 milyar metre küp olan doğalgaz antlaşmasını yeniden gözden geçirmelidir. Bu anlaşmayı yeniden düzenlemediği takdirde Türkmenistan diğer pazarlar için gereken miktarda doğalgaz arzını sağlama konusunda ciddi sıkıntılar yaşayabilir. SSCB'nin son dönemlerinde yıllık yaklaşık 90 milyar metre küp doğalgaz üreten Türkmenistan

Cumhurbaşkanı Niyazov'un ifadesiyle talep olduğu takdirde yıllık 100 mlr.m küp doğalgaz ihracatı gerçekleştirebilecek zenginliğe sahip. Talep olması ve yatırım yapılması halinde daha fazla üretim yapma kapasitesini kabul etsek de diğer projelerin kısa vadede gerçekleşmesi durumunda gaz arzı garantisi için bu antlaşmada belirtilen 80 milyar metreküp gazın miktarının azaltılması gerekiyor. Bunun için Türkmenistan'ın elinde bir kaç koz bulunmaktadır. Bunların birincisi Rusya'nın yıllardan beri 107 milyon dolar tutarındaki borcunu ödememesi. İkincisi geçmişte doğalgaz bedelini düzensiz ödemesi ve bundan dolayı birçok kez gaz akışının kesilmesi. Geçmişte yaptığı düzensiz ödemeleri referans yapılarak anlaşma iptal edilmeli veya anlaşmada belirtilen gaz miktarı azaltılmalı. Diğer projeler için bunun mutlaka bir yolunu bulmaya çalışılmalı.

- İran-Türkiye-Avrupa Projesinin Israr edilmeli;

Türkmenistan'ın Türkiye'ye ve Avrupa'ya gaz satışı için düşünülen güzergahlardan Hazar seçeneği Hazar statüsünü bahane eden güçlü Rusya ve İran muhalefetleri yüzünden kısa vadede gerçekleşmesi ihtimallerden uzak görünmektedir. Bir yandan Hazar'ın statü probleminin çözümü ile ilgilenilirken diğer yandan İran güzergahı için proaktif siyaset izlenmeli. Son dönemde Cumhurbaşkanı Niyazov'un da tekrar üzerine düşmeye karar verdiği bu proje diğerinden daha kolay gerçekleşebilecek gibi görünmektedir. Nitekim İran'a uygulanan 40 milyon doların üzerinde yatırım yapılmaması şeklindeki ambargo Avrupa ülkeleri ve şirketleri tarafından çoktan delinmiş bulunmaktadır. Buna örnek olarak bir İngiltere şirketi olan Shell ve en son geçtiğimiz haftalarda Tahran'da, Avrupa Birliği ile İran Hükümeti arasında yıllık tam 85 milyar metreküp doğalgaz için ön protokol imzalandı. Ayrıca Amerika'da bazı çevrelerce İran'ı yok sayma politikasından vazgeçilmesi yönündeki baskılar da giderek artmaktadır.

- İran-Türkiye-Avrupa Projesinin için Türkiye aracı yapılmalı;

Bu projenin gerçekleşmesi için Türkiye'nin de Amerika'nın müttefiki konumu iyi değerlendirilmeli. Türkiye Rusya'ya karşı mavi akım projesi sırasında kullanma fırsatı doğduğu (Mavi Akım antlaşması Rusya için çok şey ifade etmektedir. Bu proje karşılığında Hazarın Statüsünün çözümsüzlüğü tutumundan vazgeçmesi talep edilebilirdi) ancak kullanmadığı bu kozu Amerika'ya karşı bir çok konuda (İran üzerinden gazın alımı için) kullanabilecek konumdadır. Türkiye, Hazar

bölgesi ile ilgili politikasını sadece boru hattına indirgememeli. Bu siyaset çok basit ve ucuz bir siyaset olur. Türkiye, bölge ile ilgili çok yönlü, tutarlı, daha aktif ve uzun vadeli siyaset izlemelidir. Ayrıca Türkiye, bölgede sürdürülen büyük oyunda giderek dışlanan bir ülke değil, yatırım ve rezerv açısından elde edeceği payı artıran bir ülke olmalıdır.

- Trans-Afganistan en iddialı proje;

Afganistan üzerinden Pakistan ve Oradan da Hindistan'a kadar uzanacak olan bu proje projelerin içinde en kısa vadede gerçekleşmesi kuvvetle muhtemel olanıdır. Pakistan, Hindistan ve Amerika'nın kuvvetle desteklediği bu proje proaktif siyaset izlenerek en kısa sürede gerçekleştirilebilir. Pakistan ve Hindistan arasındaki Keşmir probleminin çözümü için bu projenin muhtemel katkısı iyi anlaşılmalı ve üçüncü taraflara anlatılmalı. Bu proje için yine gerekirse Amerika karşısında Türkiye'nin arabuluculuk etmesi istenmeli. Artık Afganistan'da yavaş yavaş taşlar yerine oturmak üzere. Bu proje Amerika ikna edilirse gerçekleşmesi çok zor olmayacaktır.

- Çin Projesi için Özbekistan ve Kazakistan ile ittifak kurulmalı;

Bu proje bu üç Türk kardeş cumhuriyetlerin ittifak kurması Özbekistan ve Türkmenistan'ın arasındaki buzların erimesine de vesile olabilir. Bu üç ülkenin de ortak problemi doğalgazlarını pazarlayamamalarıdır. Antlaşmadaki yıllık 30 milyar metreküp olan gaz miktarı 60 milyara çıkarılarak eşit miktarlarda doğalgazlar arz edilmesi yönünde müzakereler yapılmalı. Çin'den artan gazın (zaten projede düşünülmüş) Japonya'ya ulaşması sağlanabilir. Üç ülke üzerinden geçecek olan boru hattının yapımı üzerinden geçen ülkeye yaptırılabilir. Hiçbir siyasi problemi olmayan bu hattın mali sorunu da bu şekilde çözülmeye çalışılmalı.

- Türkmenistan'ın içinde yürütülen enerji siyasetinde güven faktörünün sağlanmasına ve korunmasına dikkat edilmeli;

Türkmenistan'da geçmişte yapılan hatalar telafi edici politikalar izlenmeli. Bidas örneğinde olduğu gibi yabancı yatırımcılar için örnek teşkil edebilecek olumsuz sonuç doğuran uygulamalardan sakınılmalı. Bu tür olumsuz sonuçlara sebep olan, ülke çıkarlarını ekonomik ve ticari menfaatlerine tercih eden yöneticilerin göreve getirilmemesi konusu hassasiyetle işlenmeli. Ayrıca enerji diplomalarını yürütecek özel birimler oluşturma gibi enerji konularında iyi eğitilmiş kadrolar,

personeller yetiştirme çabası içinde olunmalı. Yine mühim meselelerden biri, ülkenin enerjiye dayalı olarak izlediği politikaların Hollanda hastalığı etkisine kapılmamaya çalışılmalı. Bu hastalığın önlenmesi için diğer sektörlerin geliştirilmesi ve enerji gelirlerine bağımlı olmadan kurtulmalarını sağlama politikaları izlenmeli.

KAYNAKLAR

Kitaplar

Amanov, Şatlık, “Tarafsız Devletlerin BM’ye Üyeliği ve Barış Koruma Operasyonlarına Katılımı: Türkmenistan Örneği” Türk Dünyası Genç Bilim Adamları 1. Sempozyumu, Gayeder Yayınları, İstanbul 2005

Baycaun, Suale, ”10 Yıllık Bağımsızlık Sürecinde Türkmenistan”, Avrasya Dosyası, Türkmenistan Özel, 2001 Ankara,

Brzezinski, Zbegniyev, Büyük Satranç Tahtası, Sabah Kitapları, İstanbul, 1998,

Dikbaş, Kadir, ”Türkmen Gazının Bağımsızlık Mücadelesi” Avrasya Dosyası, Türkmenistan Özel, 2001 Ankara,

Günay, Bekir, “Yer altı Zengini Yerüstü Fakiri Türkmenistan”, Ed. Alaeddin Yalçınkaya, Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları, Bağlam Yayınları, Ekim, 1998,

İŞİK, Abdurrahman, “Türkmenistan’da Gerçekleştirilen Reform Hareketi”, AVRASYA DOSYASI, TİKA 2001

Kepbanov, Yolbars A, “Hazar Denizi’nin Yeni Ulusal Statüsü Bölgesel İşbirliği ve İstikrarın Temelidir” Ed. Alaeddin Yalçınkaya, Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları, Bağlam Yayınları, Ekim, 1998,

Makaleler

Çetinkaya Mirza / Bakır Murat “Petrol çağının Orta Asya’sı” zaman

Erol, Mehmet Seyfettin “Türkmenistan’ın "Gaz'a Dayalı" Diplomasisi ve Çin” Haber Analiz Dergisi, 07 Eylül 2004

Ertan, Fikret, “Türkmenistan- Çin işbirliği” Zaman, 30.08.2005 Salı

Hocaoğlu, Durmuş, “Mavi Akım” mı “Mavi Yıkım” mı? Aksiyon, Sayı.262, 11.12.1999

Sağmal, Özgür, ve Meyveci, Yavuz, “Çin’in Ortadoğu’da Ne Çıkarı Var?” Turkish Time Dergisi 15 Haziran - 15 Temmuz 2004 Sayı.29

“Türkiye Türkmen Gazının Esas Pazarı Olacak”, BOTAŞ (dönemin) Genel Müdür Vekili Nadir Bıykoğlu ile söyleşi, Petrogas Dergisi, Sayı 10 : Ocak-Şubat 1999.

Türksoy, Seyfullah “Türkmen elektriği Türkiye’de” Ekovitrin 03/2004

Zeyrek, Deniz, “Doğal Gazda Soygunun Kanıtı” Radikal Gazetesi, 15 Temmuz 2000.

Tezler

Bilici, Hamit, “Türkmenistan’ın Enerji Yapısı ve Doğalgaz” Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniv., İstanbul 1997

İnternet Siteleri

<http://www.turan.tc/turk/turkmen/turkmen.html>

<http://www.ase.com.tr/ase.cfm?sayfa=ulkeler&sayfa2=turkmenistan>

“Türkmenistan 2001 Yıllık Ülke Raporu” Aşkabat Ticaret Müşavirliği, 2002
www.dtm.gov.tr/pazaragiris/ulkeler/tur/tur-rap-dig-yi2.doc

Mustafa CESAR “Bağımsızlığının Onuncu Yılında Türkmenistan'da Serbest Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci”

<http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ocakozel2002/t%C3%BCrkmen.htm>

Yard.Doç.Dr. Abdulhalim ÇELİK, “Orta Asya Ülkelerinde Sosyal Güvenlik Sistemlerinin Sorunları” http://www.isguc.org/arc_view.php?ex=179

<http://www.tika.gov.tr/Dosyalar/Turkmenistan.doc>

“Türkmenistan Ülke Profili” Forum Fuarcılık Geliştirme

<http://www.forumfuar.com/index.asp?secim=ulke&id=ulke11>

<http://www.foreigntrade.gov.tr/DUNYA/RAPOR/turkmen/2-27.htm>

“Türkmenistan Ülke Raporu” KOSGEB

<http://www.kosgeb.gov.tr/Ekler/Dosyalar/Yayin/136%5CTurkmenistan%20ulke%20raporu.doc>

<http://www.calik.com/tr/sitemap.html>

Vitaliy Babenko, “Yenilenebilir ve Yenilenemeyen Enerji Kaynakları”,

Da, <http://www.diyalogavryasya.com/DaStore/Sayi04/turkce/dosya.htm> , 11.04.05

Energy Efficiency Policies and Indicators:WEC Report 2001

WEC Survey of Energy Resources, 1995

World Energy Outlook 2002 İnternational Energy Agency

“Petrol Fiyatı Artmaya Devam Ediyor” VOA NEWS

<http://www.voanews.com/turkish/2005-04-05-voa9.cfm>

“Dünyada ve Türkiye’de Enerji”, Asomedyta, Ankara: Ankara Sanayi Odası, Haziran 2000, s. 65.

Energy Information Administration, <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/russia.html>, 12.03.02.

“Sekizinci Beşyılılık Kalkınma Planı”, Elektrik Enerjisi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara: DPT, 2001, s.55, <http://ekutup.dpt.gov.tr/oik/> , 15.02.02.

Caspian Sea Region: Survey of Key Oil and Gas Statistics EIA statistics 2004

Dış Basında Haber Başlıkları 15.09.2003

BP 2004 Statistical Review of World Energy

<http://countrystudies.us/turkmenistan/22.htm>

NIGC - Country Analysis Briefs Asia Turkmenistan [eia_doe_org].htm

<http://www.tpao.gov.tr/rprte2/ydpg.htm>

www.ebrd.com/country/country/turk/showcase.htm

www.enerji.gov.tr 2/19/2004

<http://www.igeme.org.tr/tur/arge/dunyahaber03124.htm>

<http://www.inogate.org/html/countries/turkmenistan.htm>

www.rferl.org 03/06/2005

<http://www.american.edu/projects/mandala/TED/TURKMEN.HTM>

www.kobinet.org.tr/hizmetler/bilgibankasi/
ekonomi/BKE/ulkeraporlari/Turkmenistan.pdf

http://www.iea.org/textbase/nppdf/free/1990/caspian_oil_gas98.pdf

iis-db.stanford.edu/pubs/20605/Turkmenistan_final.pdf

http://turkmenistan.ru/index.php?page_id=5&lang_id=en&elem_id=6022&type=event&sort=date_desc

Türkmen Haber Ajansı, Asgabat, 7 Mart 2001

Caspian Oil and Gas, a.g.e., S.253.

AnadoluAjansı,Ankara,21 Mart1998.

http://www.dunyagazetesi.com.tr/news_display.asp?upsale_id=123310&dept_id=645

Ertan, Fikret”Esrarengiz şirket: İtera” ZAMAN,

<http://212.154.21.40/2001/04/25/yazarlar/FikretERTAN.htm>

10 AP, New York, 9 Haziran 2001.

Intertax, Moskova, 14 Mayıs 2001

“Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu İle Söyleşi”

<http://www.yarindergisi.com/yarindergisi2/kasim02/12-13.html>

Prof. Dr. Mahir Kaynak “Bombalamalar kime hizmet ediyor?”

<http://www.zaman.com.tr/?hn=191226&bl=yorumlar&trh=20050711>

<http://www.evkultur.com/cevre/enerjiyasamin/enerjiyasamincekirdegi.htm>

“Enerji Sosyoloğu Peter GRİMES ile Söyleşi”

<http://uk.geocities.com/anarsistbakis/makaleler/grimes-enerji.html>

“Osmanlı petrolü nasıl kaptırdı”

<http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2003/02/21/yazidizi/yazidizi1.html>

Burak Ulman “Savaş ve Petrol Bağlamında Dünya Düzenini Anlamak”

http://www.uzaklar.net/html/savas_ve_petrol_baglaminda_dun.html

Betül Gür “Yeni Dünya Düzeninde Ulusaşırı Şirketlerin Yeri”

<http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/nisan2003/yeni%20dunya.htm>

Süleyman Aslantaş “Soğuk Savaş Dönemi, Hegemonik Güçler Ve İslam Dünyası”

<http://www.ilkadimdergisi.com/196/kapak-suleymanaslantas.htm>

İbrahim Öztürk“Yeni Dünya Düzeni'nin Yol Haritasına Doğru”

http://www.turkishtime.org/26/36_tr.asp

Suat Parlar“Geçmişten günümüze petro-politik dengeler”

http://www.uzaklar.net/html/gecmisten_gunumuze_petro-polit.html

Dr. Can Fuat Gürlehel “Petrol Ekonomisinin Analizi”

http://www.turksae.com/face/index.php?text_id=54

Necdet Özalp, “Büyük Oyunda Hazar Enerji Kaynaklarını Önemi ve Konumu”
www.pete.metu.edu.tr/~emre/photogallery/enerji.pdf

PETROMERCEK, 21. Yüzyılın Enerji Siyaseti
<http://www.petrolcu.com/sanat/?kategori=petromercek&id=97>

Necdet Özalp “Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Önemi Ve Konumu”
<http://66.102.9.104/search?q=cache:k8J01gRV7SUJ:haberaliz.com/detay.php%3Fdetayid%3D804+Afganistan+hareketinde+b%C3%B6lgenin+yeniden+%C5%9Fekillendirilmesi+&hl=tr>

Gaspian,"Interview with Turkmenistan's President Saparmurat Niyazov",
 Officia/Publicationfor T/OGE'2000 Türkmenistan,London, 2000.

DEİK-CERA 8. Yıllık Enerji Konferansı:”Doğu İle Batı Buluşuyor”, 28-30 Haziran,
 2005, İstanbul. www.deik.org.tr/genel/enerji2005/enerjikonferansi2005.pdf

WorldEnergyOutlook, International EnergyAgency, Paris, 1998, s.190.

“Dünya Enerji Bakışı 2002”
<http://vizyon2023.tubitak.gov.tr/teknolojiongorusu/paneller/enerjivedogalkaynaklar/raporlar/dunyaenerjibakisi.pdf>

Nejdet Pamir, “Eğrisiyle Doğrusuyla Türkmen Gazı Ve Türkiye”
<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=29&yazi=288>

<http://www.botas.gov.tr/tr/projeler/02.html>.

Hürriyet, İstanbul, 22 Mayıs 1999.

“Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğalgaz Boru Hattı”
http://66.102.9.104/search?q=cache:UvEgn1SEH3cJ:www.ersumer.org/bakanlik_donemi/dogalgaz2.htm+PSG+Konsorsiyumu%27nun+&hl=tr

'Hazar'ın Kralı Rusya'
<http://www.savaskarsitlari.org/arsiv.asp?ArsivTipID=5&ArsivAnaID=2693>

Nejdet Pamir “Hazar Bölgesi’nde Enerji Politikaları: Avrupa’nın Ve A.B.D.’nin
 Konseptleri” <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=27&yazi=291>

Mustafa Karaalioglu, “Enerji Diplomasisi”
<http://www.yenisafak.com.tr/arsiv/2005/TEMMUZ/28/mkaraalioglu.html>

Hürriyet,İstanbul,22 Mayıs1999

Botas Genel Müdürtüğü Basın Bülteni, Ankara, 8 Ekim 1999.

“MAVİ AKIM PROJESİ: Bir Enerji Stratejisi ve Stratejisizliği Örneği”
http://www.stradigma.com/turkce/agustos2003/makale_04.html

Ekaterina Kravchenko, Goluboy Potok Rossisskogo Gaza Akazalsya Slişkom dorogim dla Turtsii, <http://www.dinform.ru/newanalit/main.asp?k=225456&t=1754>

Bayram Başaran “Bu fiyatlar gazımızı alır mı?...”Yeni Şafak, <http://www.yenisafak.com.tr/arsiv/2005/OCAK/05/bbasaran.html>

“International Gas Trade In Central Asia: Turkmenistan, Iran, Russia And Afghanistan”

İran and Libya Sanctions Act (ILSA) was signed into law on August 5, 1996 and was renewed in July 2001. http://www.us-israel.org/jsource/US-Israel/İran_libya_sanctions_act_sum.html.

“Shell Leaves Turkmenistan.” Vremya Novostey, April 10, 2003.

Harun Yahya, “Hazar Petrolleri Paylaşlamıyor “ http://www.fikiryazilari.net/dunya_siyaseti/dunya10.html

[Cağrı Kürşat Yüce](http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi=307), “SSCB Sonrası Hazar Bölgesinde Enerji Mücadelesi ve Türkiye” <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi=307>

[Sinan Oğan](http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi=153) ,“Yeni Global Oyun ve Hazar’ın Statüsü” <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi=153>

<http://www.zaman.com.tr/2000/05/25/ekonomi/1.html>

New York Times, New York, 8 Haziran, 2001.

Anadolu Ajansı, Ankara, 15Ekim, 1999.

Reuters, Londra, 24 Temmuz 1997

U.S. EIA, Turkmenistan, September 1997.

<http://www.converger.com/eiacad/turkmen.htm>.

<http://www.evrensel.net/02/03/29/dunya.html>

Bulletin of Cedigaz Members, “The Prospects for China’s Natural Gas Industry”
BCM No. 2 November 2000

ÖZGEÇMİŞ

Bu tezi hazırlayan Beşim TÖREYEV 1976 yılında Türkmenistan'da doğulmuş ve ilk ve orta öğrenim ve liseyi Türkmenistan'da görmüştür. Üniversite eğitimi için Türkiye'ye gelen Beşim TÖREYEV Trakya Üniversitesinde Pazarlama Meslek Yüksek Okulunu ve İstanbul Üniversitesinde İktisat Fakültesi İktisat Bölümünden mezun olmuştur. İki çocuk babası olan Beşim TÖREYEV Yüksek eğitimini Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsünün İşletme Fakültesi Strateji Anabilim dalında devam ettirmektedir.